

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ,
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԹԻՒ Ը.	ՏԱՐԻ ԻԱ.	ՕԳՈՍՏՈՍ 31
--------	----------	------------

ՔՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՒՐՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ.	ԱՇԽԱՐՀԻՍ մարդոց խելօքութիւնն ու քրիստոնէի իմաստութիւնն. (Թարգ.)	
	Գրիգոր Եպս. Աղափիրեան	449
	ՆԵՐՔՈՂԱԿԱՆ Զաքարիայի Հայոց Կաթողիկոսի ասացեալ ի յարութիւնն Քրիստոսի	461
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.	ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂ	476
	Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ, ...	481
	ՄԻԼՏՈՆ, (Շարունակ. և լերջ) Թարգմ. Ս. Մանդինեանց.	
ԱԶԳԱՅԻՆ.	ԼՈՒՐԵՐ	510
	ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ	511
	ՄԱՀԱԳՈՅԺ.	512
	ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԾԱՆՈՒՅՈՒՄՆ, ի վարչութենէ ձեմարանի	

ՎԱՂԱՐՁԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԵ ԷԶՄԻԱԾՆԻ.

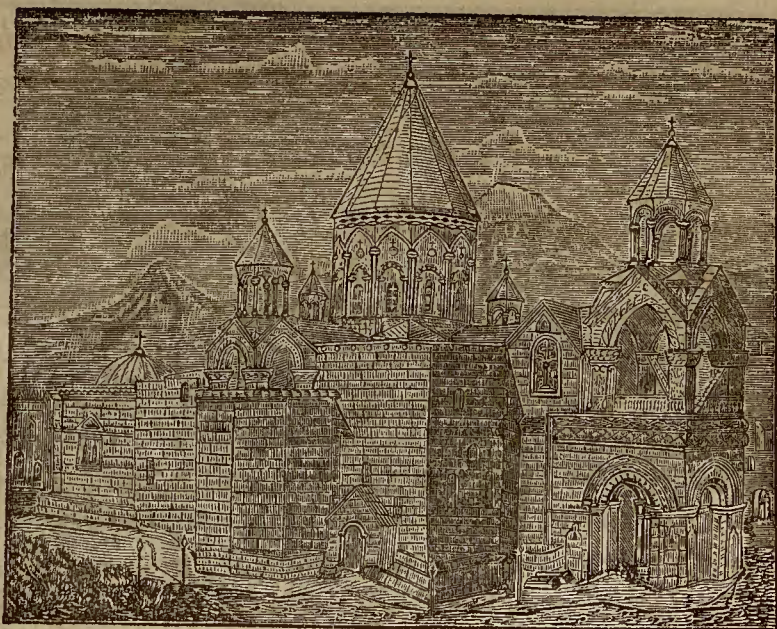
ՌՅԼԷ—1888

Համաձայն Կանոնադրութեան Հոգևոր Ղեմարանի Մայր Եթողոյս, ուսումնաւարտք ի Թեմական Հոգևոր Դպրոցս ի կամին մտանել յառաջին Լսարան Ղեմարանիս, պարտաւորեալ գոլով ենթարկիլ քննութեան՝ յառարկայս կարևոր դատեալս ի կողմանէ Ուսումնական Խորհրդոյ Ղեմարանի, Խորհուրդն որոշեաց ծանուցանել ի գիտութիւն Տեսչութեանց և աւարտողաց ի Թեմական Հոգևոր Դպրոցըս թէ՛ կարևոր առարկայք յորս ունին քննիլ ցանկացողք ի մտանել յառաջին Լսարան Ղեմարանիս, հետեւեալքն են.

Կրօն	{	1, Եկեղեցական Պատմութիւն Հայոց, ընդարձակ:
		2, Քրիստոնէական Արդապետութիւն Հայ Եկեղեցւոյ, ընդարձակ:
		3, Սրբազան պատմութիւն Հին և Նոր Կտակարանի, ընդարձակ:
		4, Ծանօթութիւն Աւետարանացն Դուկասու, Յովհաննու և Գործոց Աւաքելոց:

Լեզուք	{	1, Հայոց Լեզու, գրաբառ շարադրութիւն.	{	Նիւթք
		2, Ռուսաց Լեզու, շարադրութիւն.		ըստ դրպրոցական
		3, Ֆռանսերէն Լեզու, թարգմանութիւն:		ծրագրի:

Այդոքիկ առարկայք նշանակեալ են վասն այնոցիկ, որք ստացեալ գոլով զվկայական աւարտման դպրոցական ընթացից՝ ցանկան մտանել ի Ղեմարան՝ մինչև անցեալ իցէ առաւել քան զամ մի ի թուականէ ստացմանն վկայականի. իսկ եթէ առաւել քան զամ մի անցեալ իցէ ի վերայ, յայնժամ ունին քննիլ յամենայն առարկայս դպրոցական ընթացից, համաձայն Դրդ յօդուածոյ ծանուցման Արչութեանս:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ը. — ՇՐ ԱՆ ԻԱ. 1888 ՏԱՐԻ ԻԱ. ՕԳՈՍՏՈՍ 31

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ ՄԱՐԴՈՑ ԽԵԼՈՓՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՔՐԻՍՏՈՆԷԻ
ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆ:

Մատթ. Ժ. 16:

Ես չեմ խնդրում Քեզանից փող ու բաժիք, ո՛վ էմ՝ Ստեղծող,
չեմ խնդրում Քեզանից, որ անարտասուք օրեր ունենամ.
պարգևի՛ր ինձ, էմ՝ Ստողուած, միայն ուրախ սիրտ, որ ամեն
բան համբերութեամբ տանել կարողանամ:

Ինչ որ Դու ինձ տալիս ես՝ ու ինչ որ ինձանից առնում ես,
միշտ Քո ձեռքիդ բարերարութիւնն է ինձ համար. էմ՝ գլխիս

Խնչ գալիք էլ որ ինձ համար որոշել ես, աղաչում եմ՝ Քեզ, որ մի օր երջանիկ վերջ ունենայ ինձ համար Քո առաջնորդելովդ:

Մինչև անգամ առնախելք + մաշկն էլ կարող է սխալուել, և իւր ընտրած միջոցներովն, որ մի ուրիշ ժամանակ ամեն մարդ էլ շատ նպատակայարմար էր համարում իւր բաղժաւորութեան համար, ամենասարսափելի թշուառութիւն պատրաստել իւր համար:

Առնաբարեպաշտ քրիստոնեան անգամ կարող է սխալուել ու ճիշտ այն ժամանակ ամենամեծ ձախորդութեան մէջ իրան տանել, քցել, երբ որ կարծում էր, թէ ամենաառաքինի կերպով է գործ կատարում:

Որչափ էլ անհաւատալի է երևում այս ասածս, որ մարդս իւր բոլոր խելքը բանեցնելովն էլ իրան կորստեան անդունդն է գլորում. որ մարդս իւր առաքինութեան ամենայն եռանդովն էլ ձախորդութիւն է միայն հնձում, բայց չենք կարող ուրանալ, որ յիրաւի այդպէս է պատահում, այդպէս է լինում: Փորձն այդ մասին անհամար օրինակներ է մեզ առաջը դնում: — Այդ օրինակներն ինձ աւելի ուշ գնել պիտի տան՝ թէ՛ մտածելու և թէ՛ գործելուս կերպի վերայ՝ ու միշտ ինձ արթուն և զգոյշ պահեն իմ կեանքումս: Կարելի է, որ շատ անգամ խելօք եմ, բայց իմաստութիւնն է ինձ պակասում. շատ անգամ բարեպաշտ եմ, բայց հարկաւոր խելօքութիւնը չունիմ: Կարելի է, որ ես էլ նորանցից մէկն եմ, որ Քրիստոսի վրեմ՝ առաւել չեն հասկանում թէ՛ էղէ՛ + խաբաւէս օյելի նման, — միայն ապաւինելի՛ նման:

Մահկանացու մարդոց մեծ մասն, Աստուծոյ իմաստութեանը վերայ շատ չմտածելով, անհոգ է գտնվում իմաստուն լինելու համար ջանք անելու խելօք մարդ ճանաչուելու, անուն, պատիւ ունենալու ետեւիցն են աւելի վազում՝ և իրանց այդանունովն ու պատուովը փառաւորուելու: Քիչ մարդիկ կան, որ իրանց բռնած գործի մէջ՝ իրանք իրանց հարցնեն թէ՛ այդ գործին, որ ձեռք եմ զարկել ու կատարում, արած գործիս հետ մի և նոյն ժամանակ Աստուծոյ կամքն էլ կատարում եմ արդեօք: Ինձ նման մարդու բարին ևս՝ կամ լաւութիւնը նոյնչափ

կամենումեմ ու աչքիս առաջն ունիմ, որչափ որ իմ անձնական շահս աչքիցս չեմ կորցնում: Կարելի է, որ աւելի մեծ պարտաւորութիւններս անկատար եմ թողնում, երբ որ վաղումեմ աւելի փոքր պարտականութեններս կատարելու ետեւից: —Քիչ մարդիկ կան, որ իրանք իրանց այդ բանը հարցնեն: Բայց այն շատ և շատ մարդիկ, սովորաբար, այն բանի վերայ են ամենից աւելի մտածում ու հոգս անում, թէ ինչ ճանապարհներով իրանց ցանկացած նպատակին ամենապահօլ կերպով հասնեն: Քէ իրանց ընտրած միջոցների մէջ, կտրելի է, սուտ էլ կայ այդ ժամանակ. մի չարամիտ խորամանկութիւն էլ կայ, անպատիւ կերպով բան բռնել էլ կայ, այդ բաներն իրանց շատ հեշտ են ներում: Մինչև անգամ իրանց դուր է գալիս, երբ որ ուրիշներն իրանց համար ասում են թէ՝ «ետեկած մարդ է, սառանայ մարդ է, թէև հաւանել չի կարելի ամեն բանն, ինչ որ արեց և ինչ հնարքներ որ գործ դրեց իւր նպատակին հասնելու համար, բայց ինչ կասես, որ արեց իւր սրտի ուզածն ու հասաւ իւր նպատակին, իսկ թէ ինչպէս, ինչ կերպով, ինչ ճանապարհներով, այդ մի հարցնիր, մի քննիր»:

Ձէ, այդպէս չէ. մի կարծիր, թէ քեզ վերայ այդպէս խօսողները, քո հնարադիտութիւնդ հաւանողները քեզ գովում են, ո՛չ՝ այլ աւելի քեզ դատապարտելու համար իրանց վճիռն են տալի քո վերայ: Նորանք յարգում են քո զգուշաւորութիւնդ, քո յաջողակութիւնդ՝ կամ ճարպիկութիւնդ՝ բան գլուխ բերելուդ մէջ, բայց իսկապէս ասում են քո անխղճմտանքութիւնդ: Իսկ քո նպատակիդ հասար, բայց քո լաւ քաղաքակիրթներիդ քո վերայ ունեցած վստահութիւնը կորցրիր, քեզ անհաւատարիմ ու խարդախ մարդ են ճանաչում: Մի անգամ խաբուին՝ մարդիկ էլ երբէք հաւատ չեն ընծայում: Դու չես լսում, որ քեզ գովելու հետք միասին՝ ետեւիցդ աւելացնում են այս խօսքերն էլ թէ՝ լաւ մարդ չէ, նորանից զգոյշ պէտք է մնալ: Ուրեմն դու աւելի բան կորցրիր, քան թէ ձեռք բերիր. կարելի է, ամենի ու քո իսկ աչքումդ անընդունելի ճանապարհով մի բարիք ձեռք քցեցիր, որ թէ ուրիշների համար և թէ քեզ համար մեռած ու փուչ մի բանի է նման, բայց ազնիւ, կենդանի սրտեր քեզանից հեռուցրի:

Մի առիւթէ՝ ինձ համար մէկ է, ինչ ուզեն, թող խօսեն իմ վերայ: Անխելք է այն մարդն, որ իւր ձեռքիցն եկածը չի տնում, մտածելով թէ՝ մարդիկ ինձ համար ինչ կ'ապեն, կամ ինձ կը դատաւարտեն: Ես այդ մասին ամենեւին հոգս չեմ տնում. ես իմ նպատակիս միայն հասնեմ, ուրիշներն ինչ ուզում են, թող ասեն վրաս »:

Ձէ, չարաչար սխալվում ես, որ ասում ես թէ՝ ես իմ նպատակիս հասնեմ, մարդոց ինձ վերայ խօսածներն, ինձ վերայ արած բամբառանքներն ինձ համար ամենեւին նշանակութիւն չունի, մի փողի չեմ առնիլ. հա՛ խօսել են վրաս, հա՛ չեն խօսել, ինձ համար մի և նոյն է: Ասացի քեզ թէ՝ սաստիկ սխալվում ես, երբ որ այդ խելքիդ ես ծառայում, և այդպէս մըտածում՝ կամ խօսում, ինչու որ թէ՛ և դու, ողորդ է, քո նպատակներիդ հասար, բայց սրտիդ հանգստութիւնը կորցրիր: Դու քո կարծած խելօքութիւնովդ անարդար միջոցներ էիր ընտրել, որ քեզ նպատակիդ հասցրին, բայց Աստուծոյ ընդդէմ շարժեցիր ու մարդոց քեզ վերայ ունեցած հաւատարմութիւնը քո վրայից վերցրիր, նորանց խաբելով ու խաբեբայ մարդ դուրս գալով նորանց առաջը: Դու քո պարզութեան և անմեղութեան գեղեցիկ դրախտից ինքդ քեզ դուրս քցեցիր՝ ու մի ապահով վայրենի տեղ ընկար. էլ ուրիշ յենարան չունիս քեզ համար. քեզ մնումէ միայն այնուհետեւ քո գլուխդ մի կերպ պահել այս աշխարհումս քո անապահով խելքովդ, որ մարդոց առաջն այլ ևս արժէք չունի:

Մի մտածիլ թէ՝ « ես իմ գլուխս մի կերպ կառավարել կը կարողանամ: — Այ ողորմելի մարդ, որ քո ունեցած խելքիդ ես ապաւինել, իմացիր, որ այդ խելքդ շատ շուտ քեզ անօգնական կը թողնի. մեր կեանքի շատ փորձառութիւններն անհերքելի կերպով ցոյց են տալիս, սր մենք չպիտի պարծենանք թէ՛ մենք խելք. վարպետութիւն, ճարպիկութիւն, սատանութիւն այնքան ունինք, որ երբէք անբաղդութեան մէջ չենք ընկնիլ՝ ու խեղճ չենք մնալ, այլ միշտ լաւ կապրենք, լաւ օրեր անց կը կացնենք: Նստ սխալվում ես: Մի պատահմունք ամեն ունեցած խելքդ ոչնչի կը հանի, ամեն բան տակն ու վրայ կ'անի, ինչ որ սրամտութիւնովդ ու վարպետութիւնովդ ձեռք ես բերել և ունիս, մի անակնուկէի ու սարսափելի դիպուած կարող

է ամեն բան քարուքանդ անել, ինչ որ կարծում ես, որ դու շատ լաւ շինել ես: Բայց չէ՛, այնպէս չասացի, ինչպէս որ պէտք է ասէի. անակնուկելի դիպուած չէ՛, այլ Աստուծոյ աիեզերական կարգադրութիւն է խելքդ գլխիցդ առնողն, որ յանկարծ կորցնում ես բոլոր ունեցած չունեցածդ. ինչու որ չէիր իմանում՝ ու ինքդ քեզ չէիր ճանաչում, որ մի տկար արարած ես ու միշտ Աստուծոյ տնօրէնութեան տակն ես՝ եւ պիտի մընաս: Աստուծոյ հզօր ձեռքը կարող է քո հպարտութիւնդ կտրել, որ վիզդ ծռես, գլուխդ քաշ քցես: Ի՞նչպէս կլինի այն ժամանակ քո բանդ, երբ որ տեսնես թէ՛ աւելի կորցրիր, քան թէ ինչ որ և ինչքան որ խարդախութիւնովդ ու խորամանկութիւնովդ ձեռք էիր բերել, ի՞նչպէս կլինի այն ժամանակ քո բանդ, որ աններելի միջոցներով ինչք ու հարստութիւն էիր ձեռք քցել՝ ու յանկարծ տեսնում ես, որ յետին մուրացկան աղքատը դարձար, ու քո գլխին էկածի վերայ ուրախանում են, արդարացի կերպով արհամարհում են քեզ բոլոր քեզ ծանօթ մարդիկ՝ ու քեզ վերայ ցաւելու տեղն՝ ասում են թէ՛ տեղն է, որ յետին թշուառութեան մէջ ընկաւ, արժանի էր այդ պատժին, իւր իրաւացի մասն ու բաժինն է. — կամ երբոր ունայն փառքի և մեծ անուն ունենալու համար քո խղճմտանքդ արատաւորել ես, ու յետոյ՝ ի վերուստէն գլխիդ մի մեծ քար ընկնելու նման՝ յանկարծ պատահում է մի յեղափոխութիւն քո կեանքիդ մէջ, քո ամեն բանդ տակն ու վրայ անում, բարձրութիւնիցդ քեզ գլորում, խոր փոսը քցում, և ամեն մի մարդ ետեւիցդ ասում է թէ՛ տեղն է, այդպէս պէտք էր նորան, արժանի է. — և ամեն մի մարդ, որ էլ քեզանից վախենալու բան չունի, գովելու տեղ՝ քեզ խայտառակում է մինչև անգամ մեռնելուցդ յետոյ, որ գերեզմանիդ մէջն էլ քեզ հանգիստ մնալ չէ թողնում:

Ուրեմն ինչ էր վերջապէս քո խելօքութիւնդ. մի անխելքութիւն չէ՞ր արդեօք: — Ո՛րչափ արժանի չէ գովասանքի այն հնարքիմաց ու զգուշաւոր մարդն, որ շատ կարճատեւ, կարելի է ասել, ըստէական վայելչութեան համար խաղի մէջ է դնում իւր կէտն, որպէս և անցաւոր ու պատահական բանն՝ յաւիտենական արժէք ունեցող բանի հետ. — որ բաղդաւոր լինելու համար կորցնում է լաւ մարդոց դէպի ինքն ունեցած պատիւն

ու մեծարանքը միանգամայն և հաւատարմութիւնն, Աստուծոյ իւր վերայ ունեցած սէրն ու խնամքն, և վերժապէս կորցնում է իւր ուրախուից յոյսն ու ակնկալութիւնն՝ և իրան դատաւարտում է խաւար աշխարհը գնալու՝ իւր մահունից յետոյ՝ այն կեանքում:—Այստեղ մենք չենք տեսնում հնարագիտութիւն, զգուշաւորութիւն ու խելք, այլ ամենայն կերպով պատժուելու արժանի թեթեամտութիւն:

Եթէ որ մեր երկրագունդն այն՝ լաւագոյն աշխարհի նման՝ սուրբ արարածներով միայն՝ հրեշտակների միայն բնակարան լինէր, այն ժամանակ աստուածային իմաստութիւնը միւսնոյն ժամանակ մարդկային գերագոյն խելօքութիւն կը ճանաչուէր: Ամեն մի մարդ կրքիցը հեռու կը փախչէր, ամեն մի մարդ մեղքը կանխէր, ամեն մի մարդ կը համարձակուէր անպատրուակ իրանցոյց տալ, տռանց վախենալու, որ չարագործներն ի չարն գործ կը գնեն իւր համարձակութիւնն ու իւր գլուխը փորձաքի կը բերեն:

Բայց, իսկապէս այնպէս չէ: Արդար մարդն այս աշխարհիս մէջ այնպիսի մարդոց հետ է տալրում, որոնք մեծ մասամբ միայն իրանց անկուշտ ինքնատիրութեանն են ուղղում յագուրդտալ, այնպիսի մարդոց մէջ է ապրում, որոնք իրանց շատ անգամ՝ մեծ մարդ են կարծում, երբ որ կարողանում են, սատանութիւն բանեցնելով իրանց պատուաւոր, անկեղծ ու անխաղախ ելքօր գլխին, նրան վնաս հասցնել, իսկ իրանք շահուել, այնպիսի մարդոց մէջ է ապրում, ասում եմ, իրանց նման մարդոց հաւատացող, խլճմտանքի տէր ու ճշմարիտ մարդն, որոնք որ՝ իրանց նման մարդոց՝ իրանց համար միայն խաղալիք ու գործիք են տեսնում. որոնց իրանց օգտին պէտք է բանեցնեն. որոնք թէև դիտաւորութեամբ էլ վնաս չեն տալիս նորանց, բայց իրանց չափից դուրս թուլութիւնովը կարող են վնաս հասցնել: Սորա համար ասաց աստուածային Ուսուցիչն իւր աշակերտաց, երբ որ նորանց պատրաստում էր իրանց կեանքի մէջ տեսնելու բաների համար՝ «Ահա՛ զրկում եմ ես ձեզ՝ իբրեւ գառներ՝ գայլերի մէջ»:

Այսպիսի մի աշխարհի մէջ, այսպիսի մարդոց մէջ, ինչպէս որ միանգամ կան արգէն ու ապրում են, բաւական չէ Աստուծոյ օրէնքները կատարելն, որ առաքելիւնի մարդս ամենեւին

հերիք չէ ուրիշներին էլ իրան նման բարեխիղճ ու ճշմարիտ մարդիկ ճանաչելն, այլ պէտք է զգուշաւորութեամբ էլ բան բռնել. պէտք է իմանալն էլ ուղիղ կերպով գործադրելն առաքինութեան օրէնքներն. և ով որ այս բանը չգիտէ, կամ իւր չափից դուրս ջերմեռանդութիւնից իմանալ չէ ուզում, կարող է՝ ընդդէմ իւր կամքին՝ մեղքի թագաւորութիւնն ընդարձակել այն տեղ, ուր որ մտածում էր մեծացնել Աստուծոյ թագաւորութիւնն:

Օրինակի համար առենք, ճշմարիտ է, պէտք է խելճերին, աղքատներին օգնես, կարօտներին ողորմութիւն տաս. բայց առանց խելօքութեան արած ողորմութիւնովք երես տանող, անգործ կեանք անցկացնող մութացկանին՝ իւր ծուլութեան ու մոլութեան մէջ աւելի ևս միայն կը հաստատես:

Ողորդ է, ճշմարտութիւնը պէտք է խօսես. բայց ոչ առանց զգուշութեան. Կան այնպիսի ճշմարտութիւններ որ, ժամանակից առաջ յայտնելն՝ արդար և անխարդախ մարդոց բաղդաւորութիւնը կարող է վտանգի մէջ դնել: Կան կեղծաւորներ, որոնք որ քո առաջդ ձեռնում են քեզ անկեղծ բարեկամներ, քեզ բարի ցանկացողներ, ճշմարտութեան նախանձաւորներ՝ և իրանց կեղծ վարմունքովը քեզ հետ՝ քո սրտիցդ գաղտնիքներ են սրտում ու դուրս քաշում, հանում որոնցով քո և ուրիշ մարդոց գլխին չազատուելու փորձանքներ կարող են բերել:

Ստոյգ է, ոչ մի մարդու պիտի չի վիրաւորես, ոչ ոքի համար վատ չխօսես, ոչ ոքի հակառակ պիտի չգնաս, չկռուես: Բայց խորամանկ ու չարահոգի մարդիկը կը ցանկանային, որ շատ բարեսիրտ մարդուն կորցնել տան, իւր ունեցած չունեցածից ու պատուից որպէս և ունեցած իրաւունքիցը զրկեն խաբբայութիւնով. զձր տեղն ես դու նրանց առաջը պարզ սրտով և արդարացի կերպով ցոյց տալի քո ճշմարտութիւնդ, շուտ կակղելով սւ աւանջ անելով նորանց խօսքին: Նորանք քո հոգիդ չունին, նորանք ծալր են անում քո առաքինութիւնդ. նորանք այն մարդիկն են, որ առանց խղճահարուելու - յափշտակել են ու կը յափշտակեն թէ՛ քո և թէ՛ քո մերձաւորներիդ ունեցած չունեցածն էլ, եթէ որ ամեն բան աչքիդ առաջը չառնես ու սիրտ չանես նորանց դէմ՝ դնելու և վերջապէս՝ օրէնքի պաշտ-

պահութեանը չդիմեռ նորանց դէմ:

Իրաւ է, ամեն բանից աւելի ցանկալի չպիտի համարենք երկրաւոր հարստութիւնն այս աշխարհիս մէջ՝ որպէս և փափուկ ու հանգիստ կեանք ունենալն, որոյ համար հոգի տայինք, այլ գլխաւոր բանը մեզ համար պէտք է լինի մեր սիրտն ազնուացնելը: Մենք պէտք է աշխարհիս վերայ ամեն ջանք անենք գործ կատարելու, և ետեւից ընկնենք այն բանի, որ մեր ունեցած սեպհականութեան հանգամանքների մէջ՝ մինչև անգամ մեր հարստութիւնն աւելանայ ու չպակասի: Այսպէս անելով, ամեն մի մարդ իւր անդուլ գործունէութեամբ՝ կարող է՝ ձեռքիցն եկածի չափ՝ գործել ու մի և նոյն ժամանակ ուրիշների բարօրութեանն ևս նպաստել:

Սուտ չէ պէտք է մենք Աստուծոյ առաջնորդութեանը հաւատանք. բայց մեր հաւատը մեզ պիտի չտանի յոյլ անգործութեան ու ծուլութեան: Մենք պէտք է մեր անզոյշ վարմունքովն ինքներս մեր մեծ անբաղդութեան պատճառ դառնանք, ու ինքներս մեզ չըհանգստացնենք թէ՛ այդպէս պէտք է լինէր, Աստուած այդպէս էր կամեցել: Մեզ Աստուծանից բանակաւորութիւն է ստուած, որ մեր խելքովը՝ վտանգները մեզանից հեռացնենք:

Այսպէս ամեն աշխարհային ու երկրաւոր խելօքութիւն՝ առանց քրիստոնէական իմաստութեան՝ անխելքութիւն է, և ամեն առաքինութիւն, որ առանց լաւ մտածելու ենք անում, արժանի է վերջապէս ամենախիստ պարսաւանաց: Սարս համար պէտք է Քն+ Իմաստուն լինին+ Խելօ+ո-թիւնով՝ Խելօ+ լինին+ Իմաստուն-թիւնով:

Խելօքութիւնն այն յաջողակութիւնն է, որ մենք ունենում ենք փորձառութիւնով, որով մենք մեր ամեն գործերի մէջ միշտ ամենանպատակայարմար միջոցներն ենք ընտրում մեր նըպատակին հասնելու համար: Խելօքութիւնն ամեն հանգամանքներին ծանօթանում է, ամեն հանգամանքները քննում, կշռում ու նրանց համեմատ՝ անելու բանն անում. նա այն հանգամանքներից միայն օգնւտ է քաղում, և ջանք է անում, որ ամենապահով ճանապարհները ձեռք առնի:

Ընդ հակառակն Իմաստուն-թիւնն այն ջանքն է, որ ամենայն կերպով աշխատում է անել միայն այն բանն, ինչ որ Աստուծոյ պա-

տուէրանն ու մեր մարդկային արժանաւորութիւնը մեզանից պահանջում է կամ մեզ ցոյց տալիս: Իմաստութիւնն իւր համար ոչ մի օգուտ չէ ուզում: Նա ոչ թէ իւր օգուտը միայն մտքումն ունի, այլ և մտածում է այն ամեն բանն, ինչ որ ազնիւ և բարերար բան է, ու՜մ էլ որ յետոյ օգուտ բերի: Նա միայն փափագում է, որ իւր հագին սուրբ լինի, իւր սիրտը՝ մաքուր: Իւր ամեն արած բանի մէջ հագի է տալի միայն Աստուծոյ սիրոյն համար՝ և իւր նման մարդու բարւոյն համար:

Խելօքութիւնն իւր համար ընտրում է և իւր աչքի առաջը դնում այնպիսի մի բան, որ միայն իւր օգուտն, իւր շահուն համար պէտք է անի: Բայց իմաստութիւնն ասում է. ներելի՛ է արդեօք քեզ այդ միջոցն, որ ընտրել են ու գործ պիտի դնես: Այնպիսի մի միջոց ընտրել են, որ Աստուծոյ հաճելի լինի: Այդ ընտրած միջոցդ քեզ համար է միայն, թէ քեզ նման մարդոց բարին ու օգուտն էլ աչքիդ առաջն ունիս:

Խելօքութիւնն ընտրում է իւր նպատակին ծառայել երեցող միջոցներ, որ իւր սրտի ուղած բանին հասնի: Բայց իմաստութիւնն ասում է. այդ ընտրած միջոցներդ, այդ բռնած ճանապարհդ ամեն բանից առաջ բարոյապէս բարի՝ պէտք է լինին. ուրեմն քահամարհիր այն ամեն բանն, որ դու պէտք է չհաւանէիր, երբ որ սուրիշների վերայ տեսնէիր: Տնով տեղով չունեւորին զղուելի վաշխառութիւնովդ մի խեղդիր, որ աղքատներին առատ ձեռքով ողորմութիւն ասա: Սուտ մի խօսիր, կեղծաւորութիւն ու շողոքորթութիւն մի անիր, որ բարձր դիրք ունեցող մարդոց հաճելի ու հաւանելի լինիս ու սիրուիս. քեզ նման մարդոց մէկին մի զրպարտիր, որ ուրիշների աչքումը մի անուշ ստանաս:

Այս է ուրեմն աշխարհումս գլխաւոր պայքարը՝ խելօքի և իմաստանի մէջ: Խելօքը յոյս դնում է իւր խելքի վերայ, իմաստութիւնը հիմնւում է խղճմտանքի ճշմարտութիւնների վերայ: Խելօքը փոխում է իւր մի բան անելու կերպը, հանգամանքներին մոտիկ տալով, իսկ իմաստունն ամեն ժամանակ և ամեն տեղ անփոփոխ է մնում, սրովհետեւ միայն մշտական նշանակութիւն ու արժէք ունեցող բանն է ուզում, որ լինի: Աշխարհիս խելօքութիւնն ոյժ ու զօրութիւն է ստանում կեանքի փորձառութիւններից. իսկ իմաստութիւնը՝ խելքի ու դիմ

Համոզմունքներէջ, Աստուածային կամքի ճանաչողութիւնիցն, ինչպէս որ մեր Փրկիչն յայտնել է մեզ: Խելօքութիւնը կարճ ժամանակ է մեզ օգուտ բերում, իսկ իմաստութիւնը մեզ պարգևում է մնայուն բաղդաւորութիւն, այսինքն է՝ սրտի գոհութիւն, հոգւոյ հանգստութիւն, յարգանք դէպի մեր անձն, ուրախ կերպով մտիկ աալ Աստուծոյ և յաւիտենական կեանքի վերայ: Խելօքութիւնը հոգս է քաշում՝ երկրաւոր բարիքների համար, իսկ իմաստութիւնն՝ երկնաւոր երջանկութեան համար:

Խելօր-Ռիւն — Իմաստ-Ռիւն մարդս իւր աչքի առաջն ունենալով, երկուսից մէկը պէտք է ընտրի. բայց ո՞րն ընտրի. տեսնում է, որ երկուսն էլ մահկանացու մարդուս Աստուածանից պարգևած շնորհքներն են իւր երկրաւոր՝ ժամանակաւոր կեանքում՝ բաղդաւոր լինելուն համար: Ա՛րն ընտրի հարցնողիդ, որ այս տողերս կարդում ես, ի՞նչ պատասխան տամ՝ ես այստեղ, պէտք է ասեմ, որ մարդս՝ ո՛չ խելք բանեցնելը և ո՛չ իմաստութիւնը պէտք է ձեռքից թողնի՝ կամ արհամարհի. երկուսն էլ պէտք են իւր կեանքի մէջ, երկուսն էլ պէտք է ունենայ ու բանեցնի. ոչ մի ժամանակ չպիտի խելքն ու իմաստութիւնը մինը միւսից ջոկի, մէկը՝ պէտք համարի իւր համար, իսկ միւսն՝ անպէտք, իւր մտքումն ասելով թէ՝ երկուսից մէկն իրան հերիք է աշխարհումն ապրելու համար, առանց միւսին կառավարուել կարող է. ուրեմն մէկը՝ կամ միւսը պէտք էլ չէ: Այդտեղ է, որ նա չարաչար կը սխալուի, նախապառիւ համարելով՝ կամ խելքը՝ կամ իմաստութիւնը պատճառն, եթէ որ կուզես իմանալ, այն է, որ աշխարհիս Փրկիչն առաց թէ՛ Խաչագետ ելէ՛ք, Եփեփ ձման, Բայց Դա՛մոս՝ ապառիչքի պէս:

Այժմ՝ նոր եմ հասկանում իմ աստուածային Ուսուցչիս յայտնած խօսքերի խոր միտքն ու ճշմարտութիւնն: Ա՛խ, ինչպէս շատ անգամ իմ կեանքումս խելօք էի միայն՝ և ոչ իմաստուն: Որչափ բաներ արի, միայն իմ ըոպէական օգուտս մտածելով, առանց ինքս ինձ հարցնելու՝ կամ կշռելու թէ՛ իմ ուղեցած և՛ ինձ միայն յայտնի կերպով արածս՝ բարի՞ էր արդեօք, լա՛ւ էր, ազնի՞ւ սրտով էի արել:—Հէնց դրանիցն էր, որ իմ կեանքիս մէջ արած գործերումն՝ ոչ մի մնացական շահ չունե-

ցայ. հէնց դրանիցն էր, որ իմ արած բաներիս, կատարած գործերիս շատն՝ ինձ հոգս պատճառեց, որն էլ մինչև անգամ փոշիմանութիւն՝ թէ ինչո՞ւ իմ բռնած գործերիս մէջ ուղիղ և լաւ ճանապարհը բանի տեղ չըգրի: Հիմա եմ հասկանում, որ առանց քրիստոնէական իմաստութեան մարդուս ունեցած խելքըն՝ անխելքութիւն է միայն:

Եթէ որ իմ բռնած ամեն մի մեծ նշանակութիւնն ունեցող գործի մէջ մի և նոյն ժամանակ մտածած ու կշռած լինէի թէ՛ անելու բանիս մէջ մեղք չկայ արգելօք, արգար բան եմ բըռնում, ուրիշ՝ ինձ նման մարդոց՝ ոչ թէ վնաս, այլ շատ օգուտ կրբերի:—Այն, եթէ որ այս ամեն բանը միաք արած լինէի, երբէք այնպիսի բան չէի բռնիլ, որ այժմ՝ ինքս ինձանից ամաչէի, արած գործս միաքս բերած ժամանակս, որչափ էլ ուրիշներին յայտնի չէ, որ ես իմ արած բանս ամենեւին չեմ հաւանում ու ինձ սատիկ մեղադրողմ: Այժմ՝ նոր խելքս գլխիս գալով թէ՛ այնպիսի կեանք կարող էի անցկացնել, որոյ յիշատակը միայն մեծ ուրախութիւն ու միսթարութիւն կըլինէր ինձ համար, երբ որ մտածէի թէ՛ ինչպէս եմ ապրել մինչև այս տարիքիս հասնելս: Կըտեսնէի: որ ես բարերար եմ եղել իմ բոլոր ընտանեացս համար, բարերար եմ եղել շատ ու շատ իմ քաղաքակցացս և օտարների համար, կարելի է, իմ բոլոր հայրենեացս համար էլ: Աւելի լաւ, աւելի աղնիւ, աւելի մեծ մարդ կըլինէի, քան թէ, դժբաղդաբար, այժմ չեմ: Իմ սուրբ ըսկըզբնատուիս՝ իմ Փրկչիս աւելի նման կըլինէի, իմ Աստուծոս աւելի մօտիկ կըլինէի:

Բայց այն չեմ, ինչ որ պէտք էր լինէի: Ես իմ արած գործերի մէջ խելօք էի միայն, բայց ճշմարիտ իմաստութիւնը, ճշմարիտ և ուղիղ բանի համար ունեցած քնքոյշ զգացմունքս հեռու էր ինձանից:

Քրիստոնէական սուրբ իմաստութիւն, կրօն իմաստութիւն, այժմ գոնէ միացիր երկրաւոր խելօքութեանս հետ, ինչպէս որ մեր անմահ հոգին մեր հողանիւթ ու հողանալու մարմնոյ հետ միացած է:—Ո՛վ իմ հոգի, ամեն մի արած բանիդ մէջ մտածիր թէ՛ կարո՞ղ ես արգելօք բռնած գործիդ մէջ ամենագէտ Աստուծոյդ առաջ պատասխան տալ: Արգելօք խղճմանքդ արած բանիդ համար վճռողաբար մի «այո՛» ասում է քեզ:

Բայց այն ժամանակ քո բարի գիտաւորութիւններիդ համար ունենալու վարմունքիդ ամենալաւ կերպն էլ ընտրիր: Մի բանեցնիր ոչ մի անվայել ու քեզ անպատուութիւն բերող խարդախութիւն՝ կամ նենգութիւն: որ քո ցանկութիւններդ կատարել կարողանաս: Անպիտան ճանապարհներով բարի նպատակի հասնելն՝ դժոխքի օգնութեամբ երկինք ձեռք բերել ուղենալ է՝ արդեօք:

Աւելի լաւ է, որ ոչ մի բան չանես, երբ որ իմաստութեամբ անել չես կարող: Աւելի լաւ է՝ թողնես քո սրտիդ ամենացանկալի բաղձանքներն անկատար մնան, երբ որ տեսնում ես, որ ցանկութեանդ կտտարուիլն ուրիշներին աւելի վնաս կարող է բերել քան թէ քեզ օգուտ: Մի թողնիր, որ քո տուած դատողութիւնդ՝ կամ վճիռդ՝ կրքերովդ ու բարկութիւնովդ առաջնորդուելով, քեզ քո փափագիդ հասցնեն: Մի հանգիստ բոպէ ընտրիր քեզ համար մտածելու՝ սառնասիրտ խոհեմութեամբ՝ ու վճիռ քո անելու գործդ: Երբ որ քո ընտրութիւնդ տրիր, պրծար, հոգւոյ անյողդողդ զօրութիւնով արա՛ն անելու բանդ՝ քո ամենալաւ համոզմունքիդ հաւատարիմ մնալով:

Եւ երբ որ տեսնում ես, որ մեծ փորձութեան բոպէսներ գալիս են, — այն ժամանակ քո հոգւոյդ ամենամաքուր մեծութեամբը երեւցիր: Կորչի, գնայ չնչին բաների ետեւից ընկնող քո երկրաւոր խելօքութիւնդ, որ միայն իւր օգուտն է հաշուել ուղում՝ ու Քրիստոսի իմաստութեանը հակառակ է գրնում: Այն ժամանակ ստեղծող Աստուծուդ աւելի լսիր, քան թէ մարդոց, այն ժամանակ Աստուծուդ աւելի լսիր, քան թէ քո սրտիդ ցանկութիւններն: Խելօքի անուն ունենալն արհամարհիր, ու ստացիր արդար մարդու, ազնուահոգի մարդու անունը: Կարելի է, որ դու կարծում ես թէ՛ քեզ ու քո արած գործդ ճանաչող չի լինիլ. աշխարհը քեզ ու քո արած գործիդ վերայ զարմանալու տեղը քեզ համար կտտի թէ՛ անխելք է, յիմար մարդ է: — Աշխարհը թող իրա՛ համար մնայ: Այն ինչ խելքի տէր մարդ կըլինի, որ իւր հոգւոյ արժանաւորութիւնն ոչինչ գնով ծախի, ինչ է որ աշխարհիս կարճամիտ մարդոց իւր վերայ զարմացի ու նոցա, սովորաբար, շատ անհաստատ, միշտ փոփոխական դատողութեան համեմատ ապրի: Քեզ տեսնում երկինքը, քեզ դատում է ամենաբարձրեալ Աստուծուդ:

Թաւ. Դ. Ե. Ա.

ՆԵՐՐՈՂԱՆ ՋԱՔԱՐԻԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
ԱՍՍՅԵԱԼ Ի ՅԱՐՈՒԹԵԱՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ.

Նոր երկին և նոր երկիր: Այսօր յերկրի հաստատեցաւ գերեզման Փրկչին մերոյ: Նոր երկինք և նոր սքանչելի զարմանք, քանզի տեղին այն լայնագոյն ցուցաւ՝ քան զհաստատութիւն երկնից, զի ի հաստատութեանդ՝ լի և պատարուն նոյաւ ընդհանուր ամենայն արարածք, և ոչ թողլով զերկինն յերկն և զերկիրս լրիւ, իսկ աստ Աստուածութիւն հանդերձ մարգկութեամբն տարեալ եղև: Եւ ընդարձակագոյն ցուցաւ քան զհաստատութիւն անշափ լայնութեամբ երկնից: Քանզի յայսմ աւուր տարաւ զանճառելին խորհրդով՝ զոր ոչ կարեն տանել հաստատութիւնք երկնից: Քանզի յայսմ աւուր վերնոցն և ներքնոցս առ հասարակ ցնծութիւն ուրախութեան: Այսօր աստուածունակ և մերակերպ տօնիւս՝ իբրև ի դրախտ աստուած ընկալ՝ ընթանամք ի գերեզմանն: Սա իսկ ի յերկրի երևեալ ցուցանի՝ որպէս երկինք: Գերեզման նեղագոյն, և աթոռ բարձրագոյն: Տապանակ փոքրագոյն և հաստատութիւն մեծագոյն: Նիրիմ՝ մեռելոց և յարութիւն մեռելոց: Ընդունող մարմնոյ և աւերող գոթոսոց: Տեղի մթոյ և լուսատու խաւարելոց: Քանզի երէկ ի ձեռն խաչին՝ խաւարեցաւ արեգակն ի վերայ ամենայն տիեզերաց: այսօր ի ձեռն գերեզմանին լուսաւորեցան ամենայն հաւատացեալք: Երէկ խաչն մահ աւանդեաց երևեալ մարդոյն, և մահն նորա՝ մեռելոցն կենդանութիւն շնորհէր: Այսօր գերեզմանն զկենդանի ղինւորոն մահացուցանէ, և զյարութիւն՝ յաւիտենից մեռելոցն աւետարանէ: Երէկ խաչն բարձրանալով ի Պուգոթայ՝ ի բարձրաւանդակն տեղւոջ, զսուգ հանրատարածս քիռէր բոլորից արարածոց, այսօր գերեզմանն փակելով ի ստորին վայրւոջ զուրախութիւնս համափիլաւս մատուցանէ: Երէկ մահն զօրացեալ՝ ըստ իւրումն բարսց կլանել կամէր զկեանքն տիեզերաց, այսօր կեանքն աճապարեալ զօրեղագոյն փայլատակմամբ՝ զմահն մեռուցանէ և զմեռեալսն կենդանացուցանէ: Ո՛ղ մեծի հրաշիցս և ամենաքանչ քաջամարտութեան հանդիսի, զի մահն կոմելով սոսանալ, զոր ոչն էր իւր, և ըմբռնել զայն՝ օրոյ ըմբռնիլն էր անհնարին, ահա՛ յաղթահարեցեալ և կորագլուխ լեալ՝ և զոր ունէրն կորուսանէ: Քանզի հնացեալն

աւուրք չարութեան և ծառայն անհաւատարիմ՝ զաւանդ-
 ծեառն ինքեան առնելով և զանմեղսն խաբելով՝ և մալորեցու-
 ցանելով՝ ոչ շատացեալ յաւել ևս ձեռնարկել ի Տէրն աւան-
 դին՝ կամելով և զնա ըեզ ձեռամբ ածել. վասն որոյ յարու-
 ցեալ մանուկն Գանիէլ իրաւամբ խայտառակեաց, և ազատե-
 լով զի մահ մատնեալն ի ձեռաց նորա, զնոյն բռնացեալն՝ կա-
 պեալ էարկ ի բանտն անգիրծանելի՝ պահելով յաւիտենականի
 կորստեան: Երէկ մեղաւորքն անիրաւ դատաստանօք ի մահ
 վճռեցին զայն՝ որ անմեղն և անմահն էր բնութեամբ: Այսօր
 նոյն վճռեցեալն ի մահ արգարտիւ իռ իրաւամբ զմեղաւորսն
 արգարացուցանէ և զմեռեալսն ի յանապական կեանսն վերա-
 փոխէ: Ո՛վ սքանչելեացս, արարիչն մեռաւ և որարածքս կեն-
 դանացան: Ստեղծողն մահացաւ և մահացեալք զանմահու-
 թիւն զգեցան: Գուստրն վշտանայր և վիշտք նորա նախամօրն
 Եւայի աւետիս մխիթարութեան մատուցանէր: Զորդին իւր
 միածին ի գերեզման իջեալ, տեսանէր Մարիամ և մեռեալ
 նախամօրն աւետիս մխիթարութեան առձայնէր, և ի միասին
 նախահօրն և նախամօրն ասէր խանդաղատելի ձայնիւ: Դուստրս
 ձեր՝ զարարիչն ձեր՝ որդի անհայր ծնայ և անմայր երկնաւորն՝
 որդի իմ՝ լինելով զմահ ճաշակեաց: Նւ արդ սուգ դստերս ձե-
 րոյ, վշտացելոցդ ուրախութիւն աւետարանէ: Ի գերեզման էջ
 անհայր որդին իմ՝ Յիսուս, և հօր և մօրդ իմոյ՝ որ կայք ի
 գերեզմանի զյարութիւնս աւետարանեսցէ: Որդիս իմ՝ մեռաւ
 այսօր, ահա զմեռեալսքդ ի կենդանացուցանել ածապարէ: Ո՛վ
 հօրք իմ և նահապետք, ահա ի մեծ տարակուսանս և ի վա-
 րանս անկեալ կամ այսօր միայնակ և խղճալի դուստրս ձեր,
 և ոչ գիտեմ թէ զի՞նչ արարից, քանզի ոչ գիտեմ թէ վշտա-
 ցելոյ մօրս՝ զսուգ յօրինեցից: Թէ ցնծացելոց հարցդ իմոց զերգս
 խրախականս: Որդեմեռ ծնողիս զողբս հիւսեցից, թէ որդեկե-
 ցոյց հարցդ զձայնս զուարճարարս: Խնձ կենդանւոյն մեռելոյ
 մօրս զլացս յարմարեցից, թէ ձեզ ի մեռելութենէ կենդանա-
 ցելոցդ զգովս բերկրականս և ուրախարարս: Քանզի որդիս իմ
 միակ մեռանելովն այսօր, զիս խղճալի մայրս էարկ ի սուգս ան-
 հարինս և զձեզ անդրափոխեաց ի յուրախութիւնս անսպա-
 մելիս: Միակ որդեակս իմ, որ կախեցաւ ի խաչին որպէս ըզ-
 պարտաւ որ՝ անաչր և անօգնական, ահա ազաւէ զպարտա-

ւորսդ և այցելու լինի անօգնական մնացելոցդ: Աւրեմն թէ-
 պէտ ինձ սգալույ մօրս ողբս՝ վասն զի որդեալս իմ՝ մեռանի,
 սակայն ձեզ ուրախութիւն աւետարտեմ՝ զի զմեռեալսդ կեն-
 դանացուցանէ: Ո՞րդամանալեացս, ինքն ի խալին մեռանէր որ-
 պէս զտկար, և որպէս զամենակարող զհզօր ստնդարամետն
 դողացուցանէր, զգերեալսն ազատէր, զգերեզմանսն բանայր,
 զվէմն պատառէր. և վարագոյր տաճարին ցելոյր: Ո՞րբեւ բզ-
 մորդ ընդ անօրէնս համարեալ և իբրեւ զԱստուած՝ զարքայու-
 թիւն անօրինին պարգեւեաց: Ո՞րբեւ այր մի աղքատ երեսուն
 արծաթոյ վաճառեալ և իբրեւ զԱստուած զմեզ յօրինաց անի-
 ծիցն ազատեաց: Խնդրէր ի Պիղատոսէ Յովսէփ իբրեւ զայր ա-
 նարգ, և պատէր կտաւով զայն, որ զարգարեաց զերկինս աս-
 տեղօք և զգեցեալն զլոյս իբրեւ զհանգերձ: Սպասաւորէին նմա
 յաղագս թաղմանն Յովսէփ և Նիկողիմոս, յորմէ սերովբէք և
 քերովբէք սարսափին յահէ փառաց նորա: Պատէին զնա կտա-
 ւօք մարդիկ հոգեղէնք, զոր ոչ կարէին տեսանել հրեշտակք բո-
 ցեղէնք: Նզին զնա ի գերեզմանի որպէս մարդ մեռեալ, որ բզ-
 գիւթութիւն դժոխոցն որպէս զԱստուած ազատ արարեալ: Շօ-
 շախէին զնա ձեռօք իբրեւ զմեռեալ՝ մարդիկ երկրաւորք, յորոյ
 Աստուածային լուսոյն ծածկեն զերեսս իւրեանց հրեշտակք
 թեաւորք: Նզին զնա ի գերեզմանի Յովսէփ և Նիկողիմոս, որ
 դողալով յերկինս՝ սպասաւորէին նմա տէրութիւնք և զօրու-
 թիւնք: Նզին զնա ի գերեզմանի Յովսէփ և Նիկողիմոս, յորմէ
 սարսէին իշխանութիւնք և պետութիւնք: Նզին զնա ի գերեզ-
 մանի Յովսէփ և Նիկողիմոս, զոր ոչ կարէին տեսանել չորեք-
 կերպեան կենդանիքն: Նզին զնա ի գերեզմանի Յովսէփ և Նի-
 կողիմոս, և ասէին վասն մեր իջանես այգր իբրեւ զմեռեալ, որ-
 պէս զի քեւ հանցես զնախահայրն մեր ի գբոյ անջրդոյ՝ իբրեւ
 զԱստուած: Վասն մեր իջանես ի գերեզման որպէս պարտաւոր
 և յանցաւոր օրինաց, զի ազատեսցես զմեզ իբրեւ օրինաւիժի՝
 ի դատապարտութիւնէ օրինացն: Վասն մեր իջանես ի գերեզ-
 ման որպէս մարդ ստեղծուած, զի պարգեւեսցես արտաքսելոցս
 զքնակութիւն դրախտին՝ որպէս զԱստուած: Ո՞րքանչեւեացս,
 ի գերեզմանի լիով ընդ մեռեալս գալով և ի յերկինս ընդ Հօր
 անթերի, և ի դժոխս զհոգիսն ազատէր: Մայրն ի տեսանել
 զնա մեռեալ՝ լայր դառնապէս, և նախամայրն ի դժոխս՝ ի նը-

մանէ կենդանացեալ լինէր: Լայր մայրն Մարիամ զորդի իւր, զարարիչն հօր իւրում, և հայր նորա ի դժոխս ազաղակէր և ուրախանայր՝ տեսանելով զորդի դստերն իւրոյ՝ զի իբրեւ զըստեղծող, զապականեալսն վերստին ստեղծանէր: Լայր մայրն Մարիամ առ գերեզմանին և լսելի լինէր ի դժոխս ի գոյն: Ձայնէր Եւայ դստերն և ուրախութեամբ պատասխանի բարբառէր յաղաքս լալոյն: Լաց ասէ՝ դուստր իմ ցոնկալի, արտասուեալ դուստր իմ տիրուհի, զի տրտմութիւն մօրս քո ուրախացի: Ողբս ծնունդ իմ նազելի, զի ողբալովդ քո՝ սուգ իմ մխիթարեսցի: Վշտացիւր այսօր դուստր իմ ըղձալի, զի լաց և հառաչանք մօրս քո պակասեսցի: Քանզի մահ Որդւոյդ քո Աստուծոյ մերոյ՝ կենդանութիւն պարգեւեաց մահացեալ ծնողացս քո: Գերեզման դորս զդժոխս աւերեաց: Կտաւ պատանաց դորս զշղթայս կապանաց մերոց խզեաց: Վէմ գերեզմանին՝ զհիմն բանտին քակեաց: Արտասուք քո՝ զանէծս իմ սպառեաց: Ձայն լալոյ քո՝ զթոյնս վիշապին յականջաց իմոց ջնջեաց: Սուգ քո զարտօսր իմ վարանեաց: Վիշտ քո՝ զտրտմութիւնս իմ ուրախացոյց: Տրտմութիւն քո՝ զհառաչանս իմ դադարեցոյց: Ձայն ռըբոյ՝ քոց՝ փող աւետեաց մեզ ամենեցուն յաւիտեանից մեռելոցս: Այս ամենայն առ գերեզմանաւն սուրբ: Իսկ Հրէայքն զի՛նչ: Ժողովեցան առ Պիլատոս և ասեն. տէր յիշեցաք զի մոլորեցուցիչն այն ասէր՝ մինչ կենդանին էր, թէ յետ երկոյ աւուրց յառնեմ: Ո՞վ մոլեալ հրեայք, մոլորեցուցի՞չ կոչէք զայն. որ սեամբ լուսոյ առաջնորդէր հարցն ձերոց՝ արձակելով զնոսա ի չար ծառայութենէ՝ խստին Փարսածնի: Մոլորեցուցի՞չ կոչէք զայն, որ ընդ ծովն Կարմիր առաջնորդէր նախնեաց ձերոց, և անվնաս անցուցանէր որպէս ընդ ցամաք երկիր: Մոլորեցուցի՞չ կոչէք զբարեգործն հարցն ձերոց: որ առաջնորդելով նոցա կերակրէր երկնատեղաց մանաւայիւն: Արդ՝ հրամայեալ զգուշանալ գերեզմանին մինչև յերիս աւուրս, գուցէ եկեալ աշակերտքն գողանայցեն: և ասացեն ժողովորդեան՝ թէ յարեաւ: Ռանօրէն և պիղծ հրեայ: Զիարդ հնար է զնա գողանալ, որ նստեալն է ի բարձրութիւնս երկնից ի վերայ աթոռոյ քերովբէական: Ռ՛ր է նա, որ պահէք զթափուր գերեզմանդ: Կամ զիարդ կարեն գողանալ՝ որ մարդասիրութեամբն իւրով իջեալ ի դժոխս՝ ազատեաց զհարսն մեր ի կապանաց

բանտին: Ասե՛, և լինիցի յետին մոլորութիւն չար քան զառաջինն: Ո՞վ անօրէնութեան բանիդ: Զիմրդ էր առաջինն չար, որ աստօն մոգուդն առաջնորդէր միջօրէի՝ առատապէս լուսոյն իւրոյ: Զիմրդ էր մոլորեցու իշ, յորոյ վերայ լուայք ի Յորդանան՝ զՀօր վկայութիւն և զՀագեոյն սրբոյ. իջումն տեսայք աչօք ձերովք, որով դաւանեցաւ Որդի Հօր յերկուց վկայութեանց: Զիմրդ էր առաջին չար, զոր Կարապետն և Մկրտիչն ի ջուրն Յորդանանու վկայեաց. ահա Գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմե՛ս ախարհի. և դուք լուայք ականջօք ձերովք: Ո՞վ կոյրք, խուլք և անխոյ, այլ զի՞նչ մեծ վկայք պիտոյ են ձեզ, քան զաստուած և զՀագին սուրբ ի յերկնից, յաղագս Աստուածութեան, և Մկրտիչն Յովհաննէս ի յերկրէ, վասն ճշմարիտ մարմնոյն՝ որ Աստուածացոյց: Զիմրդ էր առաջինն չար, որ զկոյրսն ձեր լուսաւորէր, զգիւհաւորսն բժշկէր, զբոլորսն սրբէր, զանգամալոյծսն կանգնէր, զմեռեալսն յարուցանէր: Սուղ նկանակօրն և սակաւ ձկամբքն, զբազմութիւն ձեր կերակրէր: Զիմրդ էր մոլորեցուցիշ, որ զծովն ոտից իւրոց ճանապարհ պատրաստէր և զչորեքօրեայ մեռեալն յարուցանէր: Լիցի սմին յետինն չար քան զառաջինն: Զմր լինէր յետինն, զի զմարդիկ հրեշտակս գործէր: Զմր լինէր յետինն, զի զվակեալ գրաստան բանալի առաջի մարդկան, և յերկնիս գնացս առնէր երկրաւորացս: Զմր լինէր առաջինն, զի զանէծսն լուծանէր, զվաբերութիւնն ապականէր, զարտօսըն եւայի փարտօնէր, զտրտմութիւն Ագամայ ուրախացուցանէր, զբժոխսն աւերէր. զխաւարեալսն լուսաւորէր, զմիջնորդ ցանկոյն քակէր. զարտաքոսեալս անդրէն՝ գրախտին քաղաքացի առնէր: Ունիք ասէ՛ զօրականք, երթայք զգուշացարուք որպէս և գիտէք: Եւ զիմրդ կարեն պահել զնա՝ զօրականքդ քո՝ ով Պիղատոս, զոր ոչ կարացին արգելել զնա բարապանք դժոխոց դրամբք պղծնծիւ: Զիմրդ կարեն պահել զնա՝ զօրականքդ քո, յորոյ տեսնեն զօրութիւնք սանդարմ տականացն՝ սուղեցան ի խորս դրժոխոցն: Զիմրդ կարեն պահել զնա՝ զօրականքդ քո՝ որպէս մեռեալ, որ մահուամբն իւրով աշխարհի զանմահական կեանս պարգեւեաց: Եւ նոքա երթեալ զգուշացան գերեզմանին, և կընքեցին զվէմն հանդերձ զօրականօքն: Ի վեր զգերեզմանն՝ ի վերայ նորա կնքէին, և ի վայր՝ հիմունք դժոխոց ի նմանէ քա-

կեալ լինէին: Ի վեր զգերեզմանն կ'ընէին և ի վայր՝ թաղ կապանաց նախնեացն լուծանէին: Ի վեր՝ զգերեզմանն որդիքն պնդէին, և ի վայր՝ հարք նոցա ի դառն տանջանաց զժողոցն տղատէին: Ի վեր՝ զվէմ գերեզմանն կ'ընէին, և պահէին, և ի վայր՝ շտեմարանք դժուարցն ի նմանէ կործանէին: Ի վեր՝ որդիք ապրելոցն ի խորոյ ծովուն իբրեւ զմեռեալ պահէին, և ի վայր իբրեւ զկենդանի Աստուած զսահացեալսն կենագործէր: Ի վեր՝ ի գերեզմանի ծածկեալ պահէին զնա, որ կանխօք ծածկեաց խորովք ծովուն զհակառակամարտս հարցն նոյա ի բռննութենէ դժոխոյ և զխաւարեալսն վերստին լուսաւորէր: Ի գերեզմանն զԱստուած որպէս մեռեալ պահէին, և յերկինս աթոռօք հրեղէնք ի նմանէ դողալին: Գերեզմանն երկնաւորուն երկինք, և երկրաւորուն ի դժոխս, և պահապանքն զնա որպէս մեռեալ պահէին, և մեռեալքն նովաւ աղատէին: Պահէին ի գերեզմանի զայն, որ յերկինս ի հրեշտակաց փառաւորիւր, և ի դժոխս զբանակս գիւաց հալածէր: Զյարուցեալն իմեռելոց, որպէս մեռեալ պահէին: Զկենդանաբարն՝ որպէս մահացեալ, զանմահն Աստուած՝ որպէս մահկանացու մարդ: Եւ որչափ ևս չարանային՝ անձանց իւրեանց կորսուտ տռնէին: Եւ էո գոռն այն, զոր գործէին, աշխարհի ուրանութիւն, մեռելոց կենդանութիւն, զժողոց աւերումն, բանտարգելեացն ազատութիւն և յաւիտենից մեռելոցն յարութիւն: Զխաչափայտն տալէին, և դրունք զժողոցն սարսիին: Զբեռնքն հատանէին և երկաթի նիզքն խորտակէին: Զերկրորդն Ագամ բնդ խաչն կապէին, և առաջին Ագամայն ի կապանացն արձակումն առնէին: Ստեղծողն անէծք լինէր, և ըստեղծուածքն յանիծիցն աղատէին: Թագաւորին թագաւորաց փուշն պսակ պատրաստիւր, և փշաքերութիւն արմատաքի խըլէր: Խոցելով զկողն արին և ծաւր ելանէր, և աղտեղութիւն մեղաց մերոց ծրով աւազանին սրէր, և մահացութիւնք փշապին՝ արեամբն եղծանէր: Մարդ մռանէր և մահ նորա զամենայն տիեզերս կենդանացուցանէր: Ի Գերեզման իջանէր, և որք ի դժոխս էին յերկինս վերանային, մեռանէր երկրորդ մարդն Ագամ, և կենդանանայր Ագամն առածին: Լայր Մարիամ, և ուրախանայր Եւայ: Ողբայր Պետրոս, և ողբացեալ Աբէյն ղուարճանայր: Տրամէր Անդրէաս և բերկրէր Նոյ ի տըրա-

մութենէն: Լայր Յովհաննէս, և խնդայր Արրահամ: Սուգ առնողր Փի. ի պոս և միջիթարէր Իսահակ: Թողծէր Յակովբոս և հրճուէր Յակովբոս ի սրայ լն: Ասացից իսկ պարզարար, տրամէին մ տոտան առաքեալքն ի ժամ մահու Փրկչին և ուրախանային երկոտառան նահապեալքն ի դժոխս: Ողբային Նովթանառուն աշակերտքն և պարէին դապ մարգարէիցն: Գերեզման փորէին, և դժոխք աւերէր ի վերայ հիմն տրեանէին և հիմունք բանտին կործանէր: Զգերեզմանն պահապանքն պահէին և ի մեռելոյն բարապանք դժոխոցն դողային: Զօրականքն երբայեցւոց ի գերեզմանն զնա որպէս մեռեալ տահէին, և զինուորս թիւնք մեռելոյն զգորութիւնք սանդարմնտականացն հալածէին: Գերեզմանն մեռեալ ընդունէր, և դժոխք զնա կենդանի տեսանէր: Պահէին զօրականքն մարդ մեռեալ, և մեռեալն յերկինս կենդանի Աստուած օրհնաբան իւր: Մեռանելովն յեդեմ՝ աւազակին զգրախոն բանայր և ի դժոխս զԱդամ ազատէր: Մեռանելովն արարածք սարսէին, և յարութեամբն զպահապանն զարհուրեցուցանէր: Ընդ մեռանն լն նորա՝ երբայեցիքն ուրախանայն, և ընդ նոցա ուրախութեանն՝ դեքն տրամէին, և ընդ տրտմութիւն գիւտցն՝ բանտարկեալքն ուրախանային զսարճացեալք, և ընդ ուրախութիւն բանտարգելոցն տրտածք ցնծային, և արարածոց ուրախութիւնն՝ յարութիւն մեռելոյ էր՝ զոր պահապանքն ի գողանալոյ պահէին: Ո՞վ սքանչելեացս: Պահապանքն զնա ի գերեզմանին գիտէին, քանզի զվէմն անշարժ տեսանէին, իսկ մեռեալն յարուցեալ և կնիք գրեզմանին անապական մնացեալ: Պահէին մեռեալ, և մեռեալն յարութեամբ իւրով զերկիր շարժեալ՝ և շարժումն զարհուրեցւելով զնոսա: Նւ մինչ հայէին զարհուրեալք ընդ բազմութեամբք զինուորութիւնս մեռեալ մարդոյն. զի իբրեւ ծագմունք փայլատականց հիացուցանէին զնոսա: Յայտարարեաց պահապանոց աշակերտքն երկուցեալք լինէին: Զօրականքն զմեռեալն յաշակերտացն պահէին, և պաշտօնաւ ի քաշակերտոցն զպահապանն զարհուրեցուցանէին հիացեալք: Նւ մինչ ի տեսնէ հրշտակացն զարհուրեալք էին, հուր ծագեցաւ ի իաշեալ թողելոյն, և լցաւ վայրն լուսով, յԱստուածութենէն, որ ամփոփեալ էր ի մարմնի: Էր լոյս յԱստուածութենէն ի դժոխս և ճառագայթ արփիցն յոչս տե-

սողացն: Ի դժոխս զխաւարեալսն լուսւոյն, Ի ի գոյն զմահի
զաշտ պահապանացն խաւարեալացանէր: Տեսին ի դժոխս մեռ-
եալքն և պարելով ուրախանային, պահապանքն տեսին ի գե-
րեզմանին, և զգեստն ի հարկանէին: Տեսեալ նախահարն զլոյսն
արարչական և ապականեալն վերստին նորոգեալաւ: Տեսին որ-
դիք սրբւոցն, և վազմադակի կործանեցան: Այլ հրաշիցս զար-
մանալեացս: Մինչ հարկանէին զբեւեռն ի վերայ խաչին՝ ի ձեռ-
որն և յօտսն ստեղծողին, յայնժամ արձակէին կապանք շրջ-
թայիցն ի դժոխսն՝ ի ձեռաց և յօտից ստեղծուածոցն: Մինչ
քակէր ծառայն զբեւեռն ի ձեռաց և յօտից արարչին, յայն-
ժամ կապեալ լինէին ձեռք և ոտք հակառակորդին: Եւ մինչ
մեռանէր Տէրն ի վերայ խաչին, յայնժամ կենդանանային ծա-
ռայքն ի դժոխս խորինս: Յորժամ ի՛նքն Տէրն ի խաչափայ-
տէն, յայնժամ խորտակէր զգիմամարտն ի պատճառմին: Եւ
յորժամ իջանէր Տէրն ի գերեզման, յայնժամ վերանայր ծա-
ռայն ի փափկութիւն դրախտին: Եւ մինչ յարեաւ Տէրն և
արարչին ի դժոխս, յայնժամ իջեալ թշնամին ի խորս դժո-
խոց: Մեծ և սքանչելի են գործք տէրուհականք: Էր ի գերեզ-
մանի, և նստէր ի բարձրութիւն սերտութից, էր ի դժոխս, և
սչ էր մեկնեալ ի ծոցոյ Հօր: Տեսին զնա նահապետքն ի դժոխս:
Տեսին մարգարէքն: Տեսին արդարքն: Տեսին մեղաւորքն: Նկա-
տէին նահապետքն ընդ արդարս և արդարքն ընդ մարգարէսն,
և ուհատարակ հայէին ընդ Ադամ՝ աւանդեալսն: Վասն նման
եկն տեսն՝ արարչին: Վասն ստեղծուածոյն՝ ստեղծիչն: Վասն
ալարածոյ՝ հրաշագործողն: Արդ՝ սա տղաւոր և մեք տառա-
պիմք: Սա արձակի ի կապանաց և մեք կապեալ մատցուք: Սա
ուստի արտաքսեցաւ, անդ լիցի տ՝ դրէն քաղաքացի, և մեք
տառ կործանեցուք, ուր կործանեցաք ի դժոխս: Լուսաւ Արա-
րիչն զայս ամենայն և տեսն՝ մի այդպէս կարծէք, ո՞վ հօտք իմ
քանաւորք, զի ոչ է այդպէս, դուք ընդ միմեանս ապակեալ խը-
ռովիք: Նկի վասն Ադամայ, այլ ոչ անտես արարից զձեզ, որք
յԱդամայ, և որպէս դուք ի ձեռն դորա տառ ժողովեցայք ի
տեղի տանջանացս, այսպէս ի ձեռն դորա վայելեալիք վերստին
ի դրախտին փափկութեանն, որ վասն ձեր պատրաստեցաւ իս-
կըզբանէ աշխարհի: Եւ իբրեւ լուսն մեղաւորքն զի խօսեցաւ
զայս ցնոսաւ արարչին, ողբոյցին սաստկապէս և անէն, գիտեմք

Տէր և արարիչ, զի սմա եկիր, զոր ստեղծեցեր ձեռօք քո մարմին ի հողոյ, զի զապականեալ անօթն վերստին նորոգեսցես: Զնա հապետն ապրեցուցես, զարգարն ազատեսցես, զմարգարէսն կեցուցես, զընտրեալն փրկեսցես ի կոտանաց այսց իստագունից, և մեք մեղաւորքս միայն տանջմք դասնագոյն: Անօրէնքս և մեղաւորքս միայն վշտանամք ի դառնութիւն դժոխոց: Նոքա լուսով Աստուածութեանդ քո պայծառանան, և մեք խաւարաւ դժոխոց նսեմանամք: Ոչ տեսաք ասեմ ի մէջ նսեմափակ խաւարիս՝ ճաճանչ լուսոյ, ցանկացաք տեսանել զոիւ, և ոչ ծագեցաւ առաւօտ մեզ: Եւ արդ լուսաւորեցաք յաներէկ լուսոյ քումմէ, մի՛ զրկեսցուք եզկելիքս և թշուառականքս ի փառացդ յայդ ցանէ, զոր յոյժ տենչամք տեսանել: Մի՛ սնտես առներ զտառալեալքս, որք արժանաւորեցաք միտքամ լուսաւորիչ ի լոյս երեսաց քոց: Այժմ՝ արձակեմ զնեղեալքս և փրկեմ զգլխեալքս, ապրեցն զտանջեալքս և հանգն զվշտացեալքս: Տեսաք ասեմ զՏէրդ զի յորժամ էիր ի խաչին, գաւազանաւ ք խորտակեցան դուռնք դժոխոցս: Լուաւ Ադամ նախահայրն մեր և ազատեցաւ ի դատապարտութենէ փայտին: Լուաւ Եւայ զտնաձայն քո ի դժոխս և մատուցեալ աւետիս՝ նախաստեղծին ասէ՝ նախ ես լուայ զձայն հրապօլբանոց բանսարկուին, և կերայ ի սկոյսն և ետու քեզ ուտել՝ ուտաի փափագեալք ինել իբրև զԱստուած, և ի փառացն բարձրագունից զրկեցաք բանսարկուին խտրմամբ: Եւ արդ՝ նախ ես լուայ, զի Աստուած վասն մեր իբրև զքեզ մարդ եղև ի կնո՞ծէ, որ էր իբրև զիս: Եւ արդ՝ լուայ զտնաձայն նորա՝ ոչ ի դրախտին, այլ ի դժոխս, զի դայ, ոչ վասն դատապարտութեան մահու, այլ վասն ազատութեան կենաց: Եւ յորժամ զայս ամենայն լուան նահապետքն, և ունկնդիր եղեն արդարքն և ուրախացան մարգարէքն և բերկրեցան ընտրեալքն, ասեմ մեղաւորքն, մեք միայն մնացաք արտմեալք, և զիմրդ ի դէպ էր նոցա ուրախանալ միայն, որ ի միտսին նստէաք լայաք դառնապէս: Մի՛ երկնչիք ասէ Փրկիչն, զի ոչ այգուէս՝ որպէս գուք կարծէք՝ զի արդար է դատաստանն իմ, ոչ նուազագոյնս քործեցից արարիչս՝ քան զուրարածս ձեռաց իմոց, քանզի ոչ եղի սահման ծագել զլոյս արդարոց միայն, այլ և մեղաւոր մարդկան: Այսպէս աս-

բարից արդարութեան արեղակնս՝ յորժամ ծագեցայ ի դժոխքս, ոչ եթէ զարդարս և զընտրեալս միայն, լուսաւորեցից, այլ և մեղաւորաց և յանցաւորաց լոյս ծագեցից: Եւ որպէս խաւար դժոխոցդ ոչ եթէ զմեղաւորսդ միայն ծածկէր, այլ և պարգարսդ: Այսպէս Աստուածութեան իմոյ լոյս, ոչ եթէ միայն արդարոց ծագեսցի, այլ և մեղաւորաց: Եւ դարձեալ որպէս արդարքն ոչ եթէ թեթեալոյն խաւարաւ տանջէին և մեղաւորքն խոտագունիւ, այլ տա հասարակ խաւար աղջամղջին զամենեւեան ծածկէր, այսպէս և լոյս Աստուածութեան իմոյ, ոչ եթէ արդարոց աւաւել ծագեսցի քան մեղաւորացդ, այլ առ հասարակ, բայց պատուով ընտրեացեն, զի եթէ զմեղաւորս ոչ ազատեցից աստի, ապա և ոչ զԱդամ՝ իսկ՝ ուստի մեղքն ծագեցաւ: Եկի այսր զի ազատեցից ի դժոխոցս զԱդամ և ընդ նմին և զամենայն մեղաւորս ազատեցի: Եւ քան զերկինս պայծառագոյն գործեցից: Եւ ձայն հրեւտակաց և ձայնք հրեւտակապետաց, ձայնիւ սերսիւքից և քերսիւքից և ձայնիւ զօրութեանց և իշխանութեանց՝ լցան դժոխք: Ար երգելով ազադակէին, ծափս հարէք տմենայն հեթանոսք: ազադակեցէք առ Աստուած ի ձայն ցնձութեան: Աւրախացիր Ադամ, և ց՝ ծաւայ, սպառեաց անէծքն և ծաղկեցաւ օրհնութիւն, քանզի արտասուք ձեր բարձաւ և խնդութիւն տարածեցաւ, տըրտմութիւն փարատեցաւ և ի վերայ ամենայն ախարհի ուրախութիւն սփռեցաւ: Սուգն ի բաց մարտեցաւ, և մխթարութիւն յերկնից ծագեցաւ. բերկրեցարձեք արդարք և լցոյնք հրճուանօք մեղաւորք: Կենդանոտօյնք մեռեալք, քանզի մահն մահացաւ, զի Աստուած մարմնով մեռաւ: Դժոխք աւերեաց, զի Աստուած ի գերեզմանի եղաւ: Եդեմ՝ բացէր, զի Աստուած ընդ աւազակս խաչեցաւ: Աւազակ մուտ ի դրախտն, զոր կողմ եբաց այսօր: Կապեալք արձակեցարձեք, զի ահա Աստուած ի դժոխս: Աւրախայէք մ զաւորք, զի Աստուած վտան մեղաւորաց խաչեցաւ: Զուարճացարձեք յանցաւորք, զի Աստուած ընդ անօրէնս համարեցաւ: Քակեաց զհզօրն յԱթուռոյ, զի Աստուած յերկնից յերկիր խոնարհեցաւ: Բարձրացարձեք խոնարհք, զի Աստուած ի բարձրու իննէ փառաց իւրոց առ մեզ էջ: Աղբատացէք մեծատունք, զի Աստուած կամօք աղքատացաւ: Քաղցեալք լցոյնք բարութեամբ, զի Աստուած վտան մեր

քաղցեալ: Խոյ նորա զգառապարտութիւն խախտեալ: Քղա-
միտն՝ զանձն մերկութիւն Ագամայ զգեցոյց: Փշոյ պսակն՝ ըզ-
փշաքերութիւն երկրի ապականեալ: Չարչարանքն՝ զտանջեալ-
սրն ազատեալ: Վիրաւորութիւն զվերան Ագամայ ըժշկեալ:
Արբումն լեղեղին՝ զգառնութիւն ճաշակացն քաղցրացոյց: Տէգ-
կոյին՝ զխալթոց վի ապին շլացոյց: Արիւն նորա՝ զծառայն յա-
պականութենէ գնեալ: Կողահոս աղբերք նորա՝ զաղտեղութիւն
լուաց: Մահ նորա՝ զմահացեալն կենդանացոյց: Գերեզ-
ման նորա՝ զգրուան դժոխոց շարժեալ: Վէմ նորա՝ զգրուան
պղնձիս մանրեաց: Կնիք իմին՝ զերկաթի նիգան փշրեալ: Կա-
պանք նորա՝ զկապանս շլթայիցն խզեալ: Վիտք առաքելոցն՝
զհաճապեալն մխիթարեալ: Իջումն նորա ի գերեզման՝ զխա-
ւարեալն լուսաւորեաց: Արդ՝ ուրախ լերուք վշտացեալք:
Ծափս հարէք ամենեքեան հանդերձ Ագամալ: Բերկրեցարուք
կանայք: Եւ կայթեցէք ձեռք հանդերձ եւայիւ: Երգեցէք
Դաւթիւ՝ որք ի դժոխս ընդ դատապետս երկնայինս: Ազաղա-
կեցէք ի միտին եւ տառնալեալ երգարանաւ տառացուք: Եւ յարի-
ցէ Աստուած եւ ցրուիցեն թշնամիք նորա: Կախիցեն ատելիք
նորա յերեսաց նորա: Եւ զայս ամենայն իբրեւ լուալ Ագամ՝
յարեալ եւ ասէ: զձայն նորա յեզեմ ասելոյ՝ Ագամ՝ ուր ես
եւ ես առայի: Լուայ զձայն գնալոյ քո ի դրախտի աստ եւ եր-
կեայ եւ թաքեայ: քանզի մարկացայ զքեզ: Իսկ աստ ասացի
թէ: Լուայ զձայն քո ի դժոխս: Եւ ահաւասիկ իսկ կամ առաջի
քո: զի զգեցայք զքեզ: Անդ լուայ զձայն պատուհասի եւ ի հոգ
դարձայ՝ ուստի առայ: Եւ աստ՝ ձայն ուրախութեան լուայ՝
եւ վերստին դարձայ՝ ուստի անկոյ: Անդ՝ մերկացայ ի փառացն՝
եւ աստ զգեցոյ զնորհոն: Ի դրախտն մահ ճաշակեցի եւ աստ
ջուր կենալ արբի: Ի տեղին զգենլոյն մերկացայ եւ զտերեւ թը-
զենլոյն զգեցայ: Եւ ի տեղում իաւարչում՝ լուսով ծածկեցայ:
Ի բարձրագոյն տեղւ: Չէն ի դժոխս իջի: Եւ ի խորագունէ ասաի
յերկինս վերացայ: Անդ՝ խոնորհեցայ եւ աստ բարձրացայ: անդ-
աղքատացայ եւ աստ ճոխացայ: անդ՝ խաւարեցայ եւ աստ լու-
սաւորեցայ: անդ քաղցեայ եւ աստ բարութեամբ լցայ: Ի մէջ
աներէկ լուսոյն կուրացայ: Եւ ի մ'ջ աշխարհին՝ իաւարի լու-
սով զարգարեցայ: անդ՝ ի լուսոյն մերկացայ եւ իաւար զգեցայ
եւ աստ մերկացայ զխաւարն: Եւ զլոյս զգեցայ: Ի տեղի օրհնու-

Թեան անէծք լուայ, և ի տե ի անիծիցս օրհնութեամբ լցայ: Ուր անմահ ստեղծայ՝ անդ մահու ճաշակող եղէ: և ուր ընդ մահուամբ փակեցայ՝ աստ զկենդանութիւն զգեցայ: Ի տեռի նորոգմանն ապականեցայ, և ի տեռի ապականութեան վերստին ստեղծայ: Իբրեւ ասոց զայս ամենայն Այամ՝ բարձրացոյց ըզ-
 ձայն և ասէ: Ուրախացիր Աբէլ, և ցնծա՛ Սէթ: Բերկրեաց
 Ենոք և մխիթարեաց Նայ: Զուարճացր Աբրահամ և լցօր
 Տրճուանօք Իսահակ: Մխիթարեաց Յակովբ, սիրտեաց Յովսէփ:
 Խայտա՛ Մովսէս և ձայն աւետեաց ասէ՝ Դաւթի, Խնդա՛ Սողոմոն
 և բարբառեա՛ ծերունւոյն Աիմէօնի: Զայնեա՛ Զաքարիա, զի
 գոչեսցէ Կարապետն, ոչ եթէ ձայն բարբառոյ յանապատի, այլ
 աւետիս ուրախութեան ի դժոխս, ոչ եթէ պատրաստ առնել
 զճանապարհս Տեառն գալ առ աշխարհս, այլ բարձրելոյն իջա-
 նել ի դժոխս՝ և լուսով իւրով լուսաւորել զխաւարեալքս:
 Պայծառացիր և դու մարգարէութեամբ քո, զի ահա՛ ծագեաց
 մեզ արեգակն արդարութեան ի բարձանց՝ լուսաւորել զըս-
 տեալքս ի խաւարի և ի ստուերս մահու, և ուղղել զոտս մեր
 ի ճանապարհս խաղաղութեան: Ինչ զմահ ճաշակեցիր, և արդ-
 ինչ զկեանս զգեցարուր: Զի Աստուածն իմ՝ և արարիչն վառն
 իմ՝ կամեցաւ իբրեւ զիս լինել՝ առ ի կեցուցանել զիս, և ի ձեռն
 իմ՝ զձեզ զամենեոեան հանելով ի դժոխոց ի բնակութիւն դը-
 րախտին: Խնդացէք ամենեքեան և ուրախ լերուք: Կայթեցէք
 ձեռօք արդարք: Մալիս հարէ՛ նահապետք: Պարեցէք մարգարէք:
 մեղաւորք ընդ մեղաւորս ուրախացարուք, զի այսօր և յառն
 մեղուցելոյս մեռաւ այն որ էր առանց մեղաց՝ էջ ի գերեզ ման:
 այն՝ որ էր ի ծոց Հօր, զի զիծեալքս ի գլխի ներքնումն՝ ի բորձ-
 րութիւն փառաց իւրոց հանցէ: Զայո ամենայն խօսելով Ագա-
 մայ հանդերձ արտասուօք՝ և ուրախալից օրով: Ինձ այսպէս
 թուի՝ թէ յԱստուծոյ լուաւ այսպէս ի պատասխան ի Ագամ:
 Վառն քո ասէ, որ կամեցայ իբրեւ զիս լինել, եղէ ես իբրեւ ըզ-
 քեզ, զի զքեզ իբրեւ զիս արարից: Հրաշագործ օղս քո՝ վառն կոր-
 ծանեալ մարդոյդ, մարդ եղէ: Վառն ծածկելոյդ ընդ թզնե-
 եաւն՝ ի խանձարուրս պատեցայ: Վառն կործանելոյդ ի բարձ-
 րագոյն փառաց՝ ի մսուր անբանից եղայ: Վառն արտօրելոյդ ի
 դրախտէն՝ ի յեգիպտոս փախեայ: Վառն աշխատութեանց քոյ-
 վատտակեցայ: Վառն անիծից քոց անէծք եղէ: Վառն ի շնոր-

Հաց մերկանալոյն քո փայտիւ ի վերայ խային տարածեցայ: Վասն յանցանաց քոց՝ ընդ անօրէնս համարեցայ: Վաս մահուան քո՝ զմահ ճաշակեցի: Վասն իջանելոյդ ի դժօխս՝ ի գերեզման եգայ: Եւ արդ՝ լուսաւորեաց մեռանելովս իմով՝ խաւարեալդ: Կենդանացիր անշնչութեամբս իմով՝ մահացեալդ: Ուրախացիր չարչարանօքս իմով՝ տրտմեալդ: Զգեցիր մերկանալով իմով մերկացեալդ: Նս խի ձեռօք իմովք կալայ զձեռանէ քումմէ՝ որով ստեղծի զքեզ, և դո՛ւ, կոչեա՛ զամենեւեան, որք ի քէն ծնան՝ զկնի քո, և ուրախութեամբ եկայք ամենեքեան՝ վայելեցէք յարքայութեան իմում՝՝ փառաւորելով զՀայր փառակից և զԵակից սուրբ Հոգին, որոյ կամաւ մատուցայ պատարագ վասն ձեր: Եւ ապա Ագամայ բացեալ զբերան իւր՝ օրհնեաց զԱստուած և ասէ. օրհնեալ ես Տէր Աստուած, որ յայց ելեր մեղսեցեալ ծառայիս քո: Եւ արդարքն աղաղակէին ասելով՝ օրհնեալ Որդիդ միածին: Եւ նահապեաքն զձայնս իւրեանց բարձրացուցեալ ասէին, օրհնեալ Հոգիդ սուրբ փառակից: Վասն զի հաճութեամբ Հօր Որդին մարմնացաւ, Հոգին սուրբ հովանի եղև, և մեք ազատեցաք ի գառնութենէ գժսխոյս: Այս ամենայն ի գժսխո կատարէին: Քսի ի գերեզմանին զի՞նչ արգեօք լինէին, զի՞նչ խորհուրդ մեծ և ահաւոր: Կնքեցին ասէ զգերեզմանն հանգերձ զօրահանօքն և զգիշերն ամենայն զգուշութեամբ պահելով: Եւ տեսանէին զսպասաւորս մեռելոյն փայլեալ անդ՝ ահաւոր հրաշիւք որպէս փայլատակունս հրոյ: Այնմ որ ի գերեզմանի եգաւ որպէս մեռեալ, հրաշունչ երևէին սպասաւորք նորա, և զօրահանքն ի յահէ անտի նոցա՝ անշնչացեալ կացուցանէին: Տեսեալ զօրահանացն զբազմութիւն երկնաւորացն ի գերեզմանի անդ, և ասէին, զի՞նչ է այս, զոր տեսանեմք ի գերեզմանի աստ, ալ մի մեռեալ պահեմք, զի յաշակերտաց իւրոց մի գուպացի, և տեսանեմք իջեալ ի սպասաւորութիւն սորա՝ հրեղէնք բոցափայլք: Մարդ սպանաք, և սպասաւորք ոտրա են իբրև Աստուծոյ: Եւ իմացաք, որ վասն մեռեալ մարդոյս գուպային լերինք և բլուրք, և պատառեցան վէմք: Սա ի գերեզմանս, և երկիր շարժեցաւ: Սա ի գերեզմանս, և պահապանքս որպէս զմեռեալ եղաք: պահապանք գերեզմանին այսպէս զարհուրէին: Եւ սատանայ և զօրք իւր յամօթ լինէր ասելով՝ վայ մեռանելովն Աստուծոյ: Ո՛հ անմասնութեան հրէիցն: Սատանայ զմարմ-

նուցեալ բանն Աստուած գաւանէ, և նորա պարծէին, եթէ
յալթեցաք որդւոյն Մարիամն՝ որ անձնահաճ կամօք Աստ-
ուածացաւ: Նորա իբրեւ զմարդ սպանին: և Յովսէփ և Նիկո-
ղեմոս իբրեւ զԱստուած պատուեցին: Երանի՛ է ձեզ Յովսէփ
և Նիկողեմոս, ծածուկ աշակերաք Քրիստոսի: Դո՛ւք երկինք
իբրեւ տաքեալք, գո՛ւք երկրաւորք՝ իբրեւ երկնաւորք: Համար-
ձակեցայց տսել զտոսո՛ւ բաղմաչեայ քերովբէս և վեցթեւեան
սերովբէս, և բաժանելո՛ւ զպատիւն՝ ըստ գոյիցն, զի գերա-
գոյն պատիւ քան զհրեշտակացն ընկալան, զի հասին նորա ի
գլուխ այնմ, որ բարձրագոյն է քան զերկինս, յորում ոչ
կարեն հպել հրեշտակք, զոր թեւաքօղեալ յահէ փառաց ե-
րեսաց նորա անմարմինքն ծածկէին զդէմն իւրեանց ի լուսոյ
Աստուածութեան նորա, ձեռք մարմնաւորացն արժանի եղեն
մերձենալ ի նա: և ոչ պարզաբար հասանել, այլ շօշափեալ և
պառեալ զնա կտաւովք: Երանի՛ է ձեզ Յովսէփ և Նիկողեմոս,
որ զԱստուածացեալ մարմինն զայն՝ որոյ ձայնն զգերեզմանս ե-
բաց, և զմեռեալս յարոյց և զլարագոյր տաճարին ցելեաց, և
զվէմն պատառեաց, դուք պատեալ իջուցիք ի գերեզման: Արդ՝
զգերեզմանն սուրբ, որպիսի՞ գովութեամբ փառաւորեսցուք: Ի
սինեայ Աստուածութիւնն իջանելալ՝ ծածկիւր մառախլաւ և ամպով,
և սիւն հրեղէն առաջնորդելով երայեցելոցն՝ ազատեալ զնոսա
ի չար ծառայութենէ խտրին Փարաւօնի: Եւ առ սա իջեալ Աստ-
ուածութիւն միացեալ մարմնովն և լուսով Աստուածութեան
իւրոյ զյաւիտենից ննջեցեալն ազատեալ ի դառն տանջանաց
դժոխոցն: Անդ Մովսէս գաւազանաւ հանէր յեգիպտոսէ և ան-
ցուցեալ ընդ ծովն Կարմիր՝ առաջնորդէր յանապատն: Եւ աստ
Քրիստոս խաչիւն եհան զգերեալն ի դժոխոցն և անցոյց ընդ խա-
ւարն ազմայջին, և տարաւ ընդ իւր յարքայութիւն անգնոց
ոտիւք: Անդ մանանայն յերկնից գայր, և կերակրեալքն զկե-
րակրողն մառացան և արձանս կռոյ կանգնեցին: Եւ որդիք ապ-
րելոցն զբարեգործն իւրեանց իբրեւ զչարագործ՝ խաչի մատենե-
ցին և սպանին: Եւ աստ հացն կենաց աշխարհի պարգեւեցաւ,
և կերակրեալքն նովաւ զկռապաշտ մոլորութիւն արհամարհե-
ցին՝ խոտովանելով Աստուած զչարչարեալն և զխաչեալն՝ փա-
ռաւորելով ընդ Հօր և ընդ Հոգւոյն սրբոյ յաւիտեան: Յանա-
պատին ի վիմէ ջուր բղխեաց և վէմն էր ինքն Յիսուս: Եւ աստ

ի կողէն իջելոյն ի գերեզման ել ջուր, և ջուրն էր ինքն Քրիստոս, ըմպողքն անախ մեռան, և աստի որք մկրտեալք, կենդանացան: Գերեզման, և կենդանեաց բնակարան: Գերեզման և մեռելոց յարութիւն: Գերեզման, և դժոխոցն աւերող: Գերեզման, և սգաւորաց մխիթարութիւն: Գերեզման, և տեղի երկնաւոր հարսանեաց: Գերեզման և առաջաստ զարգարեալ: Գերեզման և արեւմուտք արեգականն: Գերեզման, և երկինք լայնագոյն: Գերեզման, և հաստատութիւն անվայրափակ: Գերեզման, և տեղի լուսոյն անմատոյց: Գերեզման, և բարձու կենդանաւորին: Գերեզման, և նորոգող աշխարհի: Գերեզման, և քաւարան մեղաւորաց: Գերեզման, և դրախտ ծաղկազարդ: Գերեզման և քան զԵդեմ պայծառագոյն: Սննդաւէն աշխարհոց: Սննդաշխարհութիւն մեղաւորաց: Սննդն բնակարան Աստուծոյ յերկրի: Սննդն հաւասար Աթոռոյն Աստուծոյ յերկինս: Սննդն գլուխ եկեղեցւոյ: Սննդն Սիւն հաւատոյ: Սման պաշտեն քահանայք: Սման երկրպագանեն հրեշտակք: Ի սման ընթանան տիեզերք ամենայն: Եւ ի սման իջանեն պաշտել՝ երկնաւորք ամենայն: Սննդն երկինք և արարածք ի սա հասանեն: Սննդն յերկրի և հրեշտակք ի սա իջանեն: Ի սա մտեալ արեգակն արդարութեան, և ի սմանէ ծագեալ լոյսն անմատոյց ի մէջ խաւարի դժոխոցն: Սա եղև պատճառ սգոյ, և ի սմանէ արեւալ աւետիս յուսոյ: Սննդն տեղի վշտոց, և ի սմանէ բոլորեաց ուրախալի ցնծութիւն: Ի սմանէ տոեղծաւ մարդն առաջին, ի չգոյից կենդանի, և ի սման թաղեցաւ երկրորդ մարդն, որ Տէրն է ամենայնի: Ի սման դարձաւ ուստի առաւ մարդն, և ի սմանէ յորեաւ մարդն երկրորդ և զառաջինն կենդանացոյց: Ի սման տղայանեցաւ մարդն առաջին, և ի սման նորոգեցաւ ի ձեռն երկրորդին: Սննդն գիշեր անառաւոտ որդւոց մարդկան, և Սննդն աներեկոյ, ուստի խաւարեալքն լուսաւորեցան: Սննդն և մառախուղ՝ որով արդարութեան արեգակն ծագեցաւ, և Սննդն առաւոտ լուսապայծաւ՝ որով աշխարհս ճառագայթեցաւ: Ի սման եղաւ փրկագործն մեր Քրիստոս իրրեւ մարդ մահացեալ և ի սմանէ յորեաւ Աստուածադէս մարմնովն առեցեալ, որ է ահաւոր սերովբէից և քերովբէից և ամենայն անմարմնական զինուորութեանց: Ընդ որում՝ Հօր և Սուրբ Հոգւոյն, փառք յաւիտեանս ամէն:

խըն ու հոտը շատ վնասակար են աղօթող ժողովրդեան առողջութեան, որովհետեւ բովանդակում են յաճախ իրանց մէջ թունաւոր հիւթեր, նոքա մեծամեծ հիւթական վնասներ են հասցնում և նոյն իսկ եկեղեցուն էլ: Նկատած է, որ կեղծ մամերի, խնկի ու վատ ձէթի ծխից նստում է թէ եկեղեցու պատերի թէ դարձերի վերայ նշանաւոր քանակութեամբ մուր, ու՛րջէ նկատած, որ մեծ տօներին, երբ եկեղեցին լիքն է լինում բազմութեամբ և երբ վառւում են բազմաթիւ կեղծեալ մամեր ու կանթէղներ վատ ձիթով, աղօթող ժողովուրդը դուրս է գալիս եկեղեցուց մրտաւոր դէմքով: Նկատած են, որ այս մուրը, շատ վատ ազդեցութիւն է գործում մանաւանդ խոչկալների կամ պատկերների սակեղօծ զարդերի և թանգազին ոսկեթել զգեստների վերայ: Տաւրիկան թեմի առաջնորդ Գեր. Գորիսոս եպիսկոպոսը նկատում է որ իւր վիճակում նոր շինած եկեղեցեաց խոչկալների և պատերի սակեղօծ տեղերն ու թանգազին զգեստները շուտ փչանում են և հետազօտելով պատճառը վատ մամերի, ձէթի ու խնկի մշի մէջ է գտնվում: Նկատւում է նոյնպէս, որ այդ թունաւոր մուրն աւելի հէնց սակու քան այլ գոյների վերայ է ներգործում: Այսպէս Ռուսաստանի բազմաթիւ եկեղեցիք իւրաքանչիւր տարի միլիոնների վնաս են կրքում վատ մամերի, ձէթի ու խնկի գործածութիւնից և այդ վնասը հասնում է ժողովրդեան, որի կապէկներով կոնգնւում զարգարութեամբ ու պահպանվում են եկեղեցիք:

Բոլոր վերոյիշեալ վնասներն աչքի առաջ ունենալով, ամեն տեղերից ժողովրդի զգոհութիւնը լսելով և անկարող շտհամել և ազահ գործարանատէրերի անարգար գործողութեանց առաջն առնելու: Ռուսաց Սինօդը կարգադրումէ, որ իւրաքանչիւր վիճակային վարչութիւն իւր մոմի գործարանն ունենայ, որ իւր վիճակի և կամ մի քանի վիճակների եկեղեցեաց համար պատրաստէ զուտ մեղր ամմից մամեր, նոյնպէս և ամմիջապէս արտաստհմանից մաքուր ձէթ ու խուսկ բերել տայ և իւր առանձին խանութում ծախէ: Միւս կողմից մամալաճառութիւնը մեծ օգուտ է տալիս գործարանատէրերին և այդ օգուտն էլ կոտանայ վիճակային վարչութիւնն, այսինքն եկեղեցին, որ կարող է այգպէս գոյացած նշանաւոր գումարները գործ գնել թէ եկեղեցեաց սլաճառութեան և թէ ծխական և հոգեւոր եկե-

ղեցական դպրոցների յառաջագիմութեան վերայ, որոնց միջոցները ներկայումս շատ նուազ են:

Մենք մինչև ցայժմ համառօտապէս տալով բերինք այն, ինչ որ ընդարձակօրէն և բազմաթիւ յօդուածներով հրատարակած են Ռուս պարբերական հրատարակութիւնք իրանց եկեղեցեաց պայծառութեան, ժողովրդոց բարեպաշտական զգայմանց պաշտպանութեան համար: Դառնամք այժմ դէպի մեր եկեղեցեաց ու ժողովրդոց վիճակը:—Արդեօք բոլոր վերոյիշեալները չեն վերաբերում և մեզ, և չեն ճիշդ նկարագիր և մեր եկեղեցեաց և բարեպաշտ ժողովրդոց վիճակին, քանի որ Ռուսաստանի բոլոր հայ եկեղեցիք էլ ստանում են Ռուսաստանի գործարաններից մեծ մասամբ իրանց մօմն ու խուճկը և այն վատ տեսակներից, որոնք առիթ են տալիս ժողովրդեան անընդհատ գանգատներին, թէ իրանց վատ ճիւղ և թէ կաթիլով ու աղօթող ժողովրդեան շորերը փչացնելով: Միթէ պարտք չկայ և մեր վիճակային հոգեւոր իշխանութեանց վերայ, ըստ օրինակի Ռուսոց հոգեւոր իշխանութեան, հոգալու նոյնպէս իրանց եկեղեցեաց պայծառութեան և ժողովրդոց բարեպաշտ զգայմանց պահպանութեան մասին, հոգալով զուտ մեղրամօմի և ընտիր խնկի գործածութեան համար իրանց եկեղեցիներում: Արդէն վաղուց է, որ մեր վիճակների մէջ մամուլաճառութիւնը կապալով է տրվում և այդ կապալադրամները բաւականին նշանաւոր նպաստ են մեր հոգեւոր դպրոցներին: Իսկ մեր կապալառուները ստանում են իրանց մամբը Ռուսաստանի գործարաններից: Ուրեմն և չեն կարող զուտ մեղրամօմի մամբը և մաքուր խուճկ ստանալ, ուստի և մեր եկեղեցիները բնականաբար պէտք է կրեն վերոյիշեալ վնասները իրանց զարդերի և զգեստների վերաբերութեամբ: Երբ Ռուս եկեղեցական իշխանութիւնը, չնայելով և քաղութական օրինաց պաշտպանութեան, անկարող է գործարանների շահամուլութեան և խարդախութեանց առաջն առնելու և գիմում է անձնօգնութեան միջոցին, ինչ պիտի կարողանայ անել հայ հոգեւոր իշխանութիւնը և կամ հայ վաճառականը նոյն շահամուլութեան դէմ, հայ եկեղեցին և սուրա գոյքը պաշտպանելու համար կեղծ մեղրամօմի և խնկի արւած վնասների դէմ, Ուրեմն կմնայ և հայ եկեղեցական իշխանութեան նոյնպէս դիմելու ինքնօգնութեան: Այսուից մեր

եկեղեցական վարչութիւնը մի գլխաւորութեան կարող է հանգիստի: Մեր իւրաքանչիւր վիճակն այնքան բազմամարդ չէ. ուստի և չունի այնքան շատ եկեղեցիք, որոնց պիտոյքը հոգաւոր համար կարելի լինէր առանձին գործարան հիմնել իւրաքանչիւր վիճակում, որովհետեւ իւրաքանչիւր վիճակի մէջ ծախուած մոմի արդիւնքը գլխաւոր թէ ապահովել կարողանար մի գործարանի ծախքը. ուստի և կամայ հիմնել մի կամ երկու կենդրոնական գործարաններ բոլոր Ռուսահայոց վիճակների համար: Յայտնի բան է այդ հիմնելիք գործարանների հոգսը կամար հոգեւոր Բարձրագոյն Իշխանութեան վերայ, որ պիտի որոշէ գործարանների տեղն, ուր նոքա յարմար կաենուեն, թէ մեղրամոմ ձեռք բերելու դիւրութեան և մոմի գործադրութեան քանակութեան և թէ այդ գործարանների գործունէութեան վերայ հսկելու դիւրութեան համեմատ, եթէ հոգեւոր Իշխանութիւնն ինքը կըկամենայ հոգալ իւր եկեղեցեաց մոմերը: Իսկ եթէ ինքն անձեռնհաս կգտանվի անձամբ այդ գործին ձեռնամուկ լինելու, կարող էր դրամատէրերի հետ պայման կապել, որոնք իրանց գումարով պարտաւորվեն շինել գործարանն և որոշեալ գնով մոմ մատակարարել հոգեւոր Իշխանութեան, որ իւր կողմից ամենայն վիճակներին կհասցնէր կարեւոր քանակութեամբ զուտ մոմ և խաւնի: Իսկ իւրաքանչիւր վիճակ կունենայ իւր մի կամ մի քանի խառնութները, նայելով յարմարութեան, սրահդից բոլոր հայ եկեղեցիք պարտաւորված կլինէին գնել իրանց մոմը, ինչպէս կարգադրած է ռուս եկեղեցեաց համար Ռուսաց Ա. Սինոդը: Անտարակուսելի է, որ կառավարութեան կողմից մինչև իսկ ամենայն նպատակին հոգեւոր Իշխանութեան այս ձգտումներն իրագործելու համար, որովհետեւ նոքա վերաբերում են անմիջապէս Աստուծոյ տաճարների վայելչութեան և ժողովրդոց բարեպաշտական զգացմանց պաշտպանութեան, որ մանաւանդ կարեւոր է ներկայումս, երբ ամեն տեսակ գայթակղութիւնք և նիւթապաշտական գրգիռներ խանգարում են մեր ժողովրդոց նահապետական կենսաքրն և թուլացնում նորոտ մէջ բարեպաշտական և բարձր գաղափարական զգայմունքները, երբ մարմինը իշխում է հոգով վերայ, որ մարդու համար ամենամեծ թշուառութիւնն է, նորա հոգեւոր կորուստն է:

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ.

Ջեռագիր № 875 Հոգեաց գերի է, որ Թարգմանել է Ստեփաննոս Իլովացի վարդապետը լատին լեզուից: Գրիչն է Յովհաննէս կրօնաւորը 1671 թուականին Շօշ (Սպահան) քաղաքում, երջանկայիշատակ Յակոբ կաթողիկոսի ժամանակ:

« Փառք մատուցի ի բնաւից՝ տուողին շնորհաց և իմաստից: Որ զօրացոյց զնպաստ տառիցս, Ստեփաննոս՝ սիրող տառից: »

« Արգ՝ գրեցաւ այս ի քաղաքն Շօշ ընդ հովանեաւ Ամենափրկչի վանից, ձեռամբ Յոհան մեղսամած անուամբ և եթ կրօնաւորի, ի ինդրոյ Մեսրոպ Աստուածարան վարդապետի, ի թիւն ՌՃԻ ամի, ի յամենան նոյեմբեր երրորդի. Ո՛վ ընթերցողք սորա՝ հարբ իմ և եղբարք, անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր, և միով տէր ողորմայիւ յիշեսցիք զմեղաւորս խնդրեմ թախանձանօք և աղերսանօք, և դուք յիշեալ լիջիք ի Գրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ՝ ի յաւուրն յետին, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն: Հայր մեր, որ յերկինս ես: Զայնմանէ շնորհողին, որ շնորհէ առ ինդրողսն իւր լիայիր ճոխութեամբ, զոր հոգակէ առաքեալն ասելով՝ ումեմն ետ թարգմանութիւն՝ այլում մարգարեութիւն, միւսոյն հաւատ և այլն: Յայսմ տարադի յորում կամիմ վիպասանել՝ այրս այս Ստեփաննոս շնորհալի վարդապետս, որ էր ի յերկրէն Իլախաց և Իւով քաղաքէ, վարժեալ ի լատին լեզուս և ի վարժարանս նոցա, և եկեալ յԱրարատեան երկիր վաղարշապատ ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին առ ոտս վարդապետաց և սրբոց հայրապետաց, կացեալ ամս բազումս՝ ուսեալ զամենայն մերային լեզուս, հմտացեալ հին և նոր Վտակարանաց և զարտաքնոց և աստուածարանական գիրս զամենայն մերկապարանոց առաջի իւր տեսանէր: Եւ բուն էառ զանձանօթ գրեանս Լատինացոց ի միւր լեզուս թարգմանել: Բայց յայնմ ժամանակի, որ էր թիւ ՌՃԻ, ի հայրապետութեան Աղուանից Տէր Պետրոս կաթողիկոսին, եւ սին Վլաս վարդապետս՝ հանդերձ վերագրեալ հայրապետաւ գնացաք ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին ի տեսութիւն Յակոբ կաթողիկոսին, որ բազում ամօք գնացեալ էր ի տունս Բունաց սակս խրոովութեան անուպայ բարձրայօն աստիճանաւորաց շփոթման սակի՝ դեգերեալ կայր առ դրունս բռնաւորաց ի Վոստանդնուպօլիս և յԵրուսաղէմ, որ շարձ անդրէն՝ եկն ի սուրբ Էջմիածին: Իսկ Աղուանից եպիսկոպոսունքս ի տեսութիւն և երկրպագութիւն Իշման տեղւոյն, և ողջունել զեղբարս՝ անդ ժամանեցաք, զորս ի եղբարց տեսաք ի սուրբ Գրոց պարապմանցն դեգերեալ յորս մի էր Ստեփաննոս վարդապետն ի թարգմանութիւն գրոց սրբոց, զորս ի ձեռին ունէր հրեշտակաց՝ հոգեաց՝ բնազանցականաց՝ և մեթաֆիզիքային, զի վարկաբարդիս էաք իմն ծանօթի եղեալ իրր մատամբ ծայրի ճաշակեալ: Քանզի յոյժ սրտառու, տենչմամբ՝ արարի զիմն խնդիր քանդի ոչ եղև ձեռնտու՝ քանդի նոր թարգմանեալքն ոչ էր փոխեալ երկրորդիւ

և ի ձեռն քարտուղարաց և նօտարաց՝ խոստացաւ ի զկողմ ժամու առաքել մեզ, Բայց մեր անդրէն դռնալն յԱղուանս եղև փոխուամն սրբազան հայրապետին մերոյ Տէր Պետրոսի, սակս այսր ոչ սակաւ խոռվութիւն և շփոթմունս եղբարց եղև՝ բազում ամս վասն կաթողիկոսութեանս ոչ եղև ձեռնհաս մեր գրեանց. մինչև ամս ԻԲ, զի Յակօրն փոխեցաւ, նստաւ յԱթոռ Եղիազար պրն փառաւոր և իշխանաւոր, և յետ նորա Նահապետ ի ՌճԽԻ, ես անարժան Ալաս վարդապետս հանդերձ Սիմէօն Կաթողիկոսով գնացաք յԷջմիածին՝ վասն Բ պատճառի, նախ՝ վասն վախճանեալ կաթողիկոսական մխիթարութեան, երկրորդ՝ նորընծայ Նահապետ կաթողիկոսն շնորհաւորութեան ողջունի, Ոչ սակաւ սէրս եցոյց մեզ, բազում աւուրս կացաք անդ՝ և անտի ընդ մեզ եղևալ վարդապետքն յուղեւորութիւնս ելեալ վանօրայս մինչ ի մեծափառ աթոռս Բջնի չուեցաք՝ առ սիրելի եղբայրս մեր արհի եպիսկոպոսն Մեսրոփը վարդապետն, զոր նորա եկեալ էր ի Շօշաօսէ ի նուիրակութենէն և ի քարոզութենէն, զի բազում ծախ անօթից և ընծայիցն բերեալ ընդ իւր՝ և զգրեանս բազումս, զորս պատահեցաք՝ առ ցանկալեացն մեր զոր վաղեմի ունէի զփափագն և զիւրծն ներ սրտիս վասն գրեւորցս այս. Զորս սա ևս սիրով ստացեալ ունէր փափագմամբ. բայց զիմ փափաքս յաղթեաց նորայն՝ վասնորոյ՝ թոյլ ետս ընծայեաց մեզ և մեր ըստ ծախուն տոկոսին ընծայեցաք. առեալ բերաք ի մեր երկիրս Շրուան զոր ոչ է այսպէս գիր ի մերս աշխարհ. բայց վասն այն սակաւ յիշեցաք՝ զոր և դուք որդիք Սիօմէի յորս ցանկալք վարժել գրերոյս յիշեցէք զբազմամեղ Ալաս վարդապետս՝ հանդերձ ծնողովքս և հարազատ եղբարքս:

№ 1381 Զեռագիրը Գործք Առաքելոցի մեկնութիւն է, նօտարագիր: Արտագրողն է Զտքարիա Սարգաւազ Քանաքեռցի՝ սուրբ Յովհաննու վանքում՝ Ս. յրարտտի, Յակոբ Կաթողիկոսի ժամանակ 1671 թ,

..... Որոյ ամենակարող զօրութեամբն եղև զրաւ և աւարտումն գրոցս, որ կոչի Եղիշէ պատմագիր. յերկիրս Արարատեան ի գաւառս Կարբույ, յոտն Արագածու՝ հանդէպ Արայու ի հռչակաւոր և գեթափառ աստուածաբանակ քաւարանիս ի սուրբ մենաստանս ի սիւղի վանաց, որ ստուգաբանեալ կոչի Յօհաննու վանք, որ ի վերայ Քասաղ գետոյ, որ էր յարկ կայանի իշխանացն Ամատունեաց և աթոռ Մամիկոնէից: Ընդ հովանեաւ մեծի ամբողջոյն և յառաջընթաց Կարապետին Յովհաննու և Մատթէոսի աւետարանչին և սուրբ Լուսաւորչին և սուրբ Ճգնաւորացն Պարսամայ և Երեմիա և դամբարանաց մեծ իշխանին Առէի շինողի սուրբ կաթողիկէին ի թուարեւորութեան Հոյկաղնեան տոհմի Ռ. երորդի Ճ. երորդի, Ի. երորդի և Գ. երորդի Սեպտեմբեր ամսոյ ի մուտն, Ի թագաւորութեան Պարսից Շահ Սուլէյմանի, և յամիրայութեան տանս Արարատեան Սաֆիղանի երկրորդի, եւ ի կաթողիկոսութեան սուրբ Աթոռոյն Էջմիածնի

Յեառն Յակոբայ, և առաջնորդութեան սուրբ և հրաշակերտ մենաստանիս հեղահոգի և սրբազան մեծի բարունապետին Յոհաննիս Կարբեցւոյ, յորում ժամանակի նիղիմք և վշտանամք յայլասեռ և եղեռնագործ ազգացն Պարսից, վասն զի այս Լ. և Ը. տմ է զի հաշտութիւն է ի մէջ երկուց մեծամեծ թագաւորացն՝ Պարսից և Տաճկաց, վասն այնորիկ բազմացեալ և յոռացեալն ազգն Պարսից ուտելոյ և ըմպելոյ պարապեալ, վասն որոյ միշտ կեղեքեն և կեղեքեն ողորմելի կեանս քրիստոնէից, նա և տասն են իշխանք իւրեանց զի ըստ կամաց նոցա շարժի. քանզի առաջին Սաֆիղանն, որ նստէր իշխան յԵրեւան լակզի ազգաւ, թշնամացաւ ընդ մեծ հայրապետին Յակոբայ, որ կամէր գնալ յԱսպահան վասն գործոյ իւրոյ. իսկ իշխանն երկեաւ մի դուցէ գանդատեսցէ յինքեան, այլ դարձոյց զնա յԱստապատ գեղջէ և արար զնա դիպահոջ, և ժամ գտեալ նորա փախեաւ և գնացեալ գանդատեսց Շահին, և այլ ևս լազումք գանդատեալ էին ի նմանէ, զայս ամենայն լուեալ Շահն, առաքեաց և ըմբռնեաց զնա և կողոպտեաց զինչսն և զինքն շղթայիւք կալանս արար, և այլ ոմն փոխանակ նորա առաքեաց իշխել Երեւան Սաֆիղան անուոն՝ ազգաւ Վիր: Սա տմարդութիւն ցուցեալ, և ո՛չ որ երկնէր ի սմանէ, այլ ամենեքեան ըստ իւրեանց կամացն կային, և բազմացան գողք և աւազակք և ո՛չ որ կարէր գնալ ճանապարհ զի կողոպտէին. եթէ որ գանդատէր նմա. և նա ո՛չ առնէր դատաստան, և այսպէս կայար ամենեքեան յերկիւղի և ի սասանման, բազմացոյց և հարկապահանջութիւն ի վերայ ամենայն ումիք: Եւ մեք վա՛յ և աղաղաղակ և արդամք՝ ակն ունելով ողորմութեան Աստուծոյ: Եւ այս դառն ժամանակիս գրեցաւ սա ձեռամբ ամենաթշուառ և վատահամբաւ Զարարիայ սարկաւադի Քանաքեոցւոյ՝ ի դրան սուրբ Կարապետիս և ո՛չ մի ժամ հաճոյ եղեալ Աստուծոյ, այլ զկամս իմ պաշտելով և զսիրտս եղբարցն խոցոտելով, վա՛յ երկելոյս: Սակայն ով որ հանդիպէք սմա, յիշեցէք յաղօթս ձեր զառաջնորդ վանացս զՅովհաննէս բարունապետն, և այլ միաբանք ուխտիս:

Երեւանի խաներն իբրեւ մերձաւոր իշխաններ մեծ ազդեցութիւն ունէին սուրբ Աթոռի, և հայրապետաց վերայ, որոնք յառախ նրանցից աւելի, քան Շահերից նեղութիւններ էին կրում: Խաներն էլ մի տեսակ ինքնիշխան կառավարիչներ էին: Յակոբ կաթողիկոսի ժամանակ Երեւանի խան էր նշանակած ոմն Սաֆի ազգաւ լէկզի, որ շատ ագահ և բռնաւոր անձաւորութիւն էր: Յակոբ կաթողիկոսը կամենում էր երթալ Շահի դուռը զանազան խնդիրների համար, բայց Խանը երկիւղ կրելով, որ իւր վերայ գանդատի է գնում, ճանապարհին բռնել տուեց և կաթողիկոսին դարձնելով Երեւան բանտարկեց. բայց կաթողիկոսը կարողացաւ ծածուկ փախչել և գնալով Սպահան, գանդատեց Սաֆի խանի բռնութեան և Արարատեան երկիրը կողոպտելու մասին: Շահը համակրութեամբ ընդունեց հայրապետին, հրամայեց լէկզի Սա-

Ֆի խանին պաշտօնանկ անել և բանտարկել ու նորա տեղ նշանակեցաւ ժամանակաւոր կառավարիչ Արարատեան նահանգի՝ ոմն Սարուխան բէկ և ապա երկրորդն Սաֆի դուլի խան: Սա մի պորտաբոյժ, շահամուլ, կաշառակեր անձն էր, որոյ ժամանակ ազատութիւն էր աւագակների ու գողերի, որոնք իրանց յափշտակածները բաժանելով խանի հետ, միշտ համարձակ գործում էին իրանց չարութիւնքը: Առհասարակ Շահ-Աբաս երկրորդի մահից յետոյ Պարսկաստանի ներքին վարչութիւնը Շահ Սուլէյմանի և մանաւանդ Շահ Հիւսէյնի ժամանակ թոյլ էր, որովհետեւ շահերն իրանք անձնատուր էին աւելի անձնական բաւականութեանց և կառավարութեան զէկն աւելի նրանց շրջապատողների ու խաների ձեռքին էր: Ահա այս հանգամանքների վերայ է ակնարկում յիշատակարանն ասելով, «նաև տասն են իշխանք իւրեանց, զի ըստ կամաց նոցա շարժի»:

Ձեռագիր № 2105 է Քարողագիրք Տաթևացւոյն մեծադիր բուլորագիր: Գրիչն է Վառվառիա կոյս 1684 թ. Մարա երկրում Փոքր Սիւնեացի վանս կուսանաց, ընդ հովանեաւ Թագէի առաքելոյն:

Ահա ընդարձակ յիշատակարանի պատմական մասը.

«Որև տենչմամբ սրտիւ և ըղձափափագ տոչորմամբ ետ գծագրել հեղահոգի և բարեփառ քահանայապետն տէր Պետրոս վարդապետն որդի գոլով ազատաց յաղգէն մեծի իշխանացն Գրիգորի և Հասանայ, Դօբեանց կոչեցելոյ: Յաղագս յիշատակի հոգւոյ իւրոյ և եղբօրն հարազատի Տեառն Գրիգորի եպիսկոպոսի, ի հայրապետութեան Հայոց Եղիազարու դիտապետի լուսակառօյց գահոյին սուրբ Էջմիածնի, և ի կողմանո Աղուանից Տեարցն Սրեմիայի և Սիմէօնի կաթողիկոսացն: Եւ յառաջնորդութեան գերահռչակ Աթուոյն Թագէի վանից Տեառն Պետրոսի արիւնջան և քաջ հովուապետի, և ի մեղիքութեան սոյն նահանգի պարոն Միրզախան բէկին: Եւ ի թագաւորութեան Պարսից Շահ Սուլէյմանին, ի թուիս Հայոց ՌձԼԻն, ի դառն և անբարի ժամանակիս, յորում նեղիմք յանօրէն բռնաւորաց ծանր հարկապահանջութեանց մեծապէս տաժանմամբ մինչ ի յելս շնչոյ անդերծանելի գրաւորմամբ: Եւ այն վրոն բազում մեղաց մերոց, զի աշխարհ ամենայն ի վրդովման և ի տատանման կան:

Ընդ որն և մեր կամք ըստ ծփանաց համայնից ալէկոծութեանց վարեալ ի մրրկէ անտի խռովութեանց, զի ոչ հայրապետք և ոչ առաջնորդք և ոչ կրօնաւորք. ոչ լինեն երբէք յանդորրութեան և հանդարտութեան սակս զարտուլի գնացիցն և անըմպոն ընթացիցն, զոր սենին հաստատեալ յինքեանս. վասնորոյ տուժեն դիմասական հարկօք առաւելութեամբ և ոչ որպէս սահմանեալ և կարգեալ ի յօրէնսդրաց և առաջնորդաց իւրեանց, այլ երկիծուցանելով սաստկապէս կեղեքեն զկեանս անխնայապէս, ըստ օրինի չար տղրկաց անկուշտ և անյագ լինելով. Յորոց փրկեսցէ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զամենայն հաւատացեալս: Յիշեցէք . . . և ըն:

Ձեռագիր № 1671. Է պատմութիւն Միքայէլի Ասորւոց պատրիարքի, մեծադիր բոլորագիր, գրած է թղթի վերայ 1687 թ.: Գրիչն է Մկրտում Զուղայեցի, եղիազար Կաթողիկոսի ժամանակ: Ունի ընդարձակ յիշատակարան, որոյ մէջ կան հետեւեալ պատմական տեղեկութիւնք:

«Արդ շնորհիւ Տեառն սկսաք և ողորմութեամբն նորին յանկելեալ աւարտեցաք ի թուահաշուութեան հայազուն սեռի ՌՃԼԶ, Հոկտեմբերի Գ. եղև սկիզբն գծութեան սորին. ի հայրապետութեան Տեառն եղիազարու երիցս երանեալ աստուածապարգև կաթողիկոսի ամենայն Հայազնի, որ և ընդ ամենայն բարերարութեանն որ առ ազգն Հայոց արար բազում շէնս ի սուրբ Յակոբ յերուսաղէմ և ի սուրբ Եջմիածին, որ և արդ կայ ի նոյն գործս շինուց պայծառութեան յաթոռոյ սրբոյ: Եւ թագաւորութեանն Հագարացւոց յարեմոեան գնդի Կոստանդնուպօլսի սուլթան Մահմատի, որ և բազում անգամ ի պատերազմի պարտեցաւ ի զօրուն ֆռանկաց, մնալով փոքր մասի գնդաւ. մինչև ձանձրացեալ նախարարացն և ամենայն զօրութեանց. ժողովեցան ի մի խորհուրդ՝ գրոհ տուեալ գիմեցին ի վերայ, ընկեցին զնա յաթոռոյն թագաւորութեան, և նոյն ժամայն թագաւորեցուցին զեղբայր նորին զՍուլէյման Կոչեցեալ Հոկտեմբերի ամսոյ ի ԻԹ. յաւսւր տօնի Բարաղամու Անտիօքայ եպիսկոպոսի յետժէ աւուր, ապա ածաւ ընդ մէջ իւր զսուսեր թագաւորութեան թագիւ պսակեալ և հազիւ խաղաղացաւ վրդովմունք յաշխարհի: Եւ արդ եղև աւարտումն գրոյս պատմու-

Թեան ի Թուականիս հայոց ՌՃԼԷ Յունւարի ԺԳ. ձեռամբ Մըկըրտում և եթ մեղօք վիրաւորի և անարժանի Զուգայեցւոյ ի Թոխաթ քաղաքի. որ Թաղթիղալայ կոչեցեալ յեկեղեղին սրբոյն Սարգսի առ ոտն տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ զգիրքս պատմութեան ի վայելումն անձին իւրոյ և ի յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ամենայն երախտաւորացն, զոր Տէր Աստուած տացէ վայելել ընդ երկայն աւուրս և յիտ աստեացս ելանելոյն ի մարմնոյն մնալ ի յիշատակ անջինջ ի դուռն սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածիի :

Յիշատակարանի մէջ յիշված Սուլթան Մեհմէտը Երազմի յաջորդ Մեհմէտ Զորորդն է, որ Թաղաւորեց 1648ից մինչև 1687: Սորա Թաղաւորութիւնը բաւական իսպառ անցաւ բայց վերջին տարիներն եղան պատերազմներ Գերմանիայի դէմ և այն անյաջող, մինչդեռ ինքը Սուլթանը փոխանակ զօրքերին առաջնորդելու անձնատուր էր զուարճութեանց և մանաւանդ որսի, որ իւր ամենասիրելի պարապմունքն էր. ուստի և մինչև իսկ աւանդութիւն էր տարածված ժողովրդի մէջ, թէ հայրը նրան անիծելով ասած է եղել, որ նա միշտ Թափառական լինի սարերում և ձորերում: Պատերազմների անյաջողութիւնքն առիթ տուին դժգոհութեան այս սուլթանի դէմ և զօրքը ապստամբեցաւ: Ապստամբները գահընկէց արին Մեհմէտ Զորորդին, բանտարկեցին, ուր և մեռաւ մի քանի տարիից յետ և Թաղաւորեցրին նորա եղբօր Սուլէյմանին, որ երկրորդ Սուլէյման կոչեցաւ:

№ 1134 ձեռագիրը մեկնութիւն քաղուածոց առակաց Ժողովրդի, իմաստութեան գրոցն Սողոմոնի, բոլորագիր: Գրին է Միքայէլ ոմն 1687 թ.

• Շնորհի Տեառն սկսեալ և ողորմութեամբ նորին յանգ հանեալ աւարտեցի զսուրբ գիրս՝ ի յաւանն Նոր քաղաք կոչեալ ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանի եկեղեցւոյս՝ զնուաստողի Միքայէլ Բարդամ՝ գրչի որդի. առ ոտս՝ տեառնս իմոյ Մինասոյ քաջ ընթերցապետի ստացողի սուրբ տառիս արհի եպիսկոպոսի Եղեղիակերտի, Ի ժամանակս Թաղաւորութեան տաճկաց սուլտան Մահմէտի, յորոյ վերայ էր պատերազմ ի քրիստոնէիցն արևմտից, յորոց կարէ նեղեալ և իւր ի ստրկութիւն իմն չքաւորութեան անկեալ և հարկապա-

Հանջուժիւնս յոլովս ի վերայ աշխարհի իւրոյ յարուցանէր՝ խնդրելով ի մեծամեծաց իւրոց դանձս բազումս: անուն իմն եղեալ էքէպուռ աղչասի, և յետոյ իշխիրայ անուամբ հարկ իմն եղեալ ծանր ի վերայ ամենայն ումեք հնազանդելոցն, որ և ի վաղ ժամանակի երբէք եղեալ է, թող զայնքն, որ յառաջմէ սահման իմն են հաստատեալ ի վերայ քաղաքաց և գաւառաց հարկ ի գանձս արքունի տալ, յորոց պահանջմանէ հարկացս ձանձրացեալ ամենայն որ և ի դուռն չքաւորութեան հասեալ և ոմանք գլխովին իսկ անկեալ յաղքատութիւն և ի բնակութեանց իւրեանց փախուցեալ ի տար աշխարհս՝ տառապելով և անյոյս լինելով յապրուստ: և ելս իրացն և խաղաղութիւն աշխարհի յԱստուծոյ հայցէին, միայն զնա ունելով յոյս փրկութեան բազում նեղութեանց իւրեանց, Այլ և աշխարհ ամենայն դատարկացաւ ի զօրաց արքունականաց հաւատարմաց, և բազմացան բոլրք աշխարհաւոր զօրաց կողոպտողաց, որ շրջեալ և իջեմանեալ ի գեղօրայսն՝ աղգի աղգի պատճառանօք խնդրէին դրամս, և առաւել ևս աղգն թուրքմանաց խորանաշրջաց, որոց չարութեանցն ոչ տեւեալ գիւղօրայքն՝ աւերեցան բազում գեօղք և ամայացաւ երկիր նոցա ի բնակչաց աւուրբք յառաջ, եւ առաւել ևս յայսմ ամի զօրացան այս աղգքս թուրքմանաց, և աւար հարին զանասունս գիւղօրէից ամենայն երկրի և ի տեղիս տեղիս զմնաւին ինչք գիւղից յաւար հարին, որպէս և Զաղք կոչեալ գեօղն թալանեցին ի դաւառն Սեբաստիոյ՝ ուր վանքն իսկ է Հրեշտակապետ ֆոչեցեալ, և դադարեցան ճանապարհորդք և կարավանք՝ և ամայացան ճանապարհք ամենայն, զի զբազումս կողոպտեցին ի վաճառականաց և օպանին: Օրինակ քեզ՝ ասացելոցս և չափ վրդովմանն, զի մերձեալ եմ ի գրեւոյ գրոցս Յուլիսի ԺԱ. և օգոստոսի ԻԴ. ապա կարացի հասուցանել յԵւդոնկիա ի ձեռն վարդապետիս իմոյ, որ էր ի սուրբ Պարսամայ եկեղեցին, Թէպէտ և յոյժ շտապէի հասուցանել ի նա, զի և տէրն իմ իսկ փութայր յոյժ ստիպեալ ի սիրոյ գրոց, սակայն ոչ կարէաք առ միմևանս հասանել յերկիւղէն թուրք մանաց գողոց, և էր հեռաւորութիւն միջոցի ճանապարհի մերում ժամու ԳԺ. անի, հետեւագնացի, զի և ի կոյրս և ի մուրացիկս ոչ խնայեալ մերկացուցանէին, յորոյ բանիցս զառաւելութիւն չարութեան իմացիս: Եւ գեօղք առ զմիմեամբք եկեալ ի մի գեօղ ժողովէին և ոմանք փախուցեալ՝ ի քաղաք անկանէին, որ և ի ժամանակի հնձոց՝ ոչ կարացին համարձակ գնալ ի գեօղս իւրեանց ի հունձ և ի մանգաղ, զի նոքա կիրակուր իւրեանց արարին զարտօրայսն՝ հասկակոտոր առնելով և արածելով զանասունս իւրեանց, Յաւելեալ և այս նեղութիւն ի վերայ հարկացն թագաւորականաց և աւերմանցն գիւղից, յորոց պառճառէ եղև սղութիւն ցորենոյ և թանկութիւն հացի, այլ և աւերման պատճառ, եւ աւելի իմն ևս այս որ ԴՃ. ըստակն ի մին մառչիլ եղև, և աղքատք և մշակք և սրուհաստաւորք, որք աւուրբ սակով գործէին, յոյժ նեղեալ լինէին. զի զգրամն որ ինքեանք յումեքէ առնուին, միւսն ի նոցանէ ոչ առնոյր՝ թէ կերակրաւաճառք և թէ այլք, որ և յոյժ վշտացեալ լինէին և այլ զինչ երկարեցից Զեզ ի ձանձրութիւն: Որ և խնդրեմք ի Տեսառնէ՝ տալ անդորրութիւն և իտաղաղութիւն ամենայն երկրի՝ աղաչանօք ամենայն սրբոց:

№ 1388 ձեռագիր Կաթողիկեայց թղթոց մեկնութիւն է ի Սարգսէ Շնորհալուոյ, բոլորագիր, պատկերազարդ, ընտիր գրչոլթեամբ: Գրիչն է Մկրտում՝ Զուղայեցի, Եղիազար Կաթողիկոսի և Օսմանցւոց Մահմէտ սուլթանի ժամանակ 1687 թ.

« Արդ՝ յիշելով զանցաւոր և զանկայուն զփառս աշխարհիս, և փափագելով անանց և մշտնջենաւոր կենացն յաւիտենականաց՝ մեծ բարունի և աստուածաբան Մինաս վարդապետն Յամթեցի, վասն այն ստացաւ զսուրբ գիրքս Կաթողիկեայց եօթից թղթոցն, զոր սուրբ վարդապետն Հայոց Սարգիս՝ մեկնեալ է զսա քաղցր և ախորժ բանիւք, ոչ նրբագոյն շաւղօք, և ոչ ըստ գեղընէ բառիւ՝ կամ բայիւ, այլ արբունական միջնաշաւիղ գնացիւք, քաղցրաբարառ պատմաբանութեամբ, զոր ետ գրել զսուրբ գիրքս Մինաս վարդապետն Յամթեցի յիշատակ հոգւոյ իւրում և հոգեւոր ուսուցչի իւրն՝ տէր Մարկոսի վարդապետի Շէնգուշեցւոյ վանճանելոյ յառաջ քան զայս եօթն ամաւ, նա և մարմնաւոր ծնողացն իւրոց՝ հօրն մահտեսի Առաքելի և մօրն Հռիփսիմէի և մեծ մօրն՝ մահտեսի Պահրէի, և առհասարակ երախտաւորացն իւրոց, և ամենայն արեանառու զարմից և ազգայնոցն իւրոց:

Արդ՝ գրեցաւ սուրբ գիրքս եօթից գլխոց մեկնութեան Կաթողիկեայց ի թուահաշուութեանս Հայագուն սեռի ՌՃԼ և Զ. ամին ի Յուն վար ամնոյ ժ. 2 եռամբ յետնեալ Մկրտումի՝ մեղօք վիրաւորի և անարժանի Զուլայեցւոյ ի քաղաքս Յեզովկիայ Թողաթ կոչեցելոյ, ի յեկեղեցիս սուրբ Սարգսի Թախթիկալայ, ի Հայրապետութեան վեհափառ և լուսաղարդ սուրբ աթոռոցն Էլմիածնի, Հանգարտախաղաց ծովուն հաստահեղոյս և անառիկ պարսպին, աստուածամեծար և երանաշնորհ սրբազան Կաթողիկոսի Տեառն Եղիազարու Հոռմկլայեցւոյ՝ հինգերորդ ամի Հայրապետութեան, Եւ թագաւորութեան Հագարացւոց՝ Հոռմաց տանոյ սուլտան Մահամատի ի դառն և վշտաշատ տխրալի և անբարի ժամանակիս, զոր հինգ ամաւ յառաջ մինչև ցայս վայր՝ կան ի մէջ մեծ ևս անհնարին պատերազմաց ընդ քրիստոնէից ազգին Փռանկաց, որ և լինին բազում կոտորումն զօրաց, անկումն մեծամեծաց, առումն քաղաքաց, աւերումն աւանաց, աւարառումն տանց և ընչից, գերեվարումն կանանց և տղայոց, քայքայումն ազգաց, աւերումն՝ քակտումն և խանգարումն եկեղեցեաց և սուրբ տեղեաց բազմաց և այլս սոյնպիսիս յոլովս, որ կարի իմն սգոյ և արտասուաց են արժանաւոր, Զոր և հայցեմք, զի բազմագուլթն Աստուած համղեալ վարեսցի ի խաղաղութիւն, վասն զի քաղաքք ամենայն, աւանք, գաւառք՝ և գիւղօրայք՝ որք ընդ իշխանութեամբ Հագարացւոց են՝ կան ի մէջ դառն վշտաց, ի հոլովումն զօրաց պատերազմողաց, կոխումն տանց, և բռամք քարշումն մեծամեծաց և տղայոց, Մանաւանդ քրիստոնէիցս՝ որք կան ի մէջ չարաչար պահանջողաց, որ անպատմելի է և անընդ գրով արկանելի, զոր և հեշտալուրն Աստուած գթացեալ աղատեսցէ ի ձեռաց նոցա զաղգս քրիստոնէից ամեն:

Մեհէմէտ չորրորդից յետ՝ Թաթաւորեցին Սիւլէյման Դ, և Ահմէտ Բ. սոցա ժամանակ արտաքին պատերազմները Գերմանացւոց և Վենետիկեցւոց դէմ շարունակվելով, գրաւեցին Օսմանեանց բոլոր ոյժը. Թաթաւորական պանծարանը շատ նեղ վիճակի մէջ ընկաւ, այնպէս, որ արքունեաց արծաթեղէնք անգամ հարկ եղաւ հալել դրամ ձուլելու համար: Պարզ է, որ այսպիսի ժամանակ կառավարութիւնը ստիպված պիտի լինէր նորանոր հարկեր դնել ժողովրդի վերայ: Բացի սորանից պետութեան ոյժը քաշվելով եւրոպա Գերմանացւոց դէմ, նորա Ասիական նահանգները անխնամ մնացին և նպաստեցին ապստամբաց և աւաղակաց արձակ համարձակ գործելուն: Անգլուսոյ յափշտակիչներն էին և թիւթքմէներն, որոնք մեծամեծ չարիքներ հասուցին Փոքր Ասիոյ բնակչաց: Սորա վերայ են ակնարկում վերջին երկու յիշատակարանք 1687 և 1688 թուականներին:

Մ Ի Լ Տ Ո Ն

ԵՒ ՆՈՐԱ

• ԿՈՐՈՒՍ ԴՐԱՐԵՐ •

(Բա. Տէն)

(Շարունակութիւն)

Ամէն մի խօսքից լաւ նկատում է, թէ խօսողն է՝ մի բողոքական ամուսին, մի հոգեւոր հայր իւր կնոջ: Հետեւեալ օրը այց է գալիս հրեշտակը: Ագամը խնդրումէ Յւայից, որ ուտեստի պատրաստութիւն տեսնէ. նա էլ որպէս պատուական տանտիկին՝ պարծանքով թուում է իւր բանջարանոցի լիութիւնները և մի քանի րոպէ լաւ մտածում է, թէ արդեօք սեղանը ինչո՞վ զարդարէ. « Նա անտարակնոյ կը խոստովանի, թէ Աստուած առատաձեռն բարութիւններ է շնորհել երկրին ևս նոյն չափով, ինչքան և երկնքին » *): Ահա մի հիւրասէր քնքի բարեսիրտ հոգացողութիւններ: Աճապարանօք դուրս է գնում հոգսերը դէմքի վերայ նկարուած, թէ արդեօք ո՞ր ընտրութիւնը լաւագոյն է, ի՞նչ կարգ պահպանուի, որպէս

*) Զի տեսեալ վկայեցէ՝ թէ և աստէն իսկ ընդ երկիր Լցեալ է Աստուծոյ շիւր բարութիւն որպէս յերկնս:

զի ճաշակները չը խառնուին, կերակուրները աստիճանական վայելչութեամբ իրար յաջորդեն և յաջող ներհակութիւններով՝ ախորժակի գրգիռ մինչևի վերջը աշխոյժ պահպանեն » 1)։ Նա պատրաստում է համեղ դինի, հատապտուղի օշարակ, սեր, ցանում է սեղանի տակը ծաղիկ և տերևի շեղջեր, Անգուգական տանտիկին, եւ որքա՛ն քուէ կը վատտակէ դորա պատճառով զիւղի սկուայրերից Ադամը՝ երբ որ սա ուղենայ խորհրդարանի թեկնածու հանդիսանալ։ Ադամը ընդգիմագրական կուսակցութեան կողմնէ, նա է՝ վիգի, պուրիտանական։ « Նա գնում է հրեշտակին հանդիպելու, ոչինչ ուղեկցութեան պէտք չունենալով՝ բացի սեփական իւր կատարելութիւններից, իւր մէջ է կրում նա իւր բոլոր ապարանքը և օստանիկը, որ աւելի շքեղագոյն է, քան արքայական ձանձրալի պերճութիւնը՝ սորա բոլոր սիրուն նժոյգներով, ոսկով զարդարած ծառաների երկայնածիգ խմբերով » 2)։ Դուք տեսնում էք, որ վիպասանական քերթուածը քաղաքագիտական քերթուածի կերպարանք է ստանում և մենք ձեզ հետ, ընթերցող, իսկոյն լսեցինք իշխանութեան դէմ կծու տողեր։—Իրար ողջոյններ ասելը փոքր ինչ ձգձըգուած է, բայց ամենեւին վտանգ չի սպառնում, թէ ճաշը կը սառչի » 3)։ Վասն զի բախտաւորապէս բոլոր կերակուրները թարմ պտուղներից և բանջարներից են կազմած (եփելու կարօտութիւն չը կայ), Հրեշտակը թէպէտ և եթերային էակ է, բայց և այնպէս ուտում է յաղթակալով լինկոլնշէյրի կալուածատէրի պէս, « ոչ թէ աչքով միայն, կամ թէ հոտով, ինչպէս որ առ հասարակ աստուածաբանները հաւատացնում են, այլ ստոյգ սովածութեան սաստիկ ճեպով և քաջապէս մարսող ստամոքսի եռանդով, վասն զի աւելորդութիւնները դիւրաւ գոլորշիանում և ցնդւում էին հոգեւոր տաբերքներից ստեղծած նորա մարմնից » 4)։ Եւան ճաշի ժամանակ լսում է

- 1) Զրմաղեալ ընկղմեալ ի հիւրասէր սրտին խորհուրդս,
Ի՞բր ընտրեսցէ զփափկագոյնսն, կարգ զո՞ր կալցի՝ չխառնել զճաշակս,
Եւ ի շար անվայելուչ միմեանց ըզկնի մի՛ արկանել,
Այլ համոյ՝ համ՝ քաղցրախորժ յաջորդեսցէ հեշտ փոփոխմամբ։
- 2) Նախահայրն յայնժամ ելեալ ի խորանէն գնայր ընդ առաջ
Երկնաւոր հիւրոյն իւրոյ՝ սոսկ ուղեկցօք իւրով շնորհօքն,
Ամենայն պէրճութիւն արքայական էր յանձն իւր,
Առաւել մեծահոգեակ քան զտաղտկալի հանդիսին շուք՝
Զոր իշխանք ձգեն զկնի, մեծափարթամ երկնածիգ
Գունդ պարակից մանկլաւկաց ոսկեծամուկ ճաճանչելոց,
Նժոյգք ի ձեռն հետաժարեալք, տեսողք ափշեալ բերանաբաց։
- 3) Ոչ բնաւ կասկածելով թէ ցրտասցին ինչ համագամբ,
- 4) Եւ հրեշտակն ոչ առ աչօք և ուրուապէս ինչ եկեր անդ
Ըստ հասարակ աւանդից աստուածախօս բանարարաց,
Այլ սաստիկ հապճեպով ըստոյգ քաղցի և ջերմութեամբ

Հրեշտակի պատմութիւնները՝ իսկ յետոյ աղանչերի (դեսերտի) ժամանակ՝ երբ որ խօսքը քաղաքականութեան է դառնում՝ խոհեմութեամբ հեռանում է։ Նորա օրինակին հետեւելով՝ անգլիական տիկիները կը սովորեն իրանց ամուսնու գէմքի գծագրութիւններից իմանալ, թէ « երբ նա մտադիր է շօշափել դժուարիմաց ուսումնական խնդիրներ » 1)։ Նոցա սեռը համեստաբար չէ յաւակնում՝ այդպիսի խորութիւնների մէջ մտնել։ Խոհեմ կինը « նախամեծար է համարում՝ ամուսնու բացատրութիւնները » օտար մարդու բացատրութիւններից 2)։ Այս միջոցին Ադամը լսում է աստղաբաշխութեան մի համառօտ դաս, և իբրեւ գործնական անգլիացի, նա վերջապէս այն եզրակացութեան է հասնում, « թէ բարձրագոյն իմաստութիւնը այն է, որ մեզ շրջապատող հանապազօրեայ առարկաները և մեր ձառնորդոյն պիտոյքները ճանաչենք, իսկ մնացածը՝ դատարկ ունայնութիւն, կատարեալ խելայեղութիւն է, որով մենք կարեւոր բաների մէջ դառնում ենք անհմուտ, անփորձ և մեր անձի վերայ անվստահ » 3)։

Հրեշտակը այստեղից մեկնում է, իսկ Եւան իւր պարտիզի մէջ պակասութիւններ գտնելով՝ կամենում է մէջը մի քանի փոփոխութիւններ ձգել և առաջարկում է ամուսնուն, որ ձեռնարկին նոր ձևի մշակութիւնը—ինքը մի ծայրից, իսկ նա միւս ծայրից, « Եւան, ասում է Ադամը հաւանութեան ժրպիտը երեսին, կնոջ առաջին զարգարանքն է տան բարօրութեան մասին հոգայ և ամուսնուն խրախոյս լինիլ, որ նա ժիր կերպով աշխատէ » 4)։ Բայց և այնպէս կնոջ մասին երկիւղներ է կրում և կուզենար նորան պահել իւր մօտ։ Աինք պռօշները ուռցնում է, անձնապատան հակառակութիւն արտայայտելով իւր գէմքի վերայ, ինչպէս մի նորահասակ մօռ (օրիորդ), որին հրամայում են մէնակ չըզնալ զբօսնելու։ Բայց և այնպէս նա իւր ուզեցածն է անում, գնում է մէնակ և . . . ուտում է խնձոր։ Ո՛հ, ընթերցողի վերայ այժմ՝ թափվում են անվերջ ճառախօսութիւններ, և այնքան բազմաթիւ և այնպէս ցուրտ, ինչպէս որ են ձմեռային անձրևների տեղատա-

Ի հաշիւ և փոխարկել. իսկ աւելորդն ինչ յայնցանէ

Դիւրածախ ընդ հոգիան անցեալ ցնդեալ ի դուրս փչի։

1) Զի եմուտ յուսումնատենչ մտացաթեւ բարձանցն խոկս։

2) զի յԱդամայ լուիցի միայն։

Պատմաբան նախամեծար քան զհրեշտակն ընտրեալ զիւր այր։

3) Առաջին յիմաստութեան

Ոչ լայնագոյնս է ճանաչել զմթին նրբինս առ ձեռն յոչ պէտս։

Այլ որ առ ոտս ինչ կայցէ ի կենցաղումս հանապազօր։

Այլք ծուխ են կամ սնոտիք, կամ խելայեղ բանդագուշանք,

Եւ անհմուտ ի կարեւորսն առնեն զմեզ և յորածուփս։

4) զի չիք ի կին ինչ սիրելի

Քան խնամոց ուշ ունել տան, և զայրն ի գործ բարեաց շարժել։

րափը: Այն ճառերը, որոնք Կրօնուէլի մաքրաջնջած խորհրդարանի մէջ արտասանուել են, անշուշտ այդ աստիճան տաղտկալի և ծանրաբերձ չէին լինի: Խորամանկ օձը Եւայի լիտրձում և հրապուրում է տրամաբանական այնպիսի արուեստով և եղաբանների *) այնպիսի ընտրանքով, որ կարող էր նոյն իսկ խիստ նրբաճաշակ Չիլլինգու սրտին պատել բերել, և իսպառ մըթնեցնում է կնոջ խղճուկ գլուխը՝ հաւաքաբանական մուկ ու ծխով: Գիտութեան ծառի առաջ կանգ առած՝ ասում է: « Աստուծոյ հրամայած արգելքը արդէն ապացոյց է այս պտուղի լաւ յատկութեանն, թէ սա այնպիսի բարիք ունի իւր մէջ, որ կարող է ուրիշին հաղորդել, մենք զուրկ ենք այդ բարիքից, վասն զի անձանօթ բարիքը սեւահամնութիւն չէ, իսկ եթէ սեւահամնութիւն էլ լինէր և տակաւին անյայտ մնար, այն ժամանակ մի և նոյն է թէ բնաւ չլլինէր: « Այսպէս երբեք պարտաւորութիւն չէ » **): Յայտնի նրկատվում է, որ Եւայն Օքսֆորդի հօտ է քաշել, իրաւաբանական նորութիւնների վարժութիւն է ստացել Տեմպլի պիւնթներում և նուազ արժանի չէ դոկտորական գտակի: քան իւր ամուսինը:

Նրբաջններն քննախօսութեան հեղեղը ոչ մի բանի առաջ չի սանձահարւում: Իրկրաւոր գրախօսից նա անցնում է բարձր սփիւնները նորան դիմադրել չի կարողանում ոչ երկիր, ոչ երկինք, և ոչ նոյն իսկ դժօխըրը:

Այն բոլոր նիւթերի մէջ՝ ինչ որ մարդ միայն ընդունակ է նկարագրել՝ անշուշտ ամենեց ընտիրը եղել է և միշտ կըմնայ աստուածային գաղափարի կերպացումն: Բանաստեղծների նկարագրած աշխարհածնութիւնը կամ վսեմադոյն քերթութեանը և միանգամայն քերթողի տաղանտը՝ այն ժամանակ միայն հասնում է կատարելութեան բարձր ծայրին, երբ որ նորա հոգու առաջ կենդանացած այդպիսի գաղափարները մինչի վախճան չեն թուլանում: Հնդկների սրբազան քերթութեանը, սուրբ Գրոց վարդաբեութիւնները, Եգիպտոսի Հեփտալի և Հոմերի ոլիմպոսը, Գանտի տեսիլքները—այս ամենը պայծառ ծաղիկներ են, որոնք իրանց մէջ ամփոփում են ամբողջ քաղաքակրթութիւն իւր պէտպէս կողմերով: մեր սովորական յուզումը բոլոր-

*) Երբ որ մի հաւաքաբանութիւն (սիլլոգիզմ) արտայայտվում է ոչ եռանդամ լիակատար ձեով՝ այլ երկանդամ համառօտ ձեով՝ նա կոչվում է եղաբան: Ձոր օր, յաջորդ տողերում Եւայի ասած եղաբաններից, առաջինը այսպէս կարող է պարզուել. Գոգոգոգ Բորի է (ա.) որոգոգոգ արգելք է (բ.) ուր լուկեայն հասկանալ պէտք է մի անգամ ևս, (գ.) որ ինչ արգելք է՝ Բորի է: Ամբողջ հաւաքաբանութիւն է՝ ա, բ, գ, եղաբան է՝ միայն ա, բ, գ:

**) Այլ նոյն իսկ սաստն

Առաւել առնէ զպատիւդ՝ յայտ արարեալ զոր տաս բարիս,

Եւ զմեր իոկ պէտտ անշուշտ չիք զանձանօթ ունել բարին,

Եւ եթէ որ ունիցի և տակաւին անյայտ մնայցէ,

Այնպէս է, որպէս զի բնաւ ամենեւին իսկ ինչ չունել:

Արդեւք այսպիսիք է խաղանալ ինչ համարք . . .

յովին տկարանում է այն շանթացայտ բորբոքման առաջ՝ որի զօրութեամբ որ նորա թղթել են սքանչացած սրտի խորութիւնից։ Ապա ուրեմն միթէ աւելի տխուր բան կարող է լինել, քան երբ որ այդ աղնուագոյն գաղափարը այն աստիճան ստորացնում են, որ նորան վայր են բերում և մի այնպիսի բանաձևի մէջ են սղմում, որի սահմանները ծրագրում է ռամիկ ժողովրդագետ մարմնաւոր առողաճաշաշտութիւնը։ Միթէ աւելի մանր գաղափար կարելի է կազմել Աստուծոյ մասին, քան երբ որ նորան աշխատում են ձեացնել ոչ այլապէս, բայց եթէ մի թագաւորի և մի մարդու կերպարանքի բոլոր մանրամասնութիւններով միթէ աւելի զարհուրելի բան կարող է լինել, քան տգէտ իմաստակութեամբ և սուտ դպրութեամբ սահմանած խախտման Եւհուէ, որի գործողութեանց ոչ մի քայլը չբռնէր է շեղուի այն ծրագրից, ինչ որ դժեւ է այդպիսի ստիկեանների դաւանութեամբ կազմած դասագրքի վերջին հրատարակութիւնը, որ բառացի անշուշտ մեկնութիւններով կոքի պէս քարացել արձան է դառնել, որ լոկ միայն փառաւոր անուն է կրում, ինչպէս հնութեանց թանգարանի մի հաղուագիւտ իր։

Միլտոնի Եւհուէն—մի պերճաշուք արքայ է, որ իրան պահում է պատուով ու վայելչութեամբ, ինչպէս ասես թէ Վարդապետ 1-ը։ Մենք առաջին անգամ նորան պատահում ենք երրորդ գրքում, երբ որ նա խորհրդարանի մէջ զեկուցանում է։ Խօսուածքի եղանակից յայտնի նշմարուում է նորա սամուրի գեղեցիկ վերարկուն, Վան - Դիկի ոճով կարճ չափերաձև մօրսքը, թաւիշէ բաղկած ու ոսկեճամուկ ամպհոյսանին, զեկուցած խնդիրը վերաբերում է մի օրէնքին՝ որ գէշ հետեանքներ է ծնանում, և ահա նա կամենում է արգարացնել իւր կառավարութիւնը այդ կէտում։ Ադամը վերջի վերջոյ կուտէ խնձորը։ Հապա ուրեմն ի՞նչ կարիք կայ ենթարկելու նորան մի այդպիսի փորձի։ Օգոստափառ ատենախօսը հետեւեալ կերպով է դատում և ապացոյցներ մէջ բերում. «Ադամը կարող է ընդդէմ կենալ, բայց աղատ է նմանապէս ընկնելու։ Այսպէս ստեղծել եմ բոլոր եթերային գօրութիւններին, բոլոր հոգիներին, թէ նոցա՝ որոնք հաստատուն կացին, և թէ նոցա՝ որոնք ընկան։ Ոմանք կացին՝ աղատ կամքով, ոմանք ընկան՝ նոյնպէս աղատ կամքով։ Եթէ անձնիշխան չըլինէին և գործէին ոչ թէ յօժար կամքով, այլ հարկաւ, էլ ինչո՞վ ապացուցանէին իրանց ճշմարիտ հնազանդութեան՝ անշեջ հաւատոյ և սիրոյ հաւաստիքը։ Ել ինչո՞վ պէտք է կարողանային գովեստ վաստակել։ Եւ ես՝ ի՞նչ հաճութիւն ունենամ մի այնպիսի հլութիւնից, որ կամքն ու բանականութիւնը (բանականութիւնը նոյնպէս ընտրելու կարողութիւն է՝ որպէս զուր և ունայն կարողութիւններ, որպէս զուրկ ամենայն ազատութիւնից, որպէս կրաւորական յատկութիւն դարձած՝ ծառային չէ թէ ինձ, այլ անհրաժեշտ հարկին։ Պարզ է ուրեմն, որ նորա այնպէս են ստեղծուած, ինչպէս որ արդարութիւնը պահանջում է, և տրտնջելու տեղիք չունին ոչ իրանց ստեղծողի դէմ, ոչ իրանց բնութեան դէմ, ոչ իրանց ճակատագրի դէմ, բայց իրաւամբ պէտք է տրտնջէին, եթէ նախասահմանութիւնը վարէր նոցա կամքը։

կամ՝ եթէ անյեղլի օրէնքը և վերին կանխատեսութիւնը ուղղէր նոցա գործ-
քերը, նոքա անձնիշխանաբար փորձում են իմ՝ պատուիրաններին հակա-
ռակել, և ես նոցա վճիռների մէջ երբէք մասն և բաժին չունիմ: Իսկ եթէ
կանխաւ գիտեմ՝ նոցա անելիքը, այնու ամենայնիւ իմ նախատեսութիւնը
ոչինչ ազդեցութիւն չի գործում՝ նոցա մեղանչութեան վերայ, որ անշուշտ
այն ժամանակ էլ կը կատարուէր, եթէ այդ նախատեսութիւնը բնաւ իսկ չը
լինէր . . . Արդ, նոքա իրանց արարքների՝ իրանց դատողութիւնների՝ ի-
րանց ընտրութիւնների ազատութիւնը ունենալով, նոքա մեղանչում են ա-
ռանց որ և իցէ արտաքին բռնութեան՝ առանց ճակատագրութեան մի փոքր
նշանի՝ առանց իմ՝ նախատեսութեան ազդման *), որովհետեւ մեր ժամա-
նակի ընթերցողը այնքան համբերութիւն չունի, որքան որ թուի թէ ունին
Աթոռները, սերովբէները և իշխանութիւնները, ուստի և կիսով չափ կըր-
ճատում ենք արքայական ճապարկութիւնները: Այս մի օրինակն էլ բաւա-
կան էր համոզուելու, թէ Միլտոնի Եահուէն — աստուածաբան Յակոբ ի նի
զաւակն է, որ քաջ տեղեակ է արմինիականների և հոմարականների վիճա-

*) Ո՞ր իցե մեզ, եթէ ոչ՝ նմին և եթ . . . Ունէր յինէն . . .

Բաւական ի կալ յաստուղ, թէ և գլորել կամակարող,

Այսպէս իմ՝ հաստեալ ողջոյն զգորութիւնս արփիաճեմս

Եւ զոգիս ամենայն, և որ կացինն և որ անկան,

Կամակար կացին որ կանս, նոյն և անկան որ կանն անկեալ:

Թէ չէին անձնիշխան, զի՞նչ ունէին նշան անխար

Ի հանդէս սեռն և սերտ հնազանդութեան յանդիմանել,

Անյողդողդ հաւատոցն և մտերիմ սիրոյն իւրեանց,

Թէ հարկաւ գործէին, և ոչ կամաց յօժարութեամբ,

Ո՞ր գովեստ մնայր նոցա, զո՞ր հաճութիւն գտանէի

Յայնպիսում ես հլութեան, ուր կամք և միտք դուր և նանիր —

Զի և միտք են ընտրութիւն — մի՞րկ կողոպուտ հնազանդութեանցն,

Երկոքին ընդ նուաճութեամբ՝ հարկին ծառայք էին, ոչ իմ:

Յայս օրէնս հաստատեալք, որպէս արժանն էր և իրաւ:

Չունին մեղ անսուտ դնել հաստչին իւրեանց կամ ընտրութեան,

Կամ իւրեանց ճակատադրին, իբրու տիրեալ կամաց նոցա՝

Վարեցէ զայն հրաւիրանն իշխանաբար դատապաշտաւ:

Կամ վերին անյեղլի կանխատեսութեան գիտութեամբ,

Նոցուն է սահմանեալ զհետտութիւն իւրեանց, ոչ իմ:

Թէ եղև յառաջատես, կանխաժաման իմ՝ դիտութիւնս

Ոչինչ ազդէ ի յանցանսն, որ թէ և չէր նախաճանօթ՝

Ոչ ընդ հատ ինչ և յայնժամ էր նա նոյնպէս անվրիպական:

Արդ առանց ինչ գրգելոյ և կամ փոքու ստուերի հարկին,

Կամ բնաւ իմիք անվրէպ նախատեսութեանս՝ մեղանչին:

Ինքեանք ինքեանց՝ և յոր դատինն և յոր ընտրին՝ նախահաւակք:

բանական արուեստի, շատ ճարտար է *distinguo* (խորելու և որոշելու) տրամաբանական արուեստի մէջ, և ի լրումն ամենայնի՝ անօրինակ ձանձրալի է։ Այսպէս երկարածի՞ղ ճառեր լսել տալու համար՝ նա իւր պետական խորհրդականներին հարկաւ պէտք է վարձատրէ ահագին թոշակներով, Նորա որդին՝ որպէս մի թագաժառանգ՝ պալատական ակնածութեամբ պատասխանում է մի և նոյն եղանակով։ Ո՞չ ապաքէն այս աստուծուց—որ նոյն մի մարդ է գործադրադ, իմաստակ, հանդէսներ սիրող,—անհամեմատ բարձր է Գեօթիկ աստուածը, այն կիսով չափ գերբնական գաղափարը, կիսով չափ հրաշագատում զրոյցը, պայծառատեսութեանց աղբիւրը, վերջապէս այն սքանչելի տեսիլքը՝ որ անխելով կերպով շրջում է բուրգի պէս կուտակուած ցնծական տաղերի ըրգի մէջ (1)։ Գուցէ այնքան պատիւն էլ շատ էր Միլտոնի նկարագրած աստուծու, որ նորան վերագրեցինք)՝ նա աւելի նուաստ է, երբ որ Ռաֆայէլ հրեշտակապետին առաքում է Ադամին զգուշացնելու, թէ սատանան չարութիւն է նիւթում՝ նորանս «Թող յայտնի լինի նորան այս չարամտութիւնը, ասում է նա, որպէս զի երբ որ նա յօժարակամ զեղծէ իմ՝ պատուիրանը՝ այլ ևս չսկսէ արդարանալ, իբր թէ գործեց պատահմամբ, անզգաստութեամբ կամ անգիտութեամբ » 2)։ Այս գեղարուամ Միլտոնի աստուածը արդէն մի գալլոցական վարժապետի կերպարանքով է հանդիսանում, որ կանխաւ գուշակում է՝ թէ իւր աշակերտը քերականական սխալներ պիտի կուտակէ, ուստի և նոյնպէս կանխաւ նորան յիշեցնում է քերականութեան կանոնները, որպէս զի յետոյ զուարճութիւն ստանայ նորան խրատելու և պատժելու առանց ընդդիմախօսութեան։ Բայց իբրեւ քաջ քաղաքագետ, նա այս անգամ՝ մի ուրիշ դիտում՝ ևս ունեցել է, որ և ուրիշ անգամ՝ ևս արդէն իւր հրեշտակների նկատմամբ գործադրել է, այն է՝ «(այդպէս վարուեցաւ) ի նկատի առնելով այն վեհափառութիւնը, որ վայել է ծայրագոյն միահեծանին, որպէս զի իւր վեհ պատգամներն փայլ և շքեղութիւն ստանան, իսկ մեր մէջ կրթէ արագափոյթ հնազանդութիւն » 3)։ Էլ ինչ հեռու գնանք, դուք տեսնու՞մէք, թէ ինչ է Միլտոնի երկինքը, դա՛ ոսկեղօծ զգեստներով ծառաների Ուայտհալլ է։ Նորա մէջ հրեշտակները՝ պալատական երգեցիկներ են, որոնք պարտաւոր են ի պատիւ արքայի և ի ներկայութեան նորա մեղեդիներ երգել, « իրանց պաշտօնի մէջ են մնում՝ մինչև որ հլու հնազանդեն »։ Հերթապահութեամբ փոփոխու՞մ են, որպէս զի ամբողջ գիշեր « օգնուազ երգոց հնչմունս և քաղցր օրհնութիւնս արձակեն զմեծ գահովն »։ Արդարեւ նախանձելի չէ այս խեղճ

*) Փառաստի երկրորդ մասի վերջ, Նախերգանք երկնքի մէջ։

2) Ուսո՛ւ նմա զայս ամենայն գուցէ կամաւ յանցուցեալ՝
Պատճառեսցի նո՛ւ խաբս ինչ լինել՝ իբրեւ անազգ և անդադաս։

3) . . . Այլ զմեղ՝ ի հաստատել զվեհ պատգամսն՝
Առաքեաց իբրեւ արքայ միահեծան ի հրամանս իւր,
Եւ ի կիրթ մեղ վարժութեան յերագափոյթ հնազանդութիւն։

Թագաւորի կեանքը, վասն զի միթէ աւելի դառն վիճակ կայ՝ քան մինչեւ որ յաւիտենականութիւնը շարունակ տւում է՝ համբարատարութեամբ լսել իւր անձի մասին անլուելի ներքողներ 1)։ Ձանձրութիւնը փարատելու համար՝ Միլտոնի աստուածը խորհում է իւր որդուն Թագաւոր պսակել կամ այս տեսակ խաղերի վիճակից ունենալ (king-partner)։ Վարդացէք այդ փորը և խղճով ասացէք, արդեօք դա հեղինակի ժամանակաց հանդէսների մէկի ընդօրինակութիւնն չէ՞։ Ահա բոլոր զօրքերը շարուած են հրացանները ձեռքին, իւրաքանչիւրը իւր յատուկ տեղում « մի դրօշակով՝ որի վերայ յանկուածի ձեռով նկարուած են իրանց ժողովաստակ և նախանձիլի սխրագործութիւնները » 2)։—անտարակոյս մի որ և է հոլլանդական նաւի առումը կամ Սպանիացիների պարտութիւնը Իի-նների մօտ։ Արքան նոցա ներկայացնում է իւր « օծեալ » որդուն, հրապարակաւ հռչակում է նորան « ամուսնից իւր »։ « Թող երկնքի բոլոր հոգիք ծնկաչոք երկրպագին սորան. ով որ սորան չի հնազանդում, ինձ չի հնազանդում նա », և մի և նոյն օրը կարաքսոսի ապարանքից.— « Ամէնքը գոհ էին երևում, բայց իրապէս ամէնքը այգպէս չէին » 3)։ Այսու հանգերձ « նոքա ամբողջ օրը անցուցին երգով և պարով, իսկ պարելուց յետոյ ճոխ սեղանի նստեցան » 4)։ Միլտոնը նկարագրում է սեղանը, կերակուրները, բաժակները, գինիները։ Սա ճիշդ ժողովրդական տօնախմբութիւն է՝ ամսոս որ զբօսալի հրախաղութիւնը և զանգակների զօղանջումը պակասում է, ինչպէս որ Լոնդոնումն է լինում, բայց մի թեթեւ հիմք կայ ենթադրելու, թէ այդ հանդիսին անշուշտ խմել է արքայի կենաց բաժակը։ Սակայն սատանան դառնացրեց այս ընդհանուր ուրախութիւնը. նա իւր հօլատակ զօրքերը՝ ինչպէս մի ուր-

1) Այս յիշեցնում է Վոլթերի Իրաքսի պատմութիւնը, որ դատապարտուած էր անվերջ և անդադրում լսել չորս սենեկապահների գովասանութիւններ և այս երգած (կանտատ)։

Que son mérite est extrême!

Que de grâces, que de grandeur!

Ah! combien monseigneur!

Doit être content de lui-même!

2) Դրօշք և վառք յառաջապահս՝ ի վերջապահս ծածանեալք՝
Յայտ զդասս առնէին, գիշխանութիւնս և զաստիճանս,
Կամ յանկուածսն փողփողեալս նկարէին սուրբ յիշատակք,
Արարուածք նախանձաւորք և սիրաբունք, շքեղ աւանդ,

3) Հաւան թուեցան ընդ բանսն հանուրք.

Թուեցան առ հասարակ, սակայն չէին ամենեքին։

4) Անցուցին յերգս և ի պարս երեքսրբեան ամբողջն շուրջ՝
Յետ պարուցն ցանկացան անմարմնականքն անոյշ ընթերաց. . .
Ուտեն և ըմպեն, և ի համբոյրս ընտանութեան
Արբէնան յուռից երկար՝ անմահութեամբ և ինդութեամբ։

տալրուժ Լամբերտ կամ՝ Մոնկ՝ քաշեց տարաւ. տարածութեան միւս ծագը, «Հիւսիսային բնադիրները» (երեւի Շոտլանդիայ) և անցաւ փեղեցիկ հրահանգութիւններով կառավարուող նահանգները՝ «ընդ դասս հանուրց պեղ-
թեանց» 1, որոնց մէջ վայելչապէս կարգուած էին սահմանած թուով շէրիֆ-ներ և լորդ - էլէյտնանաներ, Միլտոնի երկինքը տրոհուած և բաժանուած է ինչպէս մի մանրամասն աշխարհագրական քարտեզ։ Սատանան իւր սպաների առաջ գատողութիւններ է անում՝ միապետական իշխանութեան դէմ, խօսքերի մարտակուռ է բաց անում Արդիէլի՝ հետ՝ այս հաւատարիմ՝ թոյալիս-տի (Թագաւորական կուսակցի) հետ 1), որը հերքում է «սատանայի մոլեգ-նաճառ ապացոյցները» և հեռանում է այդ նզովեալ տեղից՝ իւր արքայի հետ միանալու Օքսֆորդի՝ մէջ արդեօք, Իսկ նա զինուած ըմ-բոստը վեր է կենում իւր սընտար և՝ դնդաձիգ զինուորներով, որ գնայ յարձակուի Աստուծոյ ամրակառոյց դղեակի վերայ 2)։ Երկուստեք կոտորում են սրերով, իրար հարուածում են թնդանօթի ումբերով, փոխադարձ խլացնում են քաղաքագիտական գատողութիւններով։ Այս տրտմագին հրեշտակները՝ պրեսրիտերեան (երիցական) բանակի ոգւով են հրահանգ-ուած, նոքա իրանց պատանեկութիւնը կորովացրել են հաւաքաբանութեան վարժութիւններով և դեռնաիր զօրականների մարզերով։ Սատանայի ա-սածների մէջ պատահում են բողոքական քարոզչի ձևեր, «Աստուած ե-րևացրեց իւր վրիպակութիւնը՝ ասում է նա, հետևապէս եթէ մինչև այ-սօր նորան ամենագէտ էինք կարծում՝ այսուհետև անսխալ չը պետք է հա-մարենք նորան իւր խորհուրդներում և գուշակութիւններում» 3)։ Նորա բերանից մինչև անգամ մի տասնապետ - մարզիչի զինուորական հրամաններ են սպրդում։ «Բացէք բացէք յառաջապահ, յաջ և յահեակ զձեր ճա-կատ»։ Նա այնպիսի ծանրաբերձ սրախօսութիւններ է արձակում, ինչպէս որ մի Գարրիսոնի սրախօսութիւնը կարող է լինել՝ որ սպանադործութեան վի-

1) Արդիէլ ջերմագոյն ի պաշտօնն Աստուծոյ և հրամանացն կամարար. Թուխտանեղաց հոյլս ուխտապահ, յանհամար ի դրժագաւս անդ մի միայն հաւատարիմ։

2) Աստուած այնպէս ստորացուցած է Թագաւորի և մարդու դրութեան աստիճանի, որ ասում է (Թեպէտ հեգնաբար)՝ հետևեալ տեսակի տողեր.

Զի մի յանդգաստից ինչ կորուսցուք

Ըզբարձս մեր բարձրագահ, զգաբիրայս և զլեառն մեր։

Իսկ նորա որդին, դեռահաս ասպետը, որ՝ առաջին անգամ պատերազմ պիտի գնայ, այսպիսի վերջաբանով է կնքում պատասխանը.

. Եւ արդեամբ ուսուցանել՝ կարող իցեմ ընկճել զխնուալս,

Թէ յետին ոք յերկինս արժան իցէ զիս համարել։

3) Բայց չեղև ինչ գամագիտ. այսպէս թուի ինձ այսուհետև,

Եիմաստ հանդերձելոց՝ առ սխալոտս ունեկ զնա,

Ուր զի ցայժմ ընդհակառակս ամենագէտ էի կարծեցեալ։

ճակից սպայի աստիճանին է հասել 1)։ Էլ ի՞նչ հրկինք է այդ հրկինքը՝ Այդ տեսակ դրախտի միայն խորշում պէտք է աղդէ. արժանանալ նորան— մի և նոյն է թէ մտնես Կարլոս 1ի սպասակների խումբը կամ Կրոմուէլի պատ՛նազէնների (կիրասիր) գունդը։ Դուք այս տեղ կը գտնէք հասարակ զօրանցի բոլոր կարգերը, և աւուր պատուէր, և աստիճանների նուիրապետութիւն, և ամենախիստ ստորակարգութիւն, և բարձ և պատիւ, և բերդակալութեան պաշտօն 2)։ այլ և վիճաքանական մրցումներ, սահմանեալ հանգէսներ, ծնրադրութիւններ, մեծարանաց արքունական սովորութիւն, զէնքերի փայլ, զինանոց, պաշարեղէնի՞ն վառօդի մթերանոցներ, Միթէ արժէ՞ թողնել հրկի՞րը, որ հրկինքի մէջ էլ կրկին տեսնենք կառքեր, քարէ շէնքեր, հրետանի (մեդանթ, գնտակ, վառօդ և այլն), վարչական կարգադրութիւններ, արքունական ծէսերի օրացոյց, ողջունելու արուեստի մարդութիւն։ Միթէ այս ամենը գէթ հեռաւոր կերպով յիշեցնում է՝ Աստուծոյ սիրելիաց համար պատրաստած՝ այն անծանօթ 3) երանութիւնը, զոր «ին ոչ եպէս, և ունին ոչ զուստ, և ի ոչոր մարդոյ ոչ անկա» (Ա. Կորն. Բ. 9)։ Ինչ սար ու ձորով է բաժանուած այս բոլոր միապետական մաշուած ցնցոտի՞ն 4)։ Դանտի վեհ տեսիլքն հրից, տաղերի մէջ՝ իր աստղեր՝ ի հեռուստ և ի վերուստ նկարուող հոգիներից, անմարմին ճաճանչումներից, խորհրդաւոր ծաղիկներից՝ որ կապուտակ տարածութեան մէջ յանկարծ շողում և կորչում են, այն անգգալի աշխարհից՝ ուր հրկրաւոր գոյութեան պայմանները կորցնում են իրանց զօրութիւնը, այն անիմանալի խոր վհից՝ ուր հազարներով լցուած են այնպիսի յուշկերեւոյթ ուրուականներ՝ որոնք ցայտում և առ կայծում են երբին երբին գոյներով, ինչպէս լուսաթաթախ մեղուններ՝ որոնք արեգական պայծառ լուսոյ հեղեղի մէջ յետ և առաջ ելեմուտ են անում։ Արդեօք այս մի նշան չէ՞, թէ երեակայութիւնը աղօ-

1) Զոր օր, Դ. գրքում։

2) Զոր օր. Ռափայէլ հրեշտակապետի պահպանութեան պաշտօնը դժժոխքի դոնների առաջ, նա խիստ ձանձրացեալ էր և «շատ ուրախ» էր երկինքը դառնալու։

3) Բայց ո՞ր բան, որ լեզու սրով բէական գտցի բաւակ

Ձամենակալ Բարձրելոյն պատմաբանել զհրաշակերտս։

Կամ ո՞ր միտք մարդկեղէն իցեն ատակ զայն իմանալ։

4) Երբ որ Ռափայէլը երկիրն է իջնում, դրախտի առաջ պահպան կանգնած հրեշտակները նորան զէնքի նշանով տալիս են մեծարանաց ողջոյն։

Այս դրախտի անհաճոյ և յատուկ նշանը այն է, որ նա գլխաւորապէս կայ և պահպանուում է կոյր հնազանդութեամբ, և ոչ թէ՛ ինչպէս Դանդի մեջ է՝ սիրոյ զգացմամբ։

Իսկ և իսկ ծանեան զնա զօրք անմարմնոց պահակերաց։

Եւ ի շուք աստիճանին և պաշտաման մեծի՝ յարեան . . . »

Բարեմուսն մեր նսիհ, որպէս և ձերդո ի հլութեան կայ։

տանում է, թէ արձակարանութեան դար է սկսում, թէ գործնական խելքը լոյս աշխարհք է գալիս և բնականցութեան փոխարէն՝ բարոյական խըրատ է արտադրում: Անկումը շատ խոր է: Որպէս զի այդ մասին ճիշդ գաղափար կազմենք, կարգաւք իսկական քրիստոնէական քերթուած—Յովհաննու յայտնութիւնը: Ահա այն տեղից քաղած մի քանի տողով դատենք, թէ նա ի՞նչ կերպարանք է ստացել նմանողի գրչի տակ:

Եւ դարձայ տեսանել զձայնն՝ որ խօսէր ցիս. և ի դառնալն իմում տեսի եօթն ճրագարան ոսկի:

Եւ ի մէջ եօթն ճրագարանացն նման որդւոյ մարդոյ, զգեցեալ պատմութեան պճլնաւոր, և դօտեւորեալ առ ստեամբքն գօտի ոսկեղէն:

Եւ գլուխ նորա և հերքն իբրեւ զասր սպիտակ՝ և որպէս զձիւն. և աչք նորա որպէս բոց հրոյ:

Եւ ոտք նորա նմանեալ պղնձոյ ծխելւոյ ի մէջ հնոցի հրաշէկ. և ձայն նորա իբրեւ զձայն ջուրց բազմաց:

Եւ ունէր յաջոյ ձեռին իւրում աստեղս եօթն, և ի բերանոյ նորա ելանէր սուր երկբերանեան. և երեսք նորա իբրեւ զարեգակն ճառագայթեալ երևէին:

Եւ իբրեւ տեսի զնա՝ անկայ առ ոտս նորա իբրեւ զմեռեալ . . .

Հաւաստեօք կարելի է տեսլ, թէ երբ որ Միլտոնը յօրինում էր *էբէնայնս զօրահանդէսն ու շքոյ սպասը*՝ նա ոչ անկաւ իբրեւ զմեռեալ:

Բայց եթէ տրամաբանական փաստարանութեան բնածին և միանգամայն ատացական սովորութիւնը՝ նայնպէս և Միլտոնի ժամանակուայ աստուածաբանական ուղղութիւնը, այսինքն ամենայն բան նիւթապէս և բառացի կերպով մեկնելու հակում՝ թւագրիցին նորա մէջ քնարերգական պատրանքը, կամ պանչեկատեսութեան բուսն յափշտակութիւնը, այնու խափանեցին, որ նա սակզծագործէ արիական կենդանի հոգիներ, — ընդհակառակ նորա յաղթածաւալ ճօխ երեակցութիւնը՝ պուրիտանական կիրքերով բորբոքուած՝ կարողութիւն տուեց նորան հանդէս բերել դիւցազնական անձնաւորութիւն, ծնեց բազմաթիւ վսեմագոյն օրհնէրգութիւններ և անզուգական բնութեան տեսարաններ: Այս դրախտի ամենաընտիր մասը՝ դժուրն է, և Միլտոնի աստուածապատում բանաստեղծութեան մէջ զլիաւոր գերը վիճակուել է չար ոգուն: Միջին դարերի խեղկատակ թզուկ դէւը, այդ եղջերաւոր այծ է ոտքերով կախարդը, լրբարարոյ ծաղրածուն, ժանտ և աղտոտ կապիկը, պառաւ վհուկների գիշերացնիւթեանց պարագլուխը՝ այս տեղ հսկայ և դիւցազն է դարձել: Կրօնաւէրի պէս պարտուած և աքսորած՝ պատկառանք և հնազանդութիւն է վայելում նա նոյն իսկ նոցա մէջ. որոնց որ ինքը գլորել է անգնդեան խորխորատը: Եթէ նա հրամանապետ է մընում, այդ այն պատճառով է, որ իրօք արժանի է իշխանութեան. նա աւելի ինքնահաւակ, ձեռներեց, անյողդողդ է, աւելի նրբութեամբ է ըմբռնում քաղաքականութիւնը, քան ուրիշները. ամենայն խորամիտ խորհուրդ:

անակնկալ օգնութիւն, քաջագործ արարք՝ միշտ նորանից է ծագում: Նա երկնքում հնարեց հրազէնը և կռուի երկրորդ օրը յաղթութիւն ևս տարաւ: մի անգամ ընկղմած իւր զինուորութիւնը վերստին կազմակերպեց դժոխքի մէջ և խորհեց մարդու կորուստը, նա անցաւ խստիւ պահպանած դռների և անհուն անսահման վճի միջով, դիմացաւ հազար վտանգներին, յաղթեց բիւրաւոր խոչընդոտները, բայց և այնպէս վերջապէս ապստամբեցրեց մարդուն Աստուծոյ դէմ, և դժոխքին ընծայեց չարամէտ հպատակաց մի ամբողջ նոր ազգ: Թէ և պարտուած՝ բայց կարողանում է յաղթութիւնը իւր կողմը հակեցնել այնու, որ ամենաբարձր միահեծանից խլում է նորա հրեշտակների երրորդ մասը և գրեթէ Ադամի ամբողջ ցեղը: Թէ և վերքով խոցուած՝ բայց նա ցնծում է, որովհետեւ այն շանթը՝ որ հարուածեց նորա գլուխը՝ առաջուայ պէս անընկճելի թողեց նորա սիրտը: Թէ և յոգեկոծ աւելի թոյլ՝ նա աւելի բարձր է մնում՝ հոգու կորովութեամբ, երբ որ տանջանքներով լի անկասկածութիւնը գերադասում է քան բախտաւոր ստորկութիւնը, երբ որ իւր պարտութեան և անասելի չարչարանքների վերայ նայում է որպէս փառքի՝ որպէս աղատութեան՝ որպէս երջանկութեան վերայ: Այս կրքերը՝ նոյն ընկճուած՝ բայց հաւատարիմ մնացած՝ Պուրիտականների տխուր և դուռը սրտերի քաղաքական կրքերն են: Ինքը Միլտոնը այդ ամենը կրել և զգացել էր պատերազմների փոփոխական բախտի ժամանակ, ինչպէս և այն գաղթականները՝ որոնք քան հին հայրենիքը Ամերիկայի յովազների և վայրենիների մէջ ապաստանութիւնը գերադասեցին՝ տակաւին անշէջ պահում էին իրանց սրտերի մէջ մի և նոյն բորբոքումն և զօրութիւնը:

«Այս է ուրեմն այն վայրը, այն ունջը և կլիման, որ այժմ երկնքի փոխարէն մեզ վիճակուել է. ուրեմն երկնաւոր լուսի փոխանակ՝ խաւար դիշէ՞ր պէտք է մեզ պատէ, թող այդպէս լինի, քանի նա՝ որ այժմ հրամանապետ է՝ կամք և կարողութիւն ունի գործել և հրամայել այն, ինչ որ արդար դատէ: Որքան հեռու լինինք նորանից՝ այնքան մեղ համար աւելի լաւ է: Բանականութեամբ մենք նորան հաւատար ենք, և միայն բռնի զօրութեամբ յաղթուեցանք: Դուք ողջ մնացէք, երանեալ դաշտեր, ուր մշտապէս խնդութիւն էր բնակում: Ողջոյն ձեզ այժմ: չարաշուք անգնդի արհաւիրքներ, Իսկ դու դժոխք՝ անյատակ, պատրաստ կ'աց, նոր տանուտեղդ գալիս է քեզ: Ասպնջական եղիր այն հոգուն՝ որին չեն փոխում ոչ տեղիք և ոչ ժամանակները: Միշտ հոգին ինքը իւր անձի բնակութիւն է կազմում, ուրեմն կարող է դժոխքը՝ երկինք դարձնել, երկինքը՝ դժոխք: Միթէ նոյն չէ՞ թէ ուր բնակեմ, եթէ միշտ անփոփոխ նոյնը մնամ, ինչ որ արժան է. եթէ միշտ բաւական լինիմ անպակաս ամենայն զօրութիւններով, թէ և չըհաւաստուիմ նորան՝ որին որ հարուածական շանթը ամենից բարձր է կացուցել, Գէթ աղատ կը լինինք այս տեղ: Ամենակալ Տէրը այն նպատակով չի ստեղծել դժոխքը, որ նախանձէ այդ բնակութեանը և մեզ միջից դուրս վռնտէ: Այս անդ հանգիստ կարող ենք թագաւորել, — իսկ իմ

կարծիքով, մի աթոռ ունենալը՝ թէ և դժոխքի մէջ՝ նախանձելի վիճակ է, եւ լաւն այն է՝ թագաւորել դժոխքի մէջ, քան ծառայ լինել երկնքում» *) :

Այս մնայլ դիւցազնութիւնը, այս անդրդուելի յամառութիւնը, այս կծու հեգնութիւնը, այս ոսկոր քարձած հպարտ ձեռքերը՝ որ իրր սրտի հատոր պինդ գրկախառնել է իւր վիշտը, այս անյաղձելի արիութիւնը՝ որ փակուելով և ամփոփուելով իւր անձի մէջ՝ ամենայն ինչ դռնել է ուղղում միայն իւր մէջ վերջապէս կրքերի այս սաստկութիւնը և կրքերի վերայ այս տիրական իշխանութիւնը **) : — ահա ձեզ անգլիական բնաւորութեան և անգլիական զրականութեան յատուկ նշանները :

Նորա շուրջ, ինչպէս և նորա մէջ, ամենայն ինչ մեծութիւն է : Պանտի նկարագրած դժոխքը՝ լոկ միայն չարչարանաց գործադուռն է, ուր մինը միւսի վերայ կարգուած սենեակները՝ յարկ յարկ իջնում են աստիճանաբար դէպի վայր՝ մինչև ստորերկրեայ սանդարամետական աւազանը : Իսկ Միլտոնի դժոխքը՝ միգապատ և անշրջահայելի է, « ահաւոր բանտ, հրաբորբոր որպէս մի վառարան. բայց այդ բոցը լոյս չունի, այլ աւելի մթնշաղ խաւարութիւն է՝ ուր հազիւ աղօտաբար որոշել կարելի է բոլոր տարածութիւնը, այն է լոկ միայն անապատացած տեսարանները, արտմութեանց դաւառները, չարագոյժ աղջամուլղը » : հրեղէն ծովերը, « սառնամանիք ցա-

*) Այս է վայրն՝ ունջ՝ մարդ, ասէ հրեշտակապետն կորստեան :

Այս իցէ մեղ փոխանակ ընդ արփիայնոցն բնակութիւն :

Այս խաւար տխրադգած երկնաւորի լուսոյն փոխան :

Քաջ է. քանզի որ այժմս կոկոզեալն է թագաւոր :

Տալ իշխան է պատուէր, արդարութեան կարգել սահման :

Օ՛ն լաւ իցէ քաջ ի բաց անջրպետեալն առ ի նմանէ :

Որ անկուշեալ զոյգ իրաւանց՝ բռնի նդվզեալ ել զընկերօքն :

Ողջ մնասջիք, դաշաք ևրանեալք, ուր ինդութիւն բնակէ յաւէժ :

Ողջոյն ընդ ձեզ, արհաւիրք, ողջոյն՝ աշխարհդ անդնդային :

Խորայեղձ և դու դժոխք՝ ընկալ զքո նոր տանուտէր :

Միտք զոր ոչ դրդուեցուցին ժամք և տեղիք՝ բերէ նա քեզ :

Ինքն միտքն անձին իւրում է սեփական տուն և տաճար :

Զդժոխս յերկին փոխել, զերկինս ի դժոխս յանձն իւր կարէ :

Զի՞ փոյթ է ուր, մինչ նոյն եմ միշտ՝ և զոր արժանն է ինձ լինել :

Ամենայն ինչ, թէ և փոքր քան զոր շանթն մեծացոյց :

Աստ դոնէ աղատ լիցուք : Ամենակալն զտեղիս զայս :

Ոչ առ խանդալ ինչ կառոյց, ոչ աստի զմեզ հաւածեսցէ :

Աստ կարող դոմք յանհոգ յապահովի թագաւորել :

Եւ ըստ իս, ի դժոխս անգամ իշխելն է ցանկալի :

Լաւ ի դժոխս է տիրել, քան թէ ծառայ լինել յերկինս :

**) Տես Ս. Դիրքը :

մաքները՝ որ որոշակի կարկառում են իրանց սև ու վայրենական գծագրութիւններով, և անդադար ջարդում անդադար ձեռում են աղէտալի կարկտի մշտական փոթորկութիւններով, ուր այդ կարկառու բնաւ չի հաւելում և լեռնային շեղջեր է կազմում, որոնք հնադարեան շինուածների տւերակի նմանութիւն են տալիս » : « Շանթի խանձառած գլուխներով » հրեշտակները անհամար լէգէոններ են կազմում, և կարծես թէ դորա « անտառներ են այն կաղնիներից կամ լեռնային շոճիներից կազմուած, որոնց փառահեղ՝ թէպէտ և մերկացած բները բոցակէզ ամպութեան միջից բարձրաբերձ դէպի վեր են ձգւում » *) : Միտոնը հրապոյր է դրում՝ դէպի տիտանականը և անսահմանը, ուստի և նոյնը շոպլում է առատ ձեռքերով, նորա աչքը կշտանում է միայն այն ժամանակ, երբ որ իւր առաջ բացւում են անձայր տարածութիւններ, որ և իսկոյն բնակեցնում է հսկայական պատկերներով, Զոր օր՝ այսպէս է նկարագրուած սատանան՝ որ ծովային թուխ ալիքների միջից գլուխը վեր հանած կայծակնացայտ աչքերով նայում է : « Նորա հուժկու հասակը նման էր Լեխաման ծովահրէշին, որ ովկիանի յորձանքների մէջ յուզող բոյոր արարածների մէջ՝ Աստուծոյ մատով հաստատուելը էր ամենից մեծայաղթ . . . Երբեմն եթէ այդ գազանը ննջում է Նորուեգիայի ափանց փրփրալից կոհակներում, պատահում է, որ ուշացած ղեկավարը իւր փանաքի նաւակը մերձեցնում է նորա կողմը և՛ որպէս նաւաստեաց զրոյցու պատմում է՝ նորան կղզու տեղ դնելով՝ խորխոր մշխում է գազանի թեփամորթ պատհանի մէջ, և նորա ահաղին մէջքի հովանու տակ ապաստան է գտնում հողմի դէմ իւր անհաստատ նաւակի համար այնքան ժամանակ, մինչև որ գիշերը իւր աղջամղջով է փաթաթում ծովային տարածութիւնները և ուշացնում է առաւօտեան ցանկալի լուսոյ գալուստը » **),

*) « Դղեակ ահաւոր շուրջանակի բոլորածոյլ, իրրու հնց մի ահաղին հրաբորբոր բոցավառեալ. ոչ լոյս անդուստ ի բոցոյն, այլ մուժ՝ խաւար տեսանելի չուառութեանց սոսկ և եթ հանէ տեսիլս յերևան, գաւառ տրտմութեանց և աղջամղջ հեծեծագին » : « ցամաք պաղնա, վայրագ և խաւարչուտ, մշտակոծ ի մրկէյ ի փոթորկաց, յահեղ կարկտէ որ անհալ կայ ի գետնին կարկառակոյտ լեռնահանդէս, նմանեալ աւերակաց վաղնջական ինչ շինուածոյ » : Օրինակ իմն յորժամ հուր երկնից քշտէ զկաղնիս մայրեաց կամ զլիրանց շոճ, խանձատեալ գլխովն բռնն ահեղակերպ, թէպէտ և մերկ, ի բոցակէզխարեալ ընջին յոտին կայ » :

**) Ի կշիւ գայր սատանայ և նհանգին ծովականի

Որ մեծայաղթ յարարածս ի ին ստեղծաւ Լեխաման՝

Քան զընաւս որ մխրճեալ լուղին ընդ հետս Ովկիանու . . .

Ե յաճախ զի գազանն ի Նորուեգեան ննջէ փրփուրս,

Ղեկավար նաւակի մոլորելոյ նդ խոր աղջամղջս

Ըզնա կղզեակ ինչ համարեալ, — զրոյցս այսպէս տան նաւաստիք —

Սպէնսէրը ևս ունի հոյակապ նմանութիւններ: Բայց նորա մտածութիւնները չեն կրում այն ողորդական կնիքը, ինչ որ դժոխքի գաղափարը բողոքականի խոհերի մէջ գրողմուծ է: Ոչ որի բանաստեղծական երևակայութիւնը չի կարող ստեղծիլ այնքան սոսկալի և ահազակերպ տեսարան, ինչ որ պատկերանում է սատանայի առաջ, երբ որ նա բանտից դուրս է գալիս: «Եւ ահա նորա առաջ բարձրանում են դժոխքի պարիսպները. մինչև ահա տանիքը ցցուած է ահագին պատը՝ երեք անգամ երեքպատիկ դռները կրակ ու բոցով են բռնուած, որ ամենայն ելեմուտքը ապահով փակում է. բայց այրիչ չի կարող դռները:—Այն տեղ դռների երկու կողմը պահապան նստած էին երկու վիթխարի սոսկալի երեւոյթներ, նոցանից մէկը գնդկեղէն կին էր մինչև մէջքը, և յետոյ՝ անհետհետ զաղբալի թևափամբի լայն մանուածնիկ առած՝ գնում վերջանում էր վիշապի գլխով, որ մահաբեր խայթոցի զէնքով էր զինուած: Նորա պորտի շուրջ պատրաստ կեցած էին դժոխային շներ, որոնք կերբերոսի հագագի պես բերանները լայն բացած անլուծի հաջում էին և քստմնելի գոյժ ու կառաչ էին ունում: Իսկ եթէ պատահմամբ խափանուէր նոցա աղաղակը, այն ժամանակ եթէ ուզենային՝ նոքա սողոսկելով մտնում էին իրանց ճիւղի փորը, որ նոցա համար իբրև մի շանաբուն էր, և այն տեղից կրկին հաջում, կրկին վնգստում էին, թէպէտ լսողի համար աներոյթ էին մնում:—Միւս տեսիլը՝ եթէ անսլի կը կոչուի մի բան՝ որ յայտնապէս ոչ անդամների, ոչ յօդուածների, ոչ ձև ու նենալով՝ չի որոշուում: Թէ ինչ է նա . . . Գուցէ աւելի ճշգրութեամբ արարած անունը պէտք է տանք այն բանին՝ ինչ որ ստուերի նմանութիւն էր միայն . . . Աւերջապէս ինչ որ լինի՝ դա կեցած էր գիշերուայ պէս մոայլոտ, տասը վշկապարիների *) պէս՝ արիւնախանձ, դժոխքի պէս՝ սոսկալի, և օդի մէջ ծօծում էր մի ահագին տէգ: Նոցա այն անձն մասը, ինչ որ իրր թէ նորա գլուխը պէտք է լինէր, կրում էր արքայական թագի պէս մի բան: Իսկ սատանան միշտ շեշտակի առաջ էր գնում. վեր կացաւ ճիւղը, որ նորան զիմաւորէ և այնպիսի զարհուրելի ոստիւններով՝ որ նորա ոտքի քայլափոխից դողաց դժոխքը: Աներկեան ոտիսը ապշում էր՝ թէ ի՞նչ պէտք է լինի այն, ապշում էր, բայց սրտի մէջ ահ չէր զգում, **):

Հարեալ զխարիսխն վարսէ ի թեփամորթ նորա պո տեանս:

Առ կողիւք հանգչի նորուն, յայն ապաստան հողմոյն ընդդէմ:

Մինչ զծով պատէ գիշեր և յապաղէ զտննալին այգ:

*) Աշխարհի, կոստի, Եփեսոս կամ Դիոփի Դոմոս (Փուրիա)—դժոխքի երեք գիցուհիներ են չարագործներին տանջելու համար, և նոցա անունները են՝ Ալեկտոն, Մեգերա, Տիսիփոնէ:

**) Երևի հուսկ դժոխոց ծիր բարձրացեալ յահել կամարն:

Եւ երիցս երեքպատիկ յերիւ պղնձի տախտակաց դուրք

Եւ յերից երկաթէից և յաղամանդ երրեակ վիմէ:

Ներքին խռովութեանց պատերազմների մէջ ծերացած զինուորի դիւ-
ցազնական ոգին՝ ծանդարումեալ կռիւներին ևս ոգեւորութիւն է տալիս,
ուստի եթէ հարցնեն, թէ ինչո՞ւ Միլտոնի ստեղծուածները ուրիշներից ա-
ւելի վսեմ են, պատասխանն այն է, թէ որովհետեւ նորա հոգին բարձր է,
քան ուրիշներինը:

Սորանով է բացատրւում նմանապէս և նորա պատկերների մէջ իշխող
վսեմական բնաւորութիւնը: Արդեօք նորօրինակ կարծիք պիտի համարուի,
եթէ ասելու լինինք, թէ նոքա՝ առաջինութեան դպրոց են: Սպէնսէրը նը-
ման է ողորկ հայելուն, որ ցոլացնում է մեզմէ և ամօքիչ կերպարանքներ:
Շէքսպիրը՝ կիզիչ ապակուն է նմանում, որ պրում է բաղմատեսակ պայ-
ծառերանք և վառ երեւոյթներով: Մինը մեզ զուարճացնում, միւսը ալե-

Ստուցեալք անթափանցանց, պատնիշափակ պարունակեալք
Յանձախական ի հրատէն որ պաշարեալ պատի զնօքօք:

Անդ առ դուրսն աստի անտի նստին կրկին դէմք սոսկալիք:
Մին միջով չափ ի կին կերպարանեալ գեղապարոյր,
Բայց զազիր ի թեփամօրթ յաղթ անհեղեղ և լայն պատուածս
Երթայր յանգեր ի վիշապ՝ ի մահաբեր զինեալ խայթոց:
Զպորտով իւրով վոհմակ շանց դժոխոց անդուլ անհատ
Ի հաջին ահագին Կերբերոսեան խոր հագագացն
Հնչէին ահագնաղորդ գոյժ և կառանչ քստմնիլի,
Իսկ թէ յանկարծ խափանէր ինչ զնոսա յաղաղակէն,
Էր նոցա մտանել անդրէն ի սող ի ճուղղան փորն՝
Երբ և կամ լինէր նոցա, և կալ դարձեալ անդ ողջասող:
Բայց և անդ ևս հաջէին և ոռնային յաներեւոյթս:

Միւս տեսին՝ եթէ տեսիլ օրէն իցէ զայն անուանել՝
Ում՝ չէին ինչ յայտ անդամք, ոչ խաղալիք և ոչ յօգուածք,
Կամ թէ կոչել գոյացութիւն զստուերակերպ ինչ իցէ մարթ,—
Զի բերէր սա յանձին զերկաքանչիւր նմանութիւնս,—
Սեպեմ էր զերդ գիշեր, մոլի քան զտասն կատաղիս,
Ահագին իբրև զդժոխս, և ճոճէր տէգ մի սոսկալի,
Կարծեցեալն իւր գլուխ կրէր զարքայական թագին տեսակ,
Գայր մերձենայր Սամայէլ, և ի նստոյն կանգնեալ ճուղղանն
Ընթացաւ նոյնպէս հապճեալ՝ զարհուրելի՝ մին սրնդելով:
Դողացան ի քայլափոխս ոտից նորին սանդարամէտք,
Հայեցաւ թշնամին անպարտելի՝ զարմանալեօք
Թէ զի՞նչ իցէ. ամիշութիւն կալաւ զնա, երկիւղ ինչ ոչ:

ծրվում է, Իսկ Միլտոնը վսեմացնում է մեզ, Նորա նկարագրած առարկաների զօրութիւնը անցնում է մեր հրակների մէջ. նոցա վեհափառութեան հրապուրով՝ մենք ինքներս վերանում ենք հոգւով, ձիշգ պայպէս է ներգործում արարչագործութեան պատկերը՝ ինչպէս որ նա է նկարում: Երբ որ տեսնում ենք Իմաստութեան և Կամքի մեծ արարչութիւնը մեծ գործը՝ կարծես զգում ենք, թէ մեր հոգու զօրութիւնը և բարոյական առողջութիւնը ևս հետը առաւելանում է:

«Նորա կանգնած էին երկնային ունջի ափին և տեսնում էին անբաւ անդնդի անհունութիւնը՝ որ կարծես թէ կատաղի հողմերից հիմնայատակ տակնուվրայ լինող մի ծով է՝ մնայլ, հրեշտակերպ, խաղանցած, մրրկայրդ, Նորա երեսի ալեաց կոհակները կուտակում լեռնանում էին, ձգնում էին սփռլ մինչև երկնքի բարձունքները, աշխատում էին բւեռները պոկել իրանց տեղերից և խառնակել միջավայրը կենտրոնի հետ: Եւ ասաց այն ժամանակ ամենարար բանը. Լուռ կացէք, ամբոխած ալիքներ, և գու անգունդ՝ խաղաղացիր: Լերիք է, վախճան եմ՝ տալիս ձեր խոյութեան:

—Թող լինի լոյսը,—ասաց Աստուած. և անդնդից յանկարծուստ իսկոյն ծագեց արիւիական լոյսը, վճիտ բնութեան սկզբունքը, տարերքի մէջ առաջին տարրը, որ և յետոյ ճառագայթաճաճանչ ամպի ձևով գնտացաւ ծրարութեաց և մայր արևելքից ծագելով սկսեց օգային խաւարութիւնների մէջ շողերով կաթել:

—Երկիրը կազմուեցաւ, բայց դեռ խակ սաղմի պէս՝ որպէս թէ մաշկի մէջ ամփոփուած՝ աներևոյթ էր խոր ջրերի արգանդում: Նորան ամենայն կողմերից շրջապատում էր լայնատարած մեծաշարժուն ովկիանը, Իւր ջերմ ծննդագործ խոնաւութեան տամկութեամբ կակղացնելով երկրի գունտը՝ խմորում էր նա ամենածին մօրը, որպէս զի կենդանական հիւթերով թրմած՝ սկսէ յղանալ: Եւ ասաց այն ժամանակ Աստուած մի տեղ ժողովեցէք դուք, հաստատութեան ներքոյ ցրուած ջրեր, և թող ցամաքը հրեան դայ: — Եւ ահա իսկոյն յաղթահասակ լեռները ջրի տակից իրանց գլուխները հանեցին մինչև երկինք ձգտելով իրանց լայն ու մերկ թիկունքները մինչև ամպերը բարձրացուցին: Եւ որքան վեր գնացին կոհակաց բլուրները, այնքան վայր իջաւ գատարկ խոր, լայն և ջրամբար փոսը: Եւ ահա ջրերի թաւաղէտը սահանքները ուրախ և արագ արագ սկսեցին վիժել այդ ծոցի մէջ, ինչպէս երաշտութեան փոշու մէջ ցրուած կաթիլները՝ երբ ո՞ր նորա շտապում են բոլորակութեան ձեւ ստանալ « *)

*) Կացեալ յերկնիցն՝ յատակի՝ տեսին յափնէն զանդուխտ անբաւ

Օովածուփ խրթին խանգար վայրիներես և հիմնախիլ

Ի մրրկաց մուկգնելոց, յալեաց ուռոյց լեռնակուտակ

Կոհակեալ ի պատ առնուլ և պաշարել զերկնից բարձունս,

Եւ խառնել կորուսանել զմիջավայրն ընդ գմբէթին:—

Ահա նախագոյակ տեսարաններ — անշրջահայելի ծովեր, լերկ ապառաժներ — որոնց նմանները Ռափայէլը նկարում է իւր սրբազնագրական պատկերների հեռանկար խորութեան ստուերներում: Միտոն ըմբռնում է ընդհանրականը և շարժում է հսկայաձև զանգուածները այնպէս գիւրիւն և ազատ կերպով, ինչպէս և իւր Եահուէն:

Թողնենք այս գերբնական կամ ուրուատեսիլ պատկերները: Արեգակի մայր մոնեյը՝ այս հանապազօրեայ հասարակ տեսարանը՝ ոչինչ նուազ սքանչելի է քան առաջինները: Միտոնը այդ տեսարանը զարդարում է մեծաշուք այլաբանութիւններով և արքայաշուք կերպարանութեամբ, այնպէս որ այժմ վեսեմականը ըլխում է աւելի քանաստեղծի անձնական յատուկ բնութիւնից, մինչդեռ առաջ ըլխում էր նոյն իսկ նիւթի բարձր վեհափառութիւնից: «Արեգակը խոնարհում էր, Ոսկի և ծիրանի շաղ եկան ամպերի վերայ՝ որոնք խումբ խումբ շարուած՝ մայր մուտքի աթոռի շուրջ՝ սպասում էին նորա գալստեան: Ահա սխուեցաւ երեկոն և աղօտ լոյսը սփռեց իւր նսեմ քողը ամենայն արարածի երեսին: Նորա հետեւից շտապով գալիս էր լուութիւնը՝ գազան և թռչուն քաշուեցան հանգստանալու՝ ոմանք դալարի խշտիներում, ոմանք իւրեանց բներում: միայն սոխակը բոլոր գիշեր անքուն էր մնում և գեղգեղում էր իւր սիրատարի գայլալիկը, այն ինչ հրաշացած անդորրութիւնը մնջիկ ուշ էր դնում: Բայց երկնային կամարում էլ շուտով վառուեցան

Լուռ լերուք կոծեալ ալիք, խաղաղացիր՝ անդունդք և դու, —

Ասաց բանն ամենարար, — կարեկցարուք ի խեղճութիւն: —

Լիցի լոյս, — ասաց Աստուած, նոյնհետայն լոյսն արփիաճեմ

Նախասկիզբն էից վճիտ բնութիւն՝ ծագեաց ի յանդնդոց,

Եւ ելեալ յարեւելից իւր խանձարրոցն էտու գնալ

Ընդ մնայլն օդատեսակ, յամպ գնտաձև ծրարեալ փայլուն,

Ըստեղծեալ կայր երկիր, բայց խակակութ սաղմ իմն դեռ՝

Ի խորոց ջուրցն անդնդոց ծրարեալ յարգանդ աներևոյթ.

Ովկիան յերեսս երկրի լի ծաւալէր՝ ոչ պարապորդ,

Ձի ծնդաբործ և ջերմահոտ խոնաւութեան տամկութեամբ

Ձգունդ երկրի կակղեալ յեռանդն ածեր զմայրն հասարակաց,

Ձի թրմեալ ի կենագործ հիւթ նայական՝ առցէ յղենալ:

Անդ յայնժամ ասաց Աստուած. — Որ ի ներքոյ երկնիցդ ջուրք՝

Ժողովեցին ի մի վայր, տարրն ցամաք ելցէ ի վեր: —

Նոյնժամայն երևեալ յառնեն լերինք յաղթահասակք,

Ուսք և թիկունք նոցին լերկ և ապալերկ կուտակեալ յամպս:

Եւ գլուխք նոցուն կանգնեալ բարձրայօնակ մինչև յերկինս:

Որչափ ի վեր ամբարձան կոհակեալ բլուրք, նոյն ի խոնարհ

Գագացաւ ի ծոց խորափոր և լայնարձակ, ջրամբար մեծ,

Յոր զեռան խայտալից վիժեալ սահանք թաւալալոր,

Իբրև շիթք ի փոշուք երաշտութեամբն ոլունացեալք:

անապական շափիղաների ճրագները: Աստեղային բանականների առաջնորդ Արուսեակը*) նոցա մէջ փայլում էր ամէնից աւելի, մինչև որ գիշերուայ գշից՝ կուսական լուսինը՝ ամպերի միջից իւր ամենայն փառքով դուրս չելաւ և իւր ամենաջինջ պայծառութեամբ չը խաւարացրեց միւս բոլոր լոյս, երբ որ ինքը ամենայն աշխարհը ծածկեց իւր արծաթաշող շղաշով:**)

Լուսոյ բազմատեսակ փոփոխութիւնները կարծես թէ այս տեղ կազմել են մի շրջածուցիկ թափօր, որ հոգու մէջ սփռում է բարեպաշտական սքանչութիւն: Սուրբ ազդեցութեամբ հոգեանաւորած՝ բանաստեղծը աղօթում է: Ագամ և Եւայի ամուսնական որորոցի առաջև կեցած նա ողջունում է « ամուսնական սէրը, խորհրդեան օրէնքը, մարդկային ազգի ճշմարիտ աղբիւրը, որ անառակ պղծութիւնը մահկանացուներից արտաքսեց և այնուհետև միայն անասնոց երամակի բաժին մնալու թողեց, որ հայրական, որդիական և եղբայրական սիրոյ սկզբունքը՝ ազգակցութեան ամենազնիւ, արդար, մարդը և արժանաւոր սկզբունքը՝ հաստատեց բանական հիմունքների վերայ,***) » նա նուիրագործում է ամուսնական առագաստը սրբոց և հայրապետաց պատուէրներով: Նա ցոյց է տալիս թէ նորա յանգիման ինչ աղտոտ ապականութիւն են դրամազնով պատրուակած սէրը, թեթևաբանաց կապակ-

*) Գիշերավար աստղը, Ահսպետ:

**) Արդ երեկոյն խաղաղասիբ տակաւ գալով դեռ ևս գայր, եւ իւր լուրթն աղօտալոյս զտարերս ի զգօնն համակեր թոյր, Ընկեր էր իւր լուրթին, երունք և հաւք մեկնեալ կային՝ Ի կանաչ նոքա խշտիս մորեաց իւրեանց, սոքա ի բոյնս: Ծիծեռնիկ և եթ ընկեր՝ գեղգեղելով զգիշերն ի բուն Ջգայլայլիկան սիրայինս, զուարճացեալ կայր լուրթին: Նոյնժամայն ի կենդանի շափիղս երկինք շողշողեցան: Գիշերավարն որ ածեր զաստղակաճառ բանակաց բոլրսն՝ Ընթանայր բոլորափայլ, մինչ ամպաշուք ծագեալ լուսին Թամբիշն յայտնատեսիլ՝ զանհամեմատ լոյսն հոլանեաց, Ըզշղաշն արծաթափայլ արկեալ ի ստուերսն խաւարի:

***) Ուրախ լեր, Սէր հարսնագեղ, խորհրդական օրէնք և կարգ, Սևոն աղբիւր սերնդոցս մարդկայնոյ, ստացուած յատուկ Ի դրախտին՝ ուր ամենայն հասարակաց էին բարիք: Քե յօսնական վարար մոլորեցք հալածեցան ի մարդկանէ Տարագիր վտարանդեալք ի պաճարացն անասուն ջոկս: Քե հիմնեալ ի մտերմութիւն սուրբ և արդար սիրոյն կապանք, եւ հօր, որդւոյ և եղբօր ապաղատանք գորովագութ Ի լոյս և ի ծանօթս եկին անդէն նախ զառաջինն:

ցութիւնները, լիտի կանայք և վարձկան աղջկունք*)։ Ջարմանլի է, որ այսպէս ամենայն բան փոփոխել է Շէքսպիրի ժամանակից յիտոյ, և ինչպէս պայծառ կերպով արտայայտուիմ է նոր գրականութեան և նոր դարագլխի սկիզբը՝ երբ որ գովասանքներ է լսուում ի պատիւ ամուսնութեան, օրինական սիրոյ, «ընտանի սէր ուրախութեանց», բարեպաշտ խստութեան և անգլխական hom—ի (տան, օճախի)։

Ջարմանալի էր փոփոխութիւնը, բայց զարմանալի էր և այս մեծ մարդը։ Արդէն ի ծնէ միշտ ձգտում էր միայն դէպի անշուականը, իսկ ապա այդ բնազդական պահանջը նորա մէջ աւելի խոր արմատներ ձգեց, քանի որ նա միշտ և միշտ իւր խորհուրդներին մէջ առանձնանում էր իւր ընդարձակ հրմտութիւններով և իրիստ տրամաբանութեամբ, այնպէս որ՝ վերջապէս իւր համար ստեղծեց այնպիսի կանոնների և համըմանց դրութիւն, որ ոչ մի փորձութիւնից չէր կարող տկարանալ և ոչ մի անյաջողութիւնից չէր կարող խախտուել։ Այս պաշարով կեանքի մէջ նա հանդիսանում է զանազան հանգամանքներում՝ երբեմն իբրեւ բանաստեղծ, երբեմն իբրեւ մարտնչող, երբեմն իւր արիական քաջագործութիւններով, երբեմն շլացուցիչ ցնորքներով, երբեմն իբրեւ դիւցազն, երբեմն իբրեւ անդրդուելի պուրիտանական, երբեմն երազայոյզ և մոլեգին, երբեմն վեհանձն և անխռով—մի խօսքով ինչպէս ամենայն նրբախնդիր՝ որ իւր անձի մէջ քաշուած ապրում է, ինչպէս ամենայն յափշտակուող՝ որ չի խրատուում փորձերից և միայն գեղեցկութիւն է սիրում։ Յեղափոխութեան անակնունդի դիպուածներով քաղաքական և ազատաձաքանական յորձանքի մէջ մղուած՝ նա սկսեց ուրիշների համար պահանջել այն ազատութիւնը՝ որ կարօտութիւն էր դադել իւր հզօր մտքի համար, և ի վայր խորտակում էր հասարակական այն պատուարները՝ որոնք շղթայում էին նորա անձի եռանդայոյզ ձգտումները։ Մտաւոր ուժով՝ ոչ ոք նորա չափ գիտութիւն ձեռք բերել չի կարող, յափշտակութեան ուժով՝ ոչ ոք նորա չափ առելութիւն զգալ չի կարող։ Այսպիսի զէնքով նա խառնում է աստուածաբանական վեճերի մէջ բարբարոսական դարու ամենայն մոլեռանդութեամբ և անտարբերութեամբ, բայց նորա անպարտելի տրամաբանութիւնը կարողանում է վիճելի խնդիրները լուսաբանել լիակատար բացատրութիւններով և մինչև ի վերջը նկարագիր ոճ պահպանել անօրինակ մեծավայելչութեամբ։ Աբանչացած և րեակայութիւնը՝ ար-

*) Սուրբ և հայրապետք անարատ և պարկեշտ քարոզեցին մահիճն . . .
 2իք ի ժմիտ վարձկան բողից, ի հասեխած չիք վայելան, ոչ յարքունեացն սիրուհիս, ոչ ի խառն կաքաւս, ոչ ի խենեշ խաբեբայ գիմակս, ոչ ի մէջ գիշերի պար, ոչ ի ցոյգերիցս տուփօտի զօր նուաղէ անսուղ ատ տարփածսն իւր գեղապանծ, զօր լաւես էր՝ ընդ վայր թէ հարկանէր քամահարար։

ձակ գրութեան մէջ առատապէս շոյալելով բարձր շարադրութեան բոլոր ընտիր ձեւերը՝ հետզհետէ սաստկութեամբ բորբոքում է նորա կրքերը և այնպիսի մոլի կամ վսեմ տաղերգութեան է հասցնում, որ կարծես թէ լսում ենք կամ երգուեալ վրէժխնդրի և կամ երկրպագու հրեշտակապետի բորբառը։ Մինչև յեղափոխութեան սկսուիլը՝ այն ինչ հազիւ պատահաբար զերծ մընաց արքայական գահը վտանգներից և աւելի ևս պատահաբար վերականգնեցաւ նոյն այդ գահը—նա ցնծութեամբ գրում է հեթանոսական բարոյական բանաստեղծութիւն, իսկ յեղափոխութիւնից յետոյ—քրիստոնէական բարոյական բանաստեղծութիւն։ Թէ մէկով և թէ միւսով նա փնտռում է վսեմականը և հիացումն է ազգում, վստն զի վսեմականը՝ ցնծացած մութքի արգասիք է, իսկ հիացումը՝ մութի ցնծութիւն է։ Թէ մէկով և թէ միւսով նա կորողացաւ յաջողապէս ի կատար ածել իւր մտադրութիւնը, ուր տեսնում ենք պայծառ երանքների զարմանալի առատութիւն, բանաստեղծական նուագութեան անստերիւր կատարելութիւն, այլաբանութեանց հոյակապութիւն, զգացմանց վեհութիւն, դիւցազնական յղջերի և անհունութեան նկարագիր։ Առաջին մէջ հանդէս է գալիս նա որպէս քնարերգակ փիլիսոփայ, որի մէջ բանաստեղծական ազատութիւնը շատ ընդարձակ է, որի ստեղծաբանած հրաշական տեսապատրանքները խիստ մեծ ոյժ ունին, և որ արտադրում է գրեթէ միշտ կատարեալ տաղերգութիւններ և խմբերգութիւններ։ Երկրորդում ներկայանում է որպէս վիպական երգիչ և բողոքական, որ կաշկանդուած է անսխալական աստուածաբանութեամբ, որ կորուսել է ոճի կորովութիւն և անկարող է գերբնականը իմանալի կացուցանել, որ բանագործական բնազդումից զուրկ մնալով՝ յաջողութիւն չի ըստանում ստեղծել կենդանակերպ հոգիներ, այլ կուտակում է ցուրտ քննախօսութիւններ, մարդուն և Աստծուն գարձնում է ուղղադաւան արձաններ և մեքենաներ։—Բայց և այնպէս կրկին ոգևորութիւն է առնում բարձր բանաստեղծական աւելով՝ երբ որ սատանայի պատկերի մէջ նկարագրում է իւր սեպհական ժողովրդապետական հոգին, երբ որ նկարում է ահեղահրաշ տեսարաններ և վիթխարի հրեշներ, երբ որ իւր բանաստեղծութիւնը նուիրում է կրօն և պարտիք ներբողելու և փառաբանելու համար։

Բախտը բերեց նորան գրեց երկու դարագլուխների միջպահմանում, իսկ նա երկուսիցն էլ քաղեց նոցա յատուկ խմորը, ինչպէս այն գետը՝ որ երկու զանապան խաւերի միջից հոսելով՝ իւր ջրերը ներկում է և մէկի և միւսի գոյներով, նա՝ որ բանաստեղծ և բողոքական էր իւր բնութեամբ՝ մայր մոնող դարագլխից ժառանգեց բանաստեղծական ոգևորութեան ազատութիւնը, իսկ նորածին դարաջրմանից՝ քաղաքական կրօնի խտութիւնը։ Առաջինը նա գործ գրեց ի սպասաւորութիւն երկրորդի և նոր բնաբանների մասին երգել սկսեց առաջուայ ժամանակների ոգևորութեամբ։ Նորա երկասիրութեանց մէջ դուք կը ճանաչէք երկու Անգլիա մին՝ որ գեղեցկութեան մոլեգին պաշտող է, որ անզուսպ զգայասիրութեան մղումների գերի

և զուտ երևակայական ուրուատեսիլների անձնատուր է, որ ուրիշ կանոն չի ճանաչում՝ քան բնական զրգիռներն ու ազդոււմները, ուրիշ կրօն չի դաւանում՝ քան բնական միաժիտ հաւատք, որ յօժարամիտ հեթանոսական է, իսկ յաճախ՝ նա և անբարոյական. մի խօսքով այն Անգլիան՝ ինչպէս որ նկարագրել են Բէն - Զոնսօն, Բոմոն, Ֆլետչէր, Շէքսպիր, Սպենսէր և միւս բազմաթիւ բանաստեղծների փաղանգը՝ որ այդ հողի վերայ է ընթացել յընթացս յիսուն ամաց. միւս՝ որ գործնական կրօնի հիմքը ձգեց, թափուր էր բնազանցական կարողութիւնից, հոգով ու մարմնով ընկղմած էր քաղաքականութեան խնդիրներում, կարգասէր էր և հակամէտ էր աւելի չափաւոր՝ առողջադատ՝ հանրագուտ՝ նեղ կարծիքների. որ գովում է ընտանեկան առաքինութիւնները, զինուել է բարոյական խստապատուէր խըրատներով և կաշկանդուել այդ խրատների մէջ, որ իւր նուիրական զբաղմունք է դարձուցել վերին աստիճան զօրութեան, ճոխութեան և ազատութեան հասուցած՝ արձակ շարագրութիւնը, Միլտոնի շարագրութեանց ոճը և գաղափարները պէտք է համարուին գրականական յիշատակարաններ. նոցա մէջ ամփոփուած է անցեալը, նորա կանխում են ապագան, այնպէս որ այդ մի երկասիրութեան մէջ կարելի է կարգաւ շատ դարերի և ամբողջ ազգի կրած վիճակներն ու զգացումները:

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ

Նորին Վեհափառութիւն Տ. Տ. Մակար Սրբազնազգայն Կաթողիկոս ամենայն Հայոց բարեհաճեցաւ ամսոյս 16-ին Բիւրականի ամարաւորացի վերադառնալ ի Ս. Էջմիածին երեկոյեան ժամից յետոյ:

Բարեպաշտուհի տիկին Եւայ Յարութիւնեան Մանուէլեանց Բագուեցի նուիրել է մի հարիւր ռուբլի Մայր Տաճարի վերանորոգութեան ի յիշատակ իւր ամուսին Գրիգորի:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆԲ

Յուլիոս 1 Ս. Սինօգն հիմնուելով Վրաստանի և Իմերէթի Հայոց վիճակային Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վերայ համար 6469 ի 26 Դեկ. 1887 ամի, թոյլատրեց նմին գործադրել իւր որոշումն, այն է Ախալցխայ քաղաքի Ս. Վարդանանց եկեղեցւոյ նախկին երեցփոխան Աղէքսանդրն Բօրակէեան ենթարկել քաղաքական դատարանի, և սկսանքել նորանից եկեղեցւոյ հաշիւն և գոյքն որ զլանում է յանձնել նորագ երեցփոխանին:

Յուլիս 15 Ս. Սինոդն հիմնուելով Բեսարաբիոյ և Նոր Նախի-
ջևանի Հայոց վիճակային կոնսիստորիայի յայտարարութեան
վերայ համար 921 ի 25 Մարտի տարւոյս, որոշեց Սուչաւոյի
Ղեւոնդ Աւագ քահանայի մերձաւոր ազգակցութեան չհաս
պսակն Յակոբայ հաճի Մարգարեանցի ընդ Մանիայ գտեր Կա-
րապետի Թէոդորովիչի համարել անվաւէր, իսկ պսակող Ղե-
ւոնդ քահանայն ենթարկել պատժի Կ. Պօլսոյ ամենապատիւ
Ս. Պատրիարքի և կրօնական ժողովի ձեռօք, ի խրատ և ի
զգուշութիւն այլոց: Նոյնպէս և Օրհէյ քաղաքի Կարապետ
քահանայն Զորայեանց իւր խարդախ վկայականի տուչու-
թեան համար ենթարկել ապաշխարանաց ըստ նկատուութեան
յիշեալ Կոնսիստորիային:

Յուլիս 22 Ս. Սինոդն հիմնուելով Վրաստանի և Իմէրէթի
վիճակային կոնսիստորիայի յայտարարութեան վերայ համար
2771 ի 6 Յուլիսի տարւոյս, ենթարկեց երեքամեայ ապաշխարա-
նաց Սեանայ վանքում Դանիէլ քահանայն Տ. Գէորգեանց Տաշ-
Բաշ գեղջ՝ իւր յանդուգն գործոց և գայթակղեցւցիչ վարուց
համար:

Յուլիս 25 Ս. Սինոդն հիմնուելով Շամախուոյ Հայոց վիճա-
կային Կոնսիստորիայի յայտարարութեան վերայ համարաւ 559
ի 4 Յունիսի տարւոյս, թղլատրեց պ. Յովհաննէսի Զափագեան
Խալափեանց բառնալ Շուքուրջի գեղջ իւր շինած Ս. Յովհան-
նէս եկեղեցւոյ փայտաշէն ծածկն և ծածկել ժեշտիւ իւր ծա-
խիւք ըստ իւր ցանկութեան:

Յուլիս 29 Ս. Սինոդն հիմնուելով Երեւանայ թեմակալի
փոխանորդի Գեր. Սուքիաս եպիսկոպոսի յայտարարութեան
վերայ ընդ համարաւ 169 և 409 որովք խնդրէ, պարտա-
ւորայնել բոլոր քաղաքաց և գիւղօրէից չորս աստիճանաւոր
անձանց փոխել աշխարհական զգեստը հոգեւորական զգեստի,
և ծառայել եկեղեցւոյն, սպասահարկելով քահանային ամենայն
օրինական արութեանց միջոց, թէ եկեղեցւոյ մէջ և թէ դուրս,
իսկ անհնազանդներին զրկել հոգ. կոչումից, և հոգեւորականի
զգեստ հագնող չորս աստիճան ունեցող սպասաւորներին սահ-
մանել մասն քահանայից ժամոցադրամոց և գանձանակաց, որք
պարտաւորեն արձանագրել կանոնաւորութեամբ ծնելոց պսա-
կելոց և ննջեցելոց անուաններն մատենաների մէջ, նաև քահա-
նայից արգելել իրանց հետ չտանել մատաղահաս տղաներին շա-
հու ակնկալութեամբ տնօրհնեքի և այլ օրինակաւորութեանց
միջոց, այլ միայն չորս աստիճանաւորներին տանել նորանց շա-
հելու համար, Սինոդն թղլատրեց Գեր. փոխանորդի թեմակալին
կարգադրել ըստ իւրում առաջարկութեան:

Ամսոյս 14-ին առաւօտեան ժամը 7-ին կնքեց իւր մահ-
կանոցուն պրօկուրօր Աինօգի Ս. Էջմիածնի Ստատսկի Սո-
վէտնիկ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ Տ. ՅՈՎԱԷՓԵԱՆՑ 50
տարեկան հասակում, և թագուեց՝ Աշտարակ գիւղի իւր
հայրենի գերեզմանոցում պառչաճաւօր յուղարկաւորու-
թեամբ:

Հանգուցեալն իւր ուսումն աւարտել է Լազարեան ճե-
մարանում 1857 թ. վարել է ուսուցչութեան պաշտօն
Տիխոնայ Ներսէսեան ուսումնարանում և Ս. Էջմիածնի
ժառանգաւորաց դպրանոցում. նաև Ս. Աինօգի թարգմանի
պաշտօնն, որի համար ի նշան ջերմեռանգ ծառայութեան
ըստ առաջարկութեան Աինօգի ստացել է Ս. Ստանիսլաւի
3-որդ շքանշան: 1867 թուին գնալով հրաւիրակ հան-
գուցեալ Դէորդ Դ. Կաթուղիկոսին ի Կ. Պօլիս, ստացել է
Օսմանեան Վեհ. Սուլթանից Մէճիտիէ Դ. շքանշան: Եւ
ինչպան առանձին բարեհաճութեան Մեծ իշխան փոխար-
քայն Կովկասու պարգեւել է հանգուցելոյն բրիլեանդէ
մատանի, ևս մի բրիլեանդէ մատանի՝ Նորին կայսերական
Մեծութիւն Աղէքսանդր Բ. Կայսրն՝ շնորհել է հանգուցեալ
Դէորդ Դ. կաթուղիկոսի ներկայանալու միջոց թարգմանի
պաշտօն վարելուն համար: 1868 թ. ստացել է Ս. Աննայի
Դ. շքանշան. 1873-ին Ս. Ստանիսլաւի Բ. շքանշան:
1878-ին նշանակուել է Պրօկուրօր Աինօգի Ս. Էջմիածնի
զօր հաւատարմութեամբ և ջերմեռանգութեամբ վարեց
ցմահ իւր. սոյն պաշտօնավարութեան միջոցին 1882-ին
Ս. Աննայի Բ. և 1887-ին Վլադիմիրի 4 շքանշաններն
ստացել է: Տէր լուսաւորեսցէ զհոգի հանգուցելոյն, ամէն.

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Ի ՎԱՐՉՈՒԹԵՆԷ ԺԵՄԱՐԱՆԻ

1. Քննութիւնք ընդունելութեան յաշակերտութիւն Ղեմարանի Սայր Լթողոյս Սրբոյ Էջմիածնի կատարին մի անգամ և եթ ի տարւոջ և այն աւուրբք ինչ յառաջ քան զսկիզբն ուսումնական տարւոյ:

2. Յանկացողք մտանել յաշակերտութիւն Ղեմարանիս մատուցեն խնդիր յանուն Վեհափառ Վաթուղեկոսին, ոչ անազան քան զմին Յուլիս ամսոյ:

3. Ընդ խնդրագրին պարտէ առաջի առնել զվկայագիրս ուսման, բարի վարուց, ծննդեան և մկրտութեան և պատուաստման ծաղկի:

4. Նորեկ աշակերտք և ուսանողք զննին ի բժշկէ Ղեմարանիս, որ և տայ Տեսչին զգրաւոր տեղեկութիւն զառողջութենէ նոցա:

5. Ի դպրոցական դասարանս ընկալեալ լինին առհասարակ ուսեալքն ի վարժարանս և կամ հրահանգեալքն առտնին կրթութեամբ, իսկ յառաջին լսարան Ղեմարանիս՝ նոքա միայն, որք ունին վկայագիր աւարտման դպրոցական դասընթացից:

6. Յետ կանոնաւոր հարցաքննութեան ընկալցին յաշակերտութիւն յամենայն դասարանս Ղեմարանիս. իսկ վասն մտանելոյ յԱռաջին լսարան՝ ենթարկեսցին հարցաքննութեան յայն յամենայն աւարկայս՝ զորս կարևոր համարիցի Ուսումնական Խորհուրդն:

Ծանօթութիւն. Վասն մտանելոյ յԳ. դասարան պահանջի անթերի գիտութիւն դասընթացից երկրասէան եկեղեցական ծխական ուսումնարանաց. իսկ վասն մտանելոյ իմիւս դասարանս աշակերտք պարտին քննիլ ըստ ծրագրի հաստատելոյ ի Վեհափառ Վաթուղեկոսէն, ի պէտս Ընթան դպրոցաց:

7. Յանկացողք մտանել յառաջին լսարան

Ղեմարանիս վկայագրով աւարտման դպրոցական դասընթացից, վերստին ունին ենթարկիլ հարցաքննութեան յամենայն առարկայս, եւ չի կրնա մասնաձեռնել եղէ ի վերայ առաւել ասի:

8. Յետ հարցաքննութեան ընկալեալ լիցին ի շարս աշակերտաց՝ որք արժանաւոր դատիցին յՈւսումնական Խորհրդոյն:

Ծանօթ. Պահանջի՝ զի ընկալեալքն յաշակերտութիւն՝ լիցին ուշիմք, երկարողիք, փափկաձայնք, բարեկազմք և բարեբարոյք:

9. Երկու դասարան Ղեմարանին ընկալեալ լիցին պատանիք 14—16 ամեայ, և ըստ այսմ համեմատութեան ի յաջորդ դասարանս:

10. Աշակերտք Ղեմարանի գիշերօթիկք են ամենեքեան, թէ ձրիավարժքն և թէ թոշակատուքն, որք ստանան զուսումն, սնունդ, հագուստ և զամենայն առողջապահական խնամս:

11. Թիւ ձրիավարժից, որ ի հաշիւ Մայր Եթողոյս, որոշի ամ ըստ ամէ, ըստ բարեհաճ կարգադրութեան Վեհափառ Վաթուղիկոսի:

12. Աշակերտեալքն պարտին կանխաւ մատուցանել ի պրաւ՝ յայսկոյս կովկասեանք 50 ռուբլիս, իսկ եկեալքն յայլոց վիճակաց Ռուսաստանի կամ ի տար աշխարհաց՝ ռուբլիս 75, որպէս զի հատուցի այդ ի ծախս վերադարձի նոցա ի հայրենիս, ևս և ի զին կորուսեալ և վատնեալ զրենոյ, հանդերձեղինաց և այլոց իրեղինաց:

13. Իւրաքանչիւր թոշակատու վճարեսցէ ի տարին ռուբլիս 200, ի կրկին նուագս ի Սեպտեմբեր և ի Յունուար ամիսս:

14. Եթէ թոշակատու դք ելցէ կամ արձակիցի մինչև բոլորեալ ուսումնական կիսամեկին, գրական նորա ոչ դարձուցի յետս:

15. Յամառնային արձակուրդս, եթէ ծնողք կամ բարերարք կամիցին տանել զորդիս իւրեանց ի հայրենիս, ծախք երթևեկութեանց նոցա լիցին ի ծնողաց կամ ի բարերարաց: